

PROGRAM STRATEGICZNEGO ROZWOJU **BIESZCZAD** (projekt)

Załącznik do Uchwały Nr 421/9892/14 Zarządu Województwa Podkarpackiego
w Rzeszowie z dnia 17 listopada 2014 r.

Na okładce wykorzystano zdjęcia autorstwa Ryszarda Prędkiego oraz pochodzące z ogólnie dostępnych portali internetowych.

Autor projektu wyjściowego Programu :

Prof. UAM dr hab. Paweł Churski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Zakład Analizy Regionalnej

ul. Dzięgielowa 27, 61-680 Poznań

e-mail: chur@amu.edu.pl

<http://www.churski.pl/>

<http://www.igsegp.amu.edu.pl/>

tel.: 061 829 61 35, fax: 061 829 61 27

Streszczenie

Opracowanie Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad (PSRB) wynikało ze wspólnej inicjatywy samorządu regionalnego województwa podkarpackiego oraz Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza (ZBGP). PSRB służy realizacji założeń SRWP 2020 oraz celów statutowych ZBGP, uszczegóławiając jej zapisy w zakresie zapewniającym jak najlepsze wykorzystanie zasobów endogenicznych zlokalizowanych w granicach gmin tworzących ZBGP oraz umożliwiającym poprawę w zdiagnozowanych obszarach problemowych, przy uwzględnieniu specyficznych uwarunkowań rozwojowych tej części Podkarpacia, w tym warunkujących konieczność zastosowania systemu wdrażania dostosowanego do możliwości samorządu lokalnego tego obszaru. PSRB, w świetle art. 15 Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. 226/2006, poz. 1658, z późniejszymi zmianami) stanowi dokument o charakterze operacyjno-wdrożeniowym opracowany w celu wdrażania średniookresowej strategii rozwoju regionu jaką jest SRWP 2020. Jest on programem rozwoju określającym sposób osiągnięcia celów określonych w SRWP 2020 na obszarze któremu jest dedykowany, z uwzględnieniem jego specyficznych uwarunkowań¹. Poprzez zapewnienie spójności PSRB z systemem krajowego i regionalnego programowania i realizacji polityki rozwoju, jego realizacja odbywać się będzie przy wykorzystaniu instrumentów merytorycznych i finansowych przewidzianych m.in. w Krajowych Programach Operacyjnych, Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego 2014-2020 (RPOWP) oraz Kontrakcie Terytorialnym.

Program ma przyczynić się przede wszystkim do podniesienia poziomu życia mieszkańców gmin ZBGP, którzy to mieszkańcy są głównym jego podmiotem. Przedmiotem Programu jest obszar gmin ZBGP wraz z jego zasobami endogenicznymi oraz powiązaniami egzogenicznymi, aktualnie występującymi i potencjalnymi, których właściwe wykorzystanie w procesie rozwoju może przyczynić się do poprawy poziomu konkurencyjności tego obszaru, a w konsekwencji zapewnić mu trwały wzrost i rozwój gospodarczy prowadzący do poprawy życia mieszkańców. Zakres przestrzenny PSRB obejmuje obszar 12 gmin, położonych na południowo-wschodnich krańcach województwa podkarpackiego, określany dla potrzeb niniejszego dokumentu mianem Bieszczad:

- ♦ Czarna, Lutowska i Ustrzyki Dolne – w powiecie bieszczadzkim,

¹ Zakłada się, że przedmiotowy Program nie podlega zapisom art. 46 i 47 Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. 199/2008, poz. 1227, z późniejszymi zmianami).

- ♦ Baligród, Cisna, Lesko, Olszanica, Solina z s. w Polańczyku – w powiecie leskim,
- ♦ Komańcza, Tyrawa Wołoska, Zagórz – w powiecie sanockim,
- ♦ Bircza – w powiecie przemyskim.

Zgodnie z przyjętą wizją w roku 2020, tak ujmowane przestrzennie, Bieszczady będą obszarem zrównoważonego rozwoju, który poprzez zwiększenie i zróżnicowanie usług turystycznych będzie w pełni korzystał ze swoich zasobów endogenicznych tworzonych przez walory środowiska przyrodniczego, a dzięki poprawie dostępności przestrzennej oraz wzrostowi jakości kapitału ludzkiego podniesie swoją atrakcyjność jako miejsca lokalizacji inwestycji oraz zamieszkania.

Celem głównym PSRB, który uszczegóławia ogólną wizję rozwoju Bieszczad, jest wzrost poziomu i warunków życia mieszkańców ZBGP poprzez poprawę dostępu do miejsc pracy i usług przy efektywnym wykorzystaniu zasobów endogenicznych i wzmocnieniu funkcjonalnych powiązań zewnętrznych. Zakłada się, że cel główny Programu zostanie osiągnięty poprzez podjęcie projektów zgodnych z kierunkami wskazanymi przez zdefiniowane priorytety i działania strategiczne. Zachowując zasadę spójności programowania na poziomie regionalnym każdy z priorytetów strategicznych rozwoju Bieszczad jest określony co do zakresu jego zgodności z dziedzinami działań strategicznych, celami oraz priorytetami tematycznymi SRWP 2020. Wyprowadzony na podstawie analizy strategicznej układ priorytetów i działań PSRB obejmuje:

1. Priorytet TURYSTYKA I REKREACJA
 - 1.1. Działanie – Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej
 - 1.2. Działanie – Rozwój i zróżnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej
 - 1.3. Działanie – Ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego
 - 1.4. Działanie – Rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej
2. Priorytet PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ
 - 2.1. Działanie – Rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu
 - 2.2. Działanie – Rozwój inicjatyw klastrowych służących poszerzeniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich
 - 2.3. Działanie – Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego opartych na certyfikowanych produktach lokalnych
 - 2.4. Działanie – Rozwój instytucji otoczenia biznesu

3. Priorytet KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY
 - 3.1. Działanie – Wzrost jakości kapitału ludzkiego poprzez zwiększenie opieki i zróżnicowanie oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na lokalnym rynku pracy
 - 3.2. Działanie – Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie
 - 3.3. Działanie – Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska
 - 3.4. Działanie – Włączenie społeczne
4. Priorytet INFRASTRUKTURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI I OCHRONIE ŚRODOWISKA
 - 4.1. Działanie – Poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej
 - 4.2. Działanie – Wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym
 - 4.3. Działanie – Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych
 - 4.4. Działanie – Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami

Wśród typów projektów służących realizacji wyróżnionych priorytetów i działań trzy, ze względu na zdiagnozowany stan i wyzwania rozwojowe Bieszczad, uważa się za Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego. Ich zakres jest zgodny z zapisami krajowych dokumentów strategicznych określających kierunki i zakres polityki rozwoju Państwa w latach 2014-2020, w których wskazuje się na Bieszczady jako obszar wymagający szczególnej interwencji na poziomie kraju. Stanowi to uzasadnienie dla umieszczenia tych projektów w Kontrakcie Terytorialnym oraz doprowadzenia do ich wpisania na listę krajowych projektów kluczowych, realizowanych np. w ramach krajowych programów operacyjnych, przy udziale obniżonego (wynikającego z sytuacji społeczno-ekonomicznej Bieszczad), tj. uzupełnianego środkami budżetu państwa, wkładu własnego wynoszącego 10%. Proponowane krajowe projekty kluczowe uwzględnione w PSRB obejmują:

♦ ***Budowa i modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej Bieszczad:***

- Modernizacja infrastruktury drogowej Bieszczad zapewniająca poprawę dostępności Bieszczad w układzie zewnętrznym (regionalnym, krajowym) oraz wewnętrznym (dostępność głównych miast oraz dostępność miejsc o szczególnej atrakcyjności turystycznej), realizowana jako krajowy projekt kluczowy w ramach wsparcia dla OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową, w tym m.in. przy wykorzystaniu Sektorowego Programu Rozbudowy Infrastruktury Drogowej.
- Budowa i modernizacja infrastruktury kolejowej Bieszczad wraz z restytucją połączeń kolejowych w ruchu regionalnym i krajowym (w tym połączenia z Przemyślem przez terytorium Ukrainy, połączenia ze

Słowacją), realizowana jako krajowy projekt kluczowy w ramach wsparcia dla OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową.

- ♦ **Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów** – projekt budowy i modernizacji instalacji wodno-kanalizacyjnych i składowania odpadów na rzecz ochrony walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad, realizowany w ramach krajowych programów operacyjnych.
- ♦ **Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej** – projekt opracowania i zintegrowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z planami ochrony oraz planami zadań ochronnych przy pełnym pokryciu powierzchni ZBGP planami miejscowymi, realizowany w ramach krajowych programów operacyjnych.

Łączna szacunkowa wartość budżetu PSRB, który tworzą krajowe i zagraniczne środki publiczne oraz środki prywatne, oscyluje na poziomie 1,205 mld zł. W tej kwocie 700 mln zł, tj. 58% stanowi budżet trzech Przedsięwzięć Priorytetowych o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego. System wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu stanowi element regionalnego systemu zarządzania polityką rozwoju, określonego w SRWP 2020.

Realizacja przygotowanego PSRB uzależniona jest od współpracy wszystkich interesariuszy Programu oraz wsparcia donatorów zewnętrznych, co stanowi podstawę dla montażu finansowego zapewniającego możliwość osiągnięcia wszystkich założonych celów.

Summary

The development of the Programme of Strategic Growth for Bieszczady (PSRB) stemmed from an initiative launched jointly by the regional authorities of Sub-Carpathian voivodeship and the Association of the Bieszczady Borderline Communes (ZBGP). The ideas of the PSRB is to foster implementation of the SRWP 2020 assumptions and the ZBGP statutory goals, to present more detailed provisions in order to ensure that the endogenous resources located within the ZBGP communes are best used. Another goal is to ensure improvement in the identified problem areas when the specific growth conditions of this part of Prykarpattia are considered, including those affecting the need to employ a system of implementation tailored to the local government's capabilities in the discussed area. In the light of art. 15 of the Act on the rules of administering the growth policy (Official Journal 226/2006, item 1658 with further amendments), the PSRB is a document of operation and implementation nature developed in order to implement a medium-term growth strategy for the region (SRWP 2020). It is a growth programme identifying the mode of achieving the goal stipulated in the SRWP 2020 in an area to which it is dedicated with the specific conditions considered². By ensuring cohesion between the PSRB and the system of national and regional programming and administering the growth policy, the programme will be implemented by means of content-related and financial instruments provided in, among other things, the National Operational Programmes, the Regional Operational Programme for Sub-Carpathian Voivodeship 2014-2020 (RPOWP) and the Territorial Contract.

The programme is meant to contribute primarily to improving the standard of living of the ZBGP communes inhabitants, the main beneficiary of the programme. The programme revolves around the ZBGP communes together with the area's endogenous resources and exogenous relations (existing and potential). Properly employed in the growth process, they may contribute to increasing the area's competitiveness and the resultant sustained growth and economic development leading to the inhabitants' higher standard of living. The spatial scope of the PSRB includes 12 communes located in the southern and eastern fringes of Sub-Carpathian voivodeship referred to as Bieszczady for the sake of this document:

- ♦ Czarna, Lutowska and Ustrzyki Dolne: Bieszczady county,
- ♦ Baligród, Cisna, Lesko, Olszanica, Solina seated in Polańczyk: Lesko county,

² It has been assumed that the Programme in question is not subject to the provisions of Art. 46 and 47 of the Act of 3 October 2008 about making available information about the environment and protection thereof, the society's participation in environmental protection and evaluation of the environmental impact (Official Journal 199/2008, item 1227 with further amendments).

- ♦ Komańcza, Tyrawa Wołoska, Zagórz: Sanok county
- ♦ Bircza: Przemyśl county.

According to the vision adopted for 2020, Bieszczady presented in this specific spatial approach will be an area of sustainable development which, by increasing and differentiating tourist services, will fully benefit from its endogenous resources offered by the natural environment. Owing to better spatial availability and enhanced quality of the local human capital, the region will become more attractive as an investment location and a residence location.

The main goal of the PSRB which presents the general vision of Bieszczady's growth in more detail, is a higher standard of living and improvement of the living conditions of the ZBGP inhabitants by improving access to jobs and services when the endogenous resources are effectively used and the functional external links are reinforced. It is assumed that the programme's main goal will be achieved by implementing projects compliant with the indications of the defined strategic priorities and activities. Maintaining the rule of cohesive programming on a regional level, each strategic priority of Bieszczady's growth has been identified with respect to the scope of its compliance with the areas of strategic activities, goals and thematic priorities of the SRWP 2020. The system of the PSRB priorities and activities, resulting from a strategic analysis, includes:

1. Priority TOURISM AND RECREATION
 - 1.1. Activity – Coordination of the development and enhancement of operation of the tourist and recreation infrastructure
 - 1.2. Activity – Development and diversification of the offer of tourist services and products including cross-border cooperation
 - 1.3. Activity – Protection and promotion of cultural heritage
 - 1.4. Activity – Development of partnership for the benefit of increasing tourist traffic and promotion thereof, especially residence tourism
2. Priority ENTREPRENEURSHIP
 - 2.1. Activity – Development of clusters reinforcing the economic mainstay of the cities in the potential growth area
 - 2.2. Activity – Development of cluster initiatives in order to extend economic activity in rural areas
 - 2.3. Activity – Development of the cooperative movement, craftsmanship and producer groups resulting in particular in increasing agriculture's marketability and that of the agri-food industry based on certified local products
 - 2.4. Activity – Development of business environment institutions

3. Priority HUMAN AND SOCIAL CAPITAL
 - 3.1. Activity – Enhanced quality of human capital by increasing care and diversifying the educational offer tailored to the changing conditions in the local labour market
 - 3.2. Activity – Affecting and promoting attitudes related to lifetime learning
 - 3.3. Activity – Social partnership and civil activity
 - 3.4. Activity – Social inclusion
4. Priority INFRASTRUCTURE AIMED AT IMPROVING ACCESSIBILITY AND PROTECTION OF THE ENVIRONMENT
 - 4.1. Activity – Improving spatial and digital accessibility
 - 4.2. Activity – Taking advantage of the cross-border transport infrastructure in the local and tourist traffic
 - 4.3. Activity – Maintaining the environmental and landscape assets
 - 4.4. Activity – Improvement of water and sewage management as well as waste management.

Among the types of projects aimed at accomplishing the identified priorities and activities, three have been acknowledged Priority Ventures of Key Importance to Sub-Carpathian Voivodeship's Development following the diagnosis of Bieszczady's status and growth-related challenges. The scope of the projects complies with the provisions of the national strategic documents setting the directions and scope of the State's growth policy in 2014-2020 where Bieszczady are indicated as an area calling for special intervention on a national level. This provides a reason for including these projects into the Territorial Contract and making an effort to have them included into the list of key national projects implemented e.g. as part of national operational programmes with a decreased own contribution of 10% (resulting from Bieszczady's social and economic situation) i.e. supplemented with state budget funds. The suggested key national projects within the PSRB include:

- ♦ ***Constructing and upgrading the road and railroad infrastructure in Bieszczady:***
 - Upgrading Bieszczady's road infrastructure ensuring improved accessibility of Bieszczady in the external system (regional, national) and the internal system (accessibility of major cities and availability of venues of special tourist attraction) implemented as a national key project as part of support granted to Strategic Intervention Areas: improved accessibility to goods and services with justified national intervention, also resorting to the Sector Programme of Road Infrastructure Extension.
 - Constructing and upgrading Bieszczady's railway infrastructure accompanied by re-establishment of regional and national rail connections (including connections with Przemyśl across the Ukraine, connections with Slovakia) as part of a national key project aimed at

supporting Strategic Intervention Areas: improved access to goods and services with justified national intervention.

- ♦ ***The Clean Bieszczady – The Bieszczady Water Supply and Sewage Systems as well as Waste Storage*** – a project of constructing and upgrading the water supply and sewage systems as well as waste storage for the benefit of protecting Bieszczady's environmental and landscape assets, implemented as part of national operational programmes.
- ♦ ***The Bieszczady Spatial Development System*** – a project consisting in developing and integrating local spatial development plans with protection plans and protection task plans with complete coverage of the ZBGP area with local plans, implemented as part of national operational programmes.

The total estimated value of the PSRB budget consisting of Polish and foreign public funds as well as private funds revolves around Pln 1.205 billion. In this sum, Pln 700 million i.e. 58% represents the budget of three Priority Ventures of Key Importance to Sub-Carpathian Voivodeship's Development. The system of implementing, monitoring and evaluating the Programme is an element of a regional system of managing the growth policy as stipulated in the SRWP 2020.

Implementation of the developed PSRB depends on cooperation of all the Programme's stakeholders as well as support of external Contributors; this is the basis for financial engineering ensuring that all the adopted goals are achieved.

Spis treści

Streszczenie	3
Summary	7
Spis treści.....	11
Wykaz zastosowanych skrótów	13
I. Wprowadzenie.....	16
I.1. Zakres merytoryczny, przestrzenny i czasowy.....	18
I.2. Struktura i metodologia	20
I.3. Wykonawca.....	23
II. Diagnoza i analiza strategiczna	25
II.1. Stan rozwoju Bieszczad.....	25
II.2. Bieszczady w europejskich i krajowych dokumentach strategicznych.....	35
II.3. Wyzwania rozwojowe Bieszczad a założenia regionalnej strategii rozwoju województwa podkarpackiego	49
II.4. Analiza strategiczna.....	52
III. Wizja i cel główny	60
IV. Kluczowe kierunki rozwoju Bieszczad - priorytety i działania strategiczne.....	62
1. Priorytet TURYSTYKA I REKREACJA	62
1.1. Działanie – Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej	62
1.2. Działanie – Rozwój i różnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej	65
1.3. Działanie – Ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego	66
1.4. Działanie – Rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytovej	67
2. Priorytet PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ.....	69
2.1. Działanie – Rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu	69
2.2. Działanie – Rozwój inicjatyw klastrowych służących poszerzeniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich.....	70
2.3. Działanie – Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz	

przetwórstwa rolno-spożywczego opartych na certyfikowanych produktach lokalnych	71
2.4. Działanie – Rozwój instytucji otoczenia biznesu	73
3. Priorytet KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY	74
3.1. Działanie – Wzrost jakości kapitału ludzkiego poprzez zwiększenie opieki i zróżnicowanie oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na lokalnym rynku pracy	75
3.2. Działanie – Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie	76
3.3. Działanie – Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska	76
3.4. Działanie – Włączenie społeczne	77
4. Priorytet INFRASTRUKTURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI I OCHRONIE ŚRODOWISKA	78
4.1. Działanie – Poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej	78
4.2. Działanie – Wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym	80
4.3. Działanie – Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych	81
4.4. Działanie – Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami	83
V. Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego	88
VI. System wdrażania i źródła finansowania	92
VI.1. System wdrażania	92
VI.2. Źródła i instrumenty finansowania	97
VII. System monitoringu i ewaluacji	121
Wykaz załączników	127
Literatura	128

Wykaz zastosowanych skrótów

DSRK	Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2020
DSSGWP	Diagnoza Sytuacji Społeczno - Gospodarczej Województwa Podkarpackiego. Aktualizacja Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013.
EFMR	Europejski Fundusz Morski i Rybacki
EFRR	Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego
EFS	Europejski Fundusz Społeczny
EFR	Europejski Fundusz Rybacki
EFRRROW	Europejski Funduszu Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich
EOG	Europejski Obszar Gospodarczy
EUROPA 2020	Strategia Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu
FS	Fundusz Spójności
GUS	Główny Urząd Statystyczny
KPZK	Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
KSRR	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego „Regiony, Miasta i Obszary Wiejskie”
NFOŚiGW	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej
OF	Obszar Funkcjonalny
OP	Obszar Problemowy
OSI	Obszar Strategicznej Interwencji
POBPN	Plan Ochrony Bieszczadzkiego Parku Narodowego
PGO	Plan Gospodarki Odpadami dla województwa podkarpackiego
PFT	Podkarpackie Forum Terytorialne
PRO	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego objętych zakresem wspólnych ram strategicznych oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i

	Funduszu Spójności, oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006. Komisja Europejska COM(2012) 496 final. 2011/0276 (COD) Bruksela. 11 września 2012.
PROW	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich
PSRB	Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad
RPOWP	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013
RLKS	Rozwój Lokalny Kierowany Przez Społeczność (<i>Community – Led Local Development – CLLD</i>) zgodnie z art. 28-30 PRO
RLM	to liczba wyrażająca wielokrotność ładunku zanieczyszczeń w ściekach odprowadzanych z obiektów przemysłowych i usługowych w stosunku do jednostkowego ładunku zanieczyszczeń w ściekach z gospodarstw domowych, odprowadzanych od jednego mieszkańca w ciągu doby. Zgodnie z art. 43 Ustawy z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz. U. z 2012 r. poz. 145) oraz § 3 i 4 rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 1 lipca 2010 r. w sprawie sposobu wyznaczania obszaru i granic aglomeracji (Dz. U. Nr 137, poz. 922). Aglomeracje powyżej 2000 RLM powinny być wyposażone w systemy kanalizacji zbiorczej dla ścieków komunalnych, zakończone oczyszczalniami ścieków, zgodnie z ustaleniami krajowego programu oczyszczania ścieków komunalnych. Aglomeracja oznacza teren, na którym zaludnienie lub działalność gospodarcza są wystarczająco skoncentrowane, aby ścieki komunalne były zbierane i przekazywane do oczyszczalni ścieków komunalnych, natomiast przez jednego równoważnego mieszkańca rozumie się ładunek substancji organicznych biologicznie rozkładalnych wyrażony jako wskaźnik pięciodobowego biochemicznego zapotrzebowania na tlen w ilości 60g tlenu na dobę.
ROT	Regionalne Obserwatorium Terytorialne
SBEiŚ	Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko. Perspektywa do 2020 r.
SIiEG	Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. Dynamiczna Polska 2020
SRK	Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo
SRKL	Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego
SRKS	Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020
SRSBN RP	Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP 2022
SRT	Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku
SRS GPW	Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020

SRWP 2020	Strategia Rozwoju Województwa. Podkarpackie 2020.
SSP	Strategia Sprawne Państwo 2020
SZRWRiR	Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybołówstwa 2012-2020
UE	Unia Europejska
UMWP	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego
WFOŚiGW	Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej
WRS	Wspólne Ramy Strategiczne
ZBGP	Związek Bieszczadzkich Gmin Pogranicza
ZIT	Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (<i>Integrated Territorial Investment</i>) zgodnie z art. 99 PRO

I. Wprowadzenie

Opracowanie Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad (PSRB) wynikało ze wspólnej inicjatywy samorządu regionalnego województwa podkarpackiego oraz Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza (ZBGP).

ZBGP powstał w 1992 roku, w wyniku porozumienia pomiędzy przewodniczącymi zarządów gmin Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne (obecnie w ZBGP uczestniczy 12 gmin). Jego utworzenie stanowiło odpowiedź na konkretne ponadlokalne potrzeby gmin tego obszaru, których zaspokojenie na szczeblu pojedynczej jednostki wykraczało poza ich kompetencyjny zakres, czy też było wręcz niemożliwe np. z powodu ograniczeń finansowych. W konsekwencji pierwotne zadania ZBGP określały te wspólne, społeczne interesy, gdzie zapóźnienie cywilizacyjne było szczególnie dotkliwe, a więc np. telefonizację wsi, a także te problemy, które wynikały ze specyfiki Bieszczadów, w tym ich przyrodniczych zasobów i położenia, a mianowicie rozwój zrównoważony kształtowany we współpracy z Bieszczadzkim Parkiem Narodowym oraz współpracę transgraniczną z ukraińskimi i słowackimi sąsiadami. Wśród wielu osiągnięć ZBGP wymienić należy nawiązanie współpracy międzynarodowej z ukraińskimi rejonami Stary Sambor i Turka, utworzenie nowych przejść granicznych w regionie, w tym przejścia kolejowego Krościenko – Chyrów (1994 r.) Łupków – Medzilaborce (1994 r.), oraz przejścia drogowego Krościenko – Smolnica (2002 r.) przejścia drogowego ze Słowacją Radoszyce – Palota (2005 r.), objęcie regionu łącznością bezprzewodową, polepszenie skomunikowania Bieszczad z centralnymi regionami kraju, w tym uruchomienie połączenia kolejowego Zagórz – Chyrów (zawieszonego jednak w 2010 r.), lobbowanie na rzecz wdrożenia mechanizmów kompensat dla mieszkańców terenów chronionych przyrodniczo, uruchomienie sprawnego systemu gospodarki odpadami w oparciu o wspólną dla bieszczadzkich gmin stację segregacji odpadów stałych w Ustrzykach Dolnych i składowiska odpadów w Średnim Wielkim k. Zagórza. Zasadniczą treścią polityki ZBGP pozostaje, przy wykorzystaniu efektywnych instrumentów lobbujących dla pozyskania funduszy pomocowych i inwestorów zewnętrznych, stworzenie infrastruktury przyjaznej człowiekowi i środowisku naturalnemu poprzez proekologiczne inwestycje rozwiązujące podstawowe problemy Bieszczad, takie jak uregulowanie gospodarki odpadami stałymi i ciekłymi, gazyfikacja regionu, budowa infrastruktury turystycznej, zaopatrzenie w wodę i inne. Temu m.in. służy opracowanie wspólnie z Urzędem Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego PSRB, stwarzającego możliwość zdiagnozowania potrzeb tego obszaru i wskazującego możliwości oraz sposoby ich zaspokojenia.

Inicjatywa opracowania PSRB wpisuje się w szersze działanie Samorządu Podkarpacia związane z przygotowaniem i przyjęciem przez Samorząd Województwa Strategii Rozwoju Województwa. Podkarpackie 2020 (SRWP 2020), która wyznacza kluczowe obszary strategicznej interwencji (OSI) na najbliższe kilka lat. SRWP 2020 przygotowywana została w warunkach nowej koncepcji polityki rozwoju, w tym także polityki regionalnej preferującej przede wszystkim zintegrowane i wieloaspektowe podejście do rozwoju terytorialnego z uwagi na posiadane specyficzne potencjały rozwoju, stwarzające szansę budowania wymiernych przewag konkurencyjnych. Potrzeba aktualizacji dotychczasowej Strategii rozwoju regionalnego województwa podkarpackiego wynikała z kilku przyczyn, w tym m.in.:

- ♦ konieczności wypełnienia delegacji ustawowej nakładającej na samorząd regionalny obowiązek zaktualizowania strategii rozwoju regionów,
- ♦ konieczności uwzględnienia w zapisach Strategii założeń nowych dokumentów europejskich, a zwłaszcza Traktatu Lizbońskiego (2009) poszerzającego cele polityki rozwoju Unii Europejskiej o spójność terytorialną oraz Strategii Europa 2020 (2010) zastępującego Strategię Lizbońską i precyzującego cele rozwojowe Zjednoczonej Europy w perspektywie do 2020 r.,
- ♦ konieczność uwzględnienia w zapisach Strategii założeń zawartych w nowych krajowych dokumentach strategicznych i programowych, a zwłaszcza Długookresowej i Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju (DSRK), Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego (KSRR), Zintegrowanych strategii krajowych, Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK),
- ♦ potrzeby uwzględnienia w procesie programowania procesów rozwojowych zmiany paradygmatu zmierzającej do wykorzystania prawidłowości modeli polaryzacyjno-dyfuzyjnych do budowania strategii rozwoju terytorialnego, inteligentnego oraz zapewniającego włączenie społeczne, jako bardziej efektywnych od dotychczas wykorzystywanego podejścia wyrównawczego opierającego się w dużym stopniu na interwencji sektorowej,
- ♦ potrzeby objęcia województwa podkarpackiego interwencją polityki interregionalnej udzielaną zarówno na poziomie europejskim, jak i krajowym przy wykorzystaniu takich nowych narzędzi koncentracji przestrzennej jak obszary problemowe (OP), obszary funkcjonalne (OF) czy OSI, jak również wykorzystania nowych instrumentów koncentracji przestrzennej w ramach polityki intraregionalnej, w tym Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) i Rozwoju Lokalnego Kierowanego Przez Społeczność (RLKS).

Na tym tle PSRB służy realizacji założeń SRWP 2020 oraz celów statutowych ZBGP, uszczegóławiając jej zapisy w zakresie zapewniającym jak najlepsze wykorzystanie zasobów endogenicznych zlokalizowanych w granicach gmin tworzących ZBGP oraz umożliwiającym poprawę w zdiagnozowanych obszarach problemowych, przy uwzględnieniu specyficznych uwarunkowań rozwojowych tej części Podkarpacia, w tym warunkujących konieczność zastosowania systemu wdrażania dostosowanego do

możliwości samorządu lokalnego tego obszaru. PSRB, w świetle art. 15 Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. 226/2006, poz. 1658, z późniejszymi zmianami) stanowi dokument o charakterze operacyjno-wdrożeniowym opracowany w celu wdrażania średniookresowej strategii rozwoju regionu jaką jest SRWP 2020. Jest on programem rozwoju określającym sposób osiągnięcia celów określonych w SRWP 2020 na obszarze któremu jest dedykowany, z uwzględnieniem jego specyficznych uwarunkowań³. Poprzez zapewnienie spójności PSRB z systemem krajowego i regionalnego programowania i realizacji polityki rozwoju, jego realizacja odbywać się będzie przy wykorzystaniu instrumentów merytorycznych i finansowych przewidzianych m.in. w Krajowych Programach Operacyjnych, Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego 2014-2020 (RPOWP) oraz Kontrakcie Terytorialnym.

I.1. Zakres merytoryczny, przestrzenny i czasowy

Program strategiczny ma przyczynić się przede wszystkim do podniesienia poziomu życia mieszkańców gmin ZBGP, którzy to mieszkańcy są głównym jego podmiotem. Przedmiotem Programu jest obszar gmin ZBGP wraz z jego zasobami endogennymi oraz powiązaniami egzogenicznymi, aktualnie występującymi i potencjalnymi, których właściwe wykorzystanie w procesie rozwoju może przyczynić się do poprawy poziomu konkurencyjności tego obszaru, a w konsekwencji zapewnić mu trwały wzrost i rozwój gospodarczy prowadzący do poprawy życia mieszkańców. PSRB zawiera propozycje typów projektów strategicznych, które są kluczowe dla osiągnięcia wyznaczonych celów.

Zakres przestrzenny PSRB obejmuje obszar 12 gmin, położonych na południowo-wschodnich krańcach województwa podkarpackiego, określany dla potrzeb niniejszego dokumentu mianem Bieszczad:

- ♦ Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne – w powiecie bieszczadzkim,
- ♦ Baligród, Cisna, Lesko, Olszanica, Solina z s. w Polańczyku – w powiecie leskim,
- ♦ Komańcza, Tyrawa Wołoska, Zagórz – w powiecie sanockim,
- ♦ Bircza – w powiecie przemyskim,

który posiada powierzchnię 2913 km² (16,3% powierzchni województwa podkarpackiego) i jest zamieszkiwany przez 76 871 mieszkańców (3,6% ludności województwa podkarpackiego), co kształtuje wskaźnik gęstości zaludnienia tego obszaru na skrajnie niskim poziomie 27 osób/km² (przy średniej dla województw podkarpackiego 119 osób/km²) (patrz tabela 1, rycina 1 i rycina 2).

Tabela 1

³ Zakłada się, że przedmiotowy Program nie podlega zapisom art. 46 i 47 Ustawy z dnia 3 października 2008r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. 199/2008, poz. 1227, z późniejszymi zmianami).

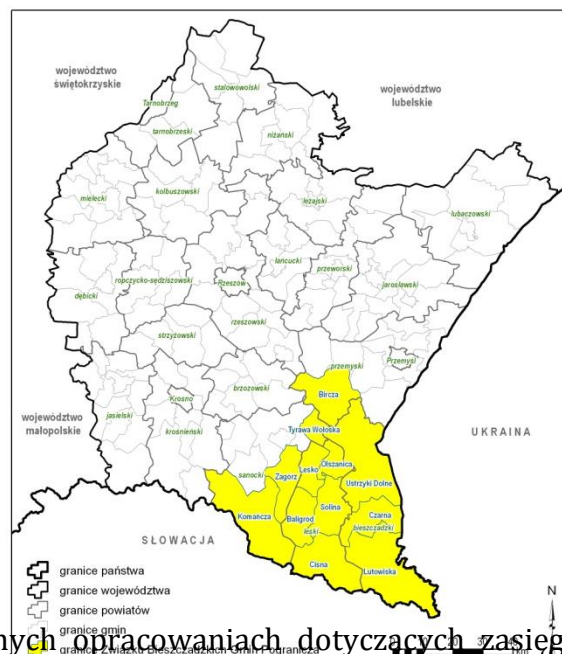
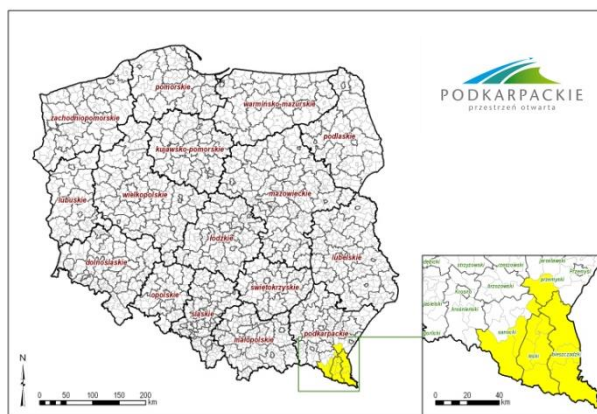
Struktura wielkościowa Gmin Związku Bieszczadzkiej Gmin Pogranicza

Gmina	Powierzchnia (w km ²)	Ludność (w osobach)	Gęstość zaludnienia (w osobach na 1 km ²)
POWIAT BIESZCZADZKI			
Czarna	185	2 452	13
Lutowiska	475	2 205	5
Ustrzyki Dolne	479	17 929	37
POWIAT LESKI			
Baligród	158	3 320	21
Cisna	287	1 728	6
Lesko	111	11 759	106
Olszanica	94	5 116	53
Solina	185	5 327	29
POWIAT SANOCKI			
Komańcza	456	5 080	11
Tyrawa Wołoska	69	1 984	29
Zagórz	160	13 041	82
POWIAT PRZEMYSKI			
Bircza	254	6 930	27
RAZEM	2 913	76 871	27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych gmin ZBGP oraz Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego (2012).

Rycina 1

Obszar Związku Bieszczadzkiej Gmin Pogranicza na tle podziału administracyjnego kraju i województwa podkarpackiego

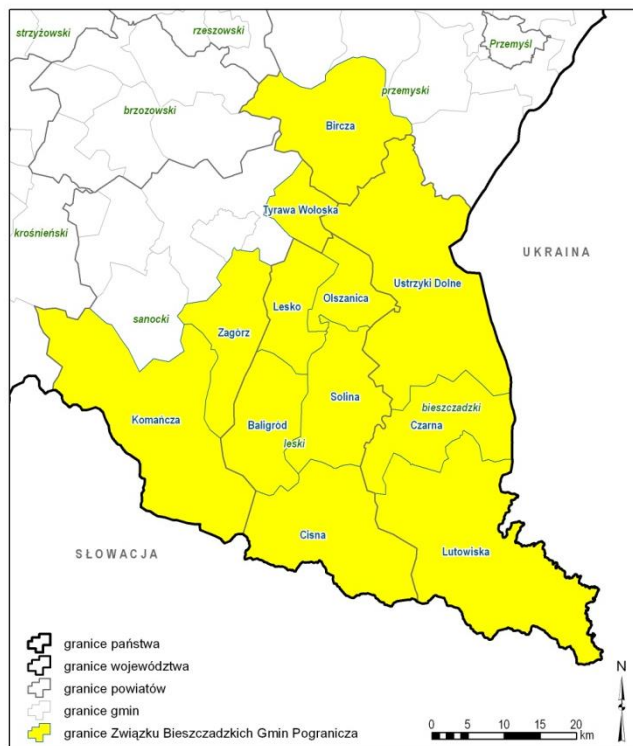

Źródło: Opracowanie własne. się w licznych opracowaniach dotyczących zasięgu przestrzennego Bieszczad i problemów ich delimitacji, obszar ZBGP dla potrzeb niniejszego utożsamia się z Bieszczadami.

Zakres czasowy PSRB odpowiada innym aktualnym dokumentom strategiczno-programowym przygotowanym na poziomie unijnym, krajowym oraz regionalnym, i odnosi się do perspektywy finansowej 2014-2020.

Rycina 2

Podział administracyjny Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza

Źródło: Opracowanie własne.

I.2. Struktura i metodologia

Struktura dokumentu odpowiada przyjętej metodologii jego opracowywania i obejmuje sześć zasadniczych części:

- ♦ Diagnoza
- ♦ Cel główny
- ♦ Priorytety, działania, typy projektów strategicznych
- ♦ Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego
- ♦ System wdrażania i źródła finansowania
- ♦ System monitoringu i ewaluacji

Ze względu na specyfikę Programu, zgodnie z założeniami sformułowanymi w *Zaproszeniu do złożenia oferty*, jego opracowanie opiera się przede wszystkim na analizie danych zastanych.

Część pierwsza diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej Bieszczad, dotycząca identyfikacji stanu rozwoju tego obszaru, została opracowana przy wykorzystaniu metody „desk research” na podstawie opracowań, ekspertyz i analiz przygotowanych na zlecenie samorządu regionalnego w związku z przygotowaniem SRWP 2020, udostępnionych przez ZBGP dokumentów strategiczno-programowych gmin wchodzących w skład Związku oraz wyników badań terenowych zrealizowanych przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety identyfikującej najważniejsze problemy, bariery i szanse rozwojowe obszaru Bieszczad, a którą przeprowadzono z przedstawicielami samorządu lokalnego ZBGP, przedstawicielami Dyrekcji Bieszczadzkiego Parku Narodowego oraz przedstawicielami departamentów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego (UMWP). Część analityczną diagnozy stanu rozwoju Bieszczad zawiera załącznik Z1 do PSRB, a jej część syntetyczną umieszczono w Programie.

W ramach diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej Bieszczad przeprowadzono również analizę dokumentów strategicznych na poziomie europejskim i krajowym, w kontekście ich koncentracji merytorycznej i przestrzennej identyfikującej problemy lub wskazującej na obszary gmin tworzących ZBGP. Wyniki przedmiotowej analizy z jednej strony pozwoliły zachować zasadę spójności programowania strategicznego na poziomie regionalnym, a z drugiej strony umożliwiły identyfikację narzędzi, które mogą być wykorzystane przy realizacji PSRB. Analizą objęto następujące dokumenty:

- ♦ Strategia Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu (EUROPA 2020) wraz z projektami przewodnimi:
 - Unia innowacji,
 - Mobilna młodzież,
 - Europejska agenda cyfrowa,
 - Europa efektywnie korzystająca z zasobów,
 - Polityka przemysłowa w erze globalizacji,
 - Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia,
 - Europejski program walki z ubóstwem.
- ♦ Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności (DSRK).
- ♦ Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020 – Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo (SRK).
- ♦ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, Regiony, miasta i obszary wiejskie (KSRR).
- ♦ Inne Strategie Zintegrowane, w tym:
 - Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego (SRKL),
 - Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020 (SRKS),

- Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. Dynamiczna Polska 2020 (SIiEG),
 - Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybołówstwa 2012-2020 (SZRWRiR),
 - Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku (SRT),
 - Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko. Perspektywa do 2012r. (SBEiŚ),
 - Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP 2022 (SRSBN RP),
 - Strategia Sprawne Państwo 2020 (SSP).
-
- ◆ Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK).
 - ◆ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 (SRSEPW).
 - ◆ Strategia Rozwoju Województwa. Podkarpackie 2020 (SRWP 2020).
 - ◆ Plan Ochrony Bieszczadzkiego Parku Narodowego (POBPN).

W diagnozie wykorzystano również wyniki projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki (N N306791940) *Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej*, którym kieruje Autor.

Cel główny PSRB został określony na podstawie wyników przeprowadzonej diagnozy przy zachowaniu zasady spójności programowania strategicznego na poziomie regionalnym. Zakłada się, że realizacja celu głównego będzie odbywała się poprzez priorytety, działania i typy projektów strategicznych.

Priorytety, działania, typy projektów strategicznych zostały wyprowadzone na podstawie wyników diagnozy w drodze analizy strategicznej odnoszącej się do zidentyfikowanych silnych i słabych stron uwarunkowań rozwojowych oraz szans i barier zwianych z tworzeniem i wzmacnianiem czynników rozwoju, i zawierają propozycje działań spójnych z ukierunkowaniem SRWP 2020. Stanowią one zdefiniowane i wyznaczone kierunki rozwoju dla obszaru Bieszczad.

Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego wyróżniono jako projekty najważniejsze dla osiągnięcia założonych celów, których realizacja z jednej strony jest kluczowa z punktu widzenia wyzwań rozwojowych Bieszczad i Podkarpacia, a z drugiej strony, biorąc pod uwagę ich zakres i wartość, nie jest możliwa bez zewnętrznego wsparcia finansowego.

System wdrażania i źródła finansowania obejmuje charakterystykę podmiotów (publicznych i niepublicznych) zaangażowanych z realizację Programu, ich wzajemnych relacji oraz przypisanych im kompetencji w systemie realizacji Programu, a także wskazanie wewnętrznych i zewnętrznych źródeł finansowania (publicznych i niepublicznych) zaproponowanych działań. Stanowi on rekomendacje w zakresie instytucjonalizacji procesu realizacji Programu.

System monitoringu i ewaluacji obejmuje charakterystykę założeń instytucjonalnych i organizacyjnych procesu monitoringu i ewaluacji Programu, ze

wskazaniem podmiotów, ich zakresów kompetencyjnych oraz narzędzi ewaluacji. Stanowi on rekomendację w zakresie instytucjonalizacji procesu monitoringu i ewaluacji Programu.

Zasadnicza część merytoryczna Programu poprzedzona została streszczeniem oraz wprowadzeniem, w ramach którego określono m.in. przyjętą metodologię przygotowania przedmiotowego opracowania. Do Programu dołączono wykaz źródeł bibliograficznych i załącznik zawierający diagnozę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego Bieszczad.

I.3. Wykonawca

Przedmiotowy PSRB został przygotowany, na podstawie umowy PP-I.410.3.2013 z dnia 2 kwietnia 2013 r., zawartej pomiędzy samorządem regionalnym województwa podkarpackiego i przedstawicielami 12 samorządów gminnych tworzących ZBGP a prof. UAM dr hab. Pawłem Churskim, kierownikiem Zakładu Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Paweł Churski jest autorem ponad stu publikacji naukowych, w tym trzech monografii. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki rozwoju regionalnego, polityki regionalnej i ekonomii przestrzennej. Jest kierownikiem i wykonawcą projektów Komitetu Badań Naukowych, Narodowego Centrum Nauki oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Aktualnie kieruje projektem *Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej*, który finansowany jest z budżetu Narodowego Centrum Nauki (N N306791940). Przygotowuje i realizuje również projekty badawcze i dydaktyczne finansowane w ramach konkursów ze środków funduszy strukturalnych. Wyniki swojej pracy naukowej pożytkuje dla potrzeb m.in. Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego w Poznaniu, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego w Lublinie, Urzędu Miasta Poznania, Rady Aglomeracji Poznańskiej. Uczestniczy w wielu konferencjach krajowych i zagranicznych. Jest współpracownikiem zagranicznych ośrodków naukowych i instytucji europejskich, w których odbywa staże krótkoterminowe oraz uczestniczy w procedurach akredytacyjnych. Ma zaszczyt i przyjemność pracować w ramach Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk oraz Zespołu zadaniowego ds. obszarów problemowych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Jest ekspertem zespołu HS 4 (nauki humanistyczne, społeczne i o sztuce) Narodowego Centrum Nauki w Krakowie oraz recenzentem Narodowego Centrum Badań i Rozwoju. Jest członkiem *Council of Representatives Association of European Schools of Planning* (AESOP). Wchodzi w skład grupy Założycieli Stowarzyszenia *European Regional Studies Association* - Sekcja Polska, pełniąc funkcję Wiceprezesa Stowarzyszenia. Działa w Unii Uczelni na rzecz Rozwoju Kierunku Studiów Gospodarka Przestrzenna pełniąc funkcję

członka Zespołu Wykonawczego oraz koordynując pracą grupy ds. doskonalenia programów kształcenia. Jest członkiem Komitetu Sterującego ds. organizacji Konferencji Międzynarodowej Unii Geograficznej KRAKÓW 2014.

II. Diagnoza i analiza strategiczna

Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej Bieszczad stanowi podstawę określenia celu głównego, priorytetów, działań i typów projektów strategicznych PSRB. Jej zakres składa się z następujących etapów: oceny stanu rozwoju Bieszczad, określenia wyzwań rozwojowych Bieszczad oraz możliwości ich realizacji w europejskich i krajowych dokumentach strategicznych, określenia wyzwań rozwojowych Bieszczad oraz możliwości ich realizacji w relacji do założeń regionalnej strategii rozwoju województwa podkarpackiego oraz analizy strategicznej stanowiącej podsumowanie przeprowadzonej diagnozy i będącej podstawą do sformułowania części kierunkowej Programu.

II.1. Stan rozwoju Bieszczad⁴

Bieszczady należą do najbardziej atrakcyjnych przyrodniczo obszarów Polski. Znaczna część tego obszaru przynależy do mezoregionu Bieszczad Zachodnich oraz Gór Sanocko-Turczańskich. Objęty jest on Międzynarodowym Rezerwatem Biosfery Karpat Wschodnich, który jako pierwszy tego typu rezerwat UNESCO utworzony w 1992 r. na terenie trzech krajów. Po stronie polskiej, w tych granicach, funkcjonują m.in. Bieszczadzki Park Narodowy, Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy oraz Park Krajobrazowy Doliny Sanu. Walory krajobrazowe, rzeźba terenu, niski poziom zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego, specyficzny klimat kontynentalny, sieć hydrograficzna wraz ze zbiornikami retencyjnymi, a także bioróżnorodność przy jednoczesnej bardzo wysokiej lesistości, tworzą cenne przyrodniczo zasoby Bieszczad. Bogata i bardzo interesująca historia tych ziem warunkuje jego zróżnicowanie widoczne zarówno w materialnych jak i niematerialnych formach dziedzictwa kulturowego. Tym samym Bieszczady stanowią jeden z najbardziej atrakcyjnych regionów turystycznych Polski posiadający warunki dla rozwoju zrównoważonego różnych form turystyki, które nie zostały jak dotąd w pełni wykorzystane.

Cechą charakterystyczną Bieszczad jest ich skrajnie niski poziom zaludnienia. Stan ten tworzy bardzo negatywne uwarunkowania rozwoju. Dotyczą one zarówno projektów inwestycyjnych związanych z rozbudową infrastruktury technicznej i społecznej na tym obszarze, jak również działań ukierunkowanych bezpośrednio na kształtowanie i poprawę jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Rozproszone osadnictwo, budowa geologiczna oraz rzeźba terenu podnoszą znacznie koszty inwestycji infrastrukturalnych. Niska gęstość zaludnienia wpływa natomiast na niskie

⁴ Część analityczną diagnozy stanu rozwoju Bieszczad zawiera załącznik Z1 do PSRB.

wskaźniki ich efektywności eliminując w wielu przypadkach gminy ZBGP z działań krajowych i regionalnych, w których ustalone kryteria dostępu lub współfinansowania nie uwzględniają specyfiki sytuacji demograficznej tego obszaru. Uwarunkowania ludnościowe tworzą również ograniczenia i bariery dla optymalizacji funkcjonowania usług zapewniających systematyczny wzrost jakości kapitału ludzkiego i społecznego, który pomimo trudnych warunków, zwłaszcza w przypadku tego drugiego, charakteryzuje się relatywnie wysokim poziomem. Sytuację demograficzną Bieszczad utrudnia dodatkowo odpływ migracyjny, który jak zawsze w takich przypadkach dotyczy mieszkańców, których wiedza, umiejętności i kompetencje istotnie wpływają na kształtowanie poziomu jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Wskazane czynniki ludnościowe wraz z ograniczeniami dla rozwoju działalności gospodarczej wynikającymi z bardzo niskiej dostępności przestrzennej Bieszczad zarówno w układzie wewnątrzregionalnym jak i krajowym skutkują relatywnie wysokim poziomem bezrobocia, które dotyka nie tylko obszary wiejskie, a również miasta tego terenu.

Ze względu na skrajnie niską dostępność przestrzenną oraz ograniczenia w poprawie warunków dla prowadzenia działalności gospodarczych związane ze specyficznymi uwarunkowaniami historyczno-ludnościowymi, atrakcyjność inwestycyjna tego obszaru jest jedną z najniższych w regionie podkarpackim. Tym samym Bieszczady nie tylko nie pozyskują inwestorów, ale jednocześnie charakteryzują się niskim poziomem „zakorzenienia” (*embeddedness*) inwestycji i w rezultacie niską „lepkością” obszaru, tracąc je na rzecz innych bardziej atrakcyjnych terenów w Polsce i zagranicą. Obserwowany w latach 2005-2010 spadek liczby podmiotów gospodarczych był jednym z największych na Podkarpaciu.

W ogólnej strukturze sektorowej gospodarki, dominuje niskotowarowe i rozdrobnione rolnictwo, które rozwija się na obszarach o niekorzystnych uwarunkowaniach przyrodniczych dla prowadzenia działalności rolnej. Działalność rolnicza obszaru ZBGP zmienia się. Wśród najważniejszych procesów należy wskazać na:

- ♦ zmniejszanie się liczby gospodarstw owczarskich, na rzecz gospodarstw wyłącznie z produkcją roślinną (związane z podjęciem realizacji programów rolno-środowiskowych),
- ♦ utrzymywanie się, pomimo podejmowanych działań promujących cenne przyrodniczo i krajobrazowo tereny łąkowo-pastwiskowe z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas, oraz promocję mięsa wołowego zgodnie z opracowanym programem „Wołowina z Podkarpacia”, niskiego zainteresowania hodowlą bydła mięsnego ze względu na niskie ceny skupu żywca,
- ♦ rozwój gospodarstw mleczarskich, stanowiących trzon gospodarstw inwestujących i modernizujących swoje zaplecze produkcyjne, ograniczany niskimi cenami skupu mleka,
- ♦ rozwój rolnictwa ekologicznego produkującego na potrzeby agroturystów oraz sprzedaży bezpośredniej, bazującego na podejmowaniu niewielkich hodowli zwierząt: owiec, bydła mięsnego, danieli, pszczoł, koni, drobiu ozdobnego,

prowadzenia stawów rybnych oraz produkcji mleka i serów, w tym owczych i kozich.

Pomimo dominującej pozycji rolnictwa w strukturze gospodarki Bieszczad, ze względu na jego niską towarowość i ograniczenia środowiskowe nie należy traktować tego sektora gospodarki jako wiodącego w rozwoju obszaru ZBGP. Rolnictwo powinno stanowić działalność uzupełniającą w gospodarce Bieszczad.

Drugim istotnym sektorem gospodarki dla obszaru ZBGP są usługi. Szczególne znaczenie w ich strukturze wewnętrznej odgrywają usługi turystyczne, które rozwijają się w oparciu o walory środowiska i atrakcyjność krajobrazową obszaru ZBGP. Biorąc pod uwagę, że turystyka jest najszybciej rozwijającą się dziedziną gospodarki współczesnego świata w tym kierunku rozwoju należy upatrywać szans dla poprawy poziomu i warunków życia mieszkańców Bieszczad. Wyjątkowość obszaru Bieszczad polega na koncentracji na jednym obszarze atrakcji turystycznych o charakterze środowiskowym i antropogenicznym. Tworzą je unikalne kompleksy krajobrazowe, wyjątkowe co do swojego składu oraz stanu zbiorowiska roślinne i zwierzęce oraz interesujące i zróżnicowane kulturowo zabytki dokumentujące bogatą historię tych ziem. Walory turystyczne Bieszczad uzupełniają zasoby wód mineralnych oraz cechy klimatu, na bazie których rozwija się uzdrowisko w Polańczyku. O znaczeniu turystyki dla gospodarki lokalnej najlepiej świadczy fakt ich dominacji w strukturze podmiotów tego sektora w takich gminach jak Solina, Cisna i Lutowiska. Udział podmiotów gospodarczych oferujących usługi zakwaterowania i gastronomii w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych działających w sektorze usług w ZBGP wynosi 18,1%, przy średniej dla województwa podkarpackiego wynoszącej zaledwie 3,8%. W rezultacie obszar ten predysponowany jest do rozwoju opierającego się na kształtowaniu funkcji turystycznej. W Bieszczadach istnieje możliwość uprawiania zróżnicowanych form turystyki, w tym:

- ♦ turystyki wypoczynkowej (w tym pobyty w gospodarstwach agroturystycznych),
- ♦ turystyki uzdrowiskowej (w tym leczniczej),
- ♦ turystyki krajoznawczej,
- ♦ turystyki aktywnej,
- ♦ turystyki zakupowej (przygranicznej),
- ♦ turystyki biznesowej.

Część z tych form jest już rozwinięta (np. turystyka uzdrowiskowa w Polańczyku, turystyka krajoznawcza na obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego oraz w okolicach Zalewu Solińskiego), inne wymagają wsparcia (turystyka wypoczynkowa, turystyka aktywna, turystyka zakupowa), a jeszcze inne podjęcia działań (turystyka biznesowa) niezbędnych do osiągnięcia wyzwań rozwojowych tego obszaru. Już obecnie największa koncentracja ruchu turystycznego w województwie podkarpackim na poziomie gminnym ma miejsce w otoczeniu Zalewu Solińskiego. Gminy ZBGP charakteryzują się największą koncentracją liczby turystycznych obiektów zbiorowego

zakwaterowania w województwie podkarpackim. Na ich terenie zlokalizowana jest 1/3 ogólnej liczby tych obiektów funkcjonujących na Podkarpaciu. W powiecie leskim w 2011 r. odnotowano 123 889 osób korzystających z noclegów. Obiekty noclegowe działające w granicach tego powiatu udzieliły w tym roku 602 591 noclegów (co stanowiło 28,6% noclegów udzielonych w tym samym okresie w całym województwie). Wszystkie te fakty wskazują na konieczność traktowania turystyki jako działalności wiodącej w rozwoju społeczno-gospodarczym obszaru gmin ZBGP. Jej rozwój wymaga jednak stworzenia warunków dla rozwoju ścisłej współpracy podmiotów działających w sektorze gospodarki i przemysłu turystycznego oraz między nimi a samorządem terytorialnym, skutkujących efektywną koordynacją przedsięwzięć podejmowanych w zakresie wzmacniania funkcji turystycznych Bieszczad,

Relatywnie najslabiej rozwiniętą działalnością gospodarczą obszaru gmin ZBGP jest przemysł. Działalność przemysłowa koncentruje się na tym terenie przede wszystkim w miastach i obejmuje branże drzewną, budowlaną oraz elektromaszynową. Nie jest on jednak wystarczająco rozwinięty, co determinuje niedorozwój bazy ekonomicznej głównych węzłów sieci osadniczej. Pozytywnym przykładem zmian zachodzących w zakresie działalności przemysłowej jest restrukturyzacja przedsiębiorstwa Zasław Sp. z o.o. skutkująca rozwojem strefy przemysłowej w Zagórz, wzmacniana dodatkowo poprzez lokalizację i rozwój podstrefy Specjalnej Strefy Ekonomicznej Euro-Park Mielec. Największym dotychczasowym sukcesem Podstrefy jest pozyskanie inwestycji koncernu japońskiego TRI (*Tokai Rubber Industries*). Rozwój przedsiębiorczości na obszarze Bieszczad wymaga stworzenia odpowiednich warunków dla prowadzenia działalności gospodarczej. Obok niezbędnych inwestycji infrastrukturalnych szczególne znaczenie w tym zakresie powinny mieć działania zwiększające zakres i efektywność funkcjonowania otoczenia biznesu. Instytucją otoczenia biznesu działającą obecnie na terenie ZBGP jest Bieszczadzka Agencja Rozwoju Regionalnego, która została uruchomiona w 1994 r. jako wspólne przedsięwzięcie komitetu inicjatyw lokalnych oraz ZBGP. Udziałowcami tego podmiotu są trzy gminy: Ustrzyki Dolne, Czarna i Lutowiska.

Sytuacja finansowa samorządu terytorialnego warunkuje możliwość realizacji jego zadań, a w konsekwencji wpływa na tworzenie warunków dla prowadzenia działalności gospodarczej oraz kształtuje poziom i warunki życia mieszkańców. Budżety gmin ZBGP są wyjątkowe ze względu na swoją relatywnie niską wielkość. Dotyczy to praktycznie wszystkich jednostek wiejskich, ale szczególnie widoczne jest w przypadku gmin o najmniejszym poziomie zaludnienia. Budżety takich jednostek jak Tyrawa Wołoska, Czarna, Cisna i Lutowiska należą do najmniejszych wśród budżetów gminnych województwa podkarpackiego i Polski. Ogranicza to możliwości inwestycyjne tych samorządów, w tym również możliwości ich ubiegania się o współfinansowanie projektów inwestycyjnych z środków zewnętrznych. W konsekwencji budżety bieszczadzkie gmin są bardzo wrażliwe na podejmowane inwestycje. Każda z nich stanowi poważne wyzwanie finansowe tych jednostek, determinujące poziom wydatków ogółem. Podejmowane inwestycje skutkują zwiększającym się poziomem deficytów budżetowych, który z rok na rok dotyka coraz większej liczby gmin i zwiększa

swoją wartość. Pomimo poważnych ograniczeń finansowych wynikających przede wszystkim z wielkości budżetów gmin wiejskich Bieszczad samorząd lokalny jest aktywny w pozyskiwaniu środków zewnętrznych przeznaczanych na inwestycje, których wartość przekracza możliwości samodzielnego ich sfinansowania przez budżety gmin. Niestety gminy ZBGP napotykają w tym procesie na bardzo istotne bariery, które wynikają ze:

- ♦ zbyt wysokich minimalnych wartości projektów jakie mogą być składane do konkursów, a których poziom przekracza możliwości finansowe bieszczadzkich gmin,
- ♦ zbyt wysokiego poziomu wkładu własnego, który wraz kosztami niekwalifikowanymi często wykracza poza możliwości finansowe bieszczadzkich gmin,
- ♦ nieuwzględnienia w kryteriach kwalifikowalności wydatków specyfiki bieszczadzkich gmin, w tym m.in. ocena efektywności mierzona liczbą korzystających mieszkańców lub przedsiębiorców, preferencja budowy nad modernizacją, konieczność zmiany funkcji obiektów rewitalizowanych, brak możliwości wsparcia procesu wymiany azbestowych pokryć dachowych, brak możliwości wsparcia opracowania Planu Przestrzennego Zagospodarowania,
- ♦ zbyt krótkiego okresu naboru, który dla małych gmin, dysponujących ograniczonym potencjałem kadrowym, uniemożliwia terminowe przygotowanie aplikacji,
- ♦ zbyt długiego okresu oczekiwania na refundację poniesionych kosztów w ramach realizowanych projektów, co w sytuacji bardzo małych budżetów bieszczadzkich gmin powoduje dodatkowe ograniczenia w możliwości zaspokajania bieżących potrzeb mieszkańców,
- ♦ wzrastającej konkurencji większych miast i gmin regionu w ubieganiu się o ograniczone co do budżetu środki funduszy strukturalnych, która jest skuteczna ze względu na specyfikę Bieszczad.

Trudną i wymagającą szczególnego traktowania sytuację finansową gmin ZBGP potwierdzają wartości i prognozy podstawowych wskaźników ekonomicznych odnoszących się do sytuacji finansów publicznych. Wzrastająca wartość wskaźników zadłużenia w relacji do dochodów ogółem oraz spłaty kredytów wraz z odsetkami skutkująca zmniejszającą się wartością prognozy wydatków inwestycyjnych, wskazują na konieczność stworzenia dostępu dla tych jednostek do publicznych zewnętrznych środków inwestycyjnych przy zastosowaniu preferencyjnych zasad w zakresie ustalania poziomu wkładu własnego. W przeciwnym przypadku gminom ZBGP grozi utrata możliwości pozyskania kolejnych środków i realizacji niezbędnych projektów, której przyczyną będzie nie brak ich aktywności ale ich zła sytuacja finansowa wynikająca z w/w przyczyn.

Bieszczady są terenem o skrajnie niskiej dostępności przestrzennej zewnętrznej i wewnętrznej, której skala stanowi jedną z najistotniejszych barier rozwoju tego

obszaru. Ograniczona dostępność zewnętrzna Bieszczad przyczynia się do ich niższej pozycji konkurencyjnej w rywalizacji z innymi obszarami zarówno w zakresie pozyskiwania nowych inwestycji, jak również pod względem zwiększania ruchu turystycznego mającego szczególne znaczenie dla gospodarki ZBGP. Występujące bariery w zakresie dostępności wewnętrznej uniemożliwiają natomiast kształtowanie prawidłowych powiązań funkcjonalnych, które mogłyby zapewnić poprawę poziomu i warunków życia mieszkańców Bieszczad dzięki dyfuzji procesów rozwojowych z regionalnego i subregionalnych biegunów wzrostu. Poprawa spójności terytorialnej obszarów ZBGP stanowi warunek niezbędny dla poprawy spójności ekonomicznej i spójności społecznej tych gmin, a tym samym poprawy poziomu i warunków życia ich mieszkańców. Sytuacji nie poprawia również stan dostępności cyfrowej. O ile Bieszczady są objęte realizacją projektu budowy Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej, która zapewnia lokalizację punktu dostępowego w każdej gminie, to na ich terenie szczególnego znaczenia nabiera problem tzw. „ostatniej mili” tj. rozprowadzenia dostępu do sieci od punktów dostępowych do ostatecznych odbiorców indywidualnych. Ze względu na rozproszone osadnictwo i ukształtowanie terenu rozwiązanie tego problemu przekracza możliwości finansowe samorządów lokalnych, a tym bardziej indywidualnych odbiorców i wymaga systemowego wsparcia zewnętrznego.

Wyjątkowo cenne walory środowiska i atrakcyjność krajobrazowa obszaru ZBGP skutkują bardzo dużą koncentracją w ich granicach zachowawczych form ochrony środowiska. Duży stopień koncentracji zachowawczych form ochrony środowiska w granicach ZBGP ogranicza w istotny sposób swobodę zagospodarowywania ich terenów, co przy braku kompensat dla samorządów lokalnych w granicach, których znajdują się obszary chronione, sprzyja powstawaniu konfliktów i nie służy budowaniu podstaw dla trwałego zrównoważonego rozwoju. Utrzymanie wysokiej jakości stanu środowiska przyrodniczego, stanowiącego jeden z podstawowych zasobów endogennych obszaru ZBGP, wymaga ochrony również przy wykorzystaniu aktywnych form ochrony przyrody. Służą temu działania podejmowane w ramach prowadzonej przez samorządy lokalne gospodarki wodno-ściekowej oraz gospodarki odpadami. Niestety ich koszt, zwiększony ze względu na budowę geologiczną, ukształtowanie terenu oraz rozproszone osadnictwo, przekracza możliwości finansowe większości samorządów lokalnych ZBGP. Problem jest tym większy, że Bieszczady ze względu na skrajnie niską gęstość zaludnienia nie spełniają kryteriów wsparcia określonych w programach krajowych i są praktycznie wykluczone z możliwości ich wykorzystania dla poprawy stanu infrastruktury ochrony środowiska. Obowiązujące przepisy nie pozwalają bowiem uwzględnić w działaniach optymalizujących gospodarkę wodno-ściekową na tym obszarze faktu, że Bieszczady, stanowiąc obszar typowo turystyczny, przyjmują rocznie ponad 200 tys. turystów, co zasadniczo zwiększa skalę potrzeb i uzasadnia pilną konieczność systemowego rozwiązania tego problemu. Bez działań w tym zakresie w krótkim czasie może dojść do nieodwracalnych zmian środowiskowych skutkujących wystąpieniem stanu klęski ekologicznej.

Podsumowanie oceny stanu rozwoju społeczno-gospodarczego Bieszczad stanowi syntetyczna analiza SWOT, uwzględniająca wyniki diagnozy w układzie

przedstawionych powyżej problemów. Przyjęto w niej, że mocne i słabe strony rozwoju obszaru ZBGP wynikają z warunków kształtujących stan poziomu życia oraz prowadzenia działalności gospodarczej na tym obszarze, a szanse i zagrożenia rozwoju odnoszą się do możliwości tworzenia i wzmacniania czynników rozwoju, które dotychczas nie zostały w pełni wykorzystane, a które z jednej strony mogą poprawić poziom rozwój, a z drugiej strony powinny przyczynić się do przełamania jego barier (patrz tabela 2).

Uzyskane wyniki pozwalają na sformułowanie rekomendacji odnoszących się zarówno do ukierunkowania koncentracji merytorycznej podejmowanych działań, jak również do systemu wdrażania Programu uwzględniającego specyficzne uwarunkowania występujące na obszarze Bieszczad. W zakresie koncentracji merytorycznej działań interwencyjnych należy:

- ♦ zwiększyć dostępność przestrzenną i cyfrową obszarów ZBGP, która stanowi warunek niezbędny dla poprawy spójności ekonomicznej i spójności społecznej tych gmin, w tym podniesienia ich atrakcyjności inwestycyjnej oraz turystycznej, a tym samym poprawy poziomu i warunków życia ich mieszkańców, skutkującej ograniczeniem odpływu migracyjnego, poziomu bezrobocia oraz skali wykluczenia społecznego,
- ♦ rozwiązać w sposób systemowy braki w funkcjonowaniu infrastruktury wodno-kanalizacyjnej oraz składowania i utylizacji odpadów, uwzględniając specyficzne uwarunkowania wynikające z budowy geologicznej, ukształtowania terenu oraz rozproszonego osadnictwa, a także sezonowego bardzo istotnego zwiększania jej obciążenia związanego z obsługą ruchu turystycznego,
- ♦ zwiększyć znaczenie usług turystycznych w strukturze działalności gospodarczej poprzez wykorzystanie jednych z najbardziej atrakcyjnych w Polsce i Europie zasobów przyrodniczych oraz obiektów antropogenicznych, przy wykorzystaniu zasad zrównoważonego zagospodarowania turystycznego. Obecny stan wskazuje na konieczność dokonania zasadniczych zmian w zakresie prowadzenia działalności turystycznej na obszarze Bieszczad, które powinny uwzględniać:
 - stworzenie warunków dla rozwoju ścisłej współpracy podmiotów działających w sektorze gospodarki i przemysłu turystycznego oraz między nimi a samorządem terytorialnym, skutkujących efektywną koordynacją przedsięwzięć podejmowanych w zakresie wzmacniania funkcji turystycznych Bieszczad,
 - budowę i modernizację wielofunkcyjnych kompleksów rekreacyjno-wypoczynkowych zapewniających szeroką ofertę programową,
 - budowę i poprawę standardu bazy hotelowej do poziomu co najmniej trzech gwiazdek, z zapleczem konferencyjnym i wypoczynkowym,
 - uzupełnienie oferty miejsc noclegowych o usługi typu spa&wellness,

- przygotowanie bazy noclegowej oraz oferty dla turystów zagranicznych oraz biznesowych, korzystających z transportu lotniczego (np. Centrum Kongresowo-Hotelowe w Arłamowie),
 - modernizację i rozbudowę bazy campingowej i carawaningowej,
 - budowę i modernizację obiektów rekreacyjnych dla potrzeb uprawiania turystyki wodnej i sportów zimowych,
 - rozwój oferty w zakresie wiodących form turystyki w Bieszczadach obejmującej zintegrowane i pakietowe produkty turystyczne,
 - rozwój oferty uzdrowiskowej,
 - stworzenie kompleksowego systemu promocji i obsługi ruchu turystycznego na obszarze ZBGP, korzystając z narzędzi klastrowych, w tym wspierając działalność wybranego klastra np. reaktywując Bieszczadzki Transgraniczny Klaster Turystyczny.
- ♦ wzmocnić znaczenie przemysłu w gospodarce ZBGP, co stanowi warunek dla poprawy stabilności ekonomicznej głównych miast Bieszczad: Ustrzyk Dolnych, Leska i Zagórza, a w konsekwencji poprawy poziomu i warunków życia ich mieszkańców. Działania w tym zakresie powinny z jednej strony obejmować projekty poprawiające atrakcyjność inwestycyjną miast, a z drugiej tworzyć warunki dla rozwoju przedsiębiorczości poprzez tworzenie i wspieranie instytucji otoczenia biznesu,
 - ♦ zmienić pozycję rolnictwa w strukturze gospodarki z dominującą na uzupełniającą poprawiając poziom jego efektywności i towarowości poprzez wspieranie produkcji spółdzielczej, opierającej się na grupach producenckich, ukierunkowanych na rozwój rolnictwa ekologicznego oraz chów zwierząt na mięso i mleko, dysponujących wspólnym parkiem maszynowym oraz wspólnym przetwórstwem spożywczym,
 - ♦ stworzyć warunki dla kształtowania poprawy jakości kapitału ludzkiego, wdrażając upowszechnienie opieki przedszkolnej i podnosząc jakość procesu kształcenia dostosowując go równolegle do potrzeb tego obszaru wynikających z jego specyficznych zasobów endogenicznych oraz poprawiając dostęp do usług ochrony zdrowia,
 - ♦ upowszechniać możliwość kształcenia przez całe życie elastycznie dostosowując stronę podażową do zmieniającego się popytu na pracę,
 - ♦ tworzyć warunki dla wzmacniania kapitału społecznego, zwłaszcza poprzez wspieranie inicjatyw kooperacyjnych, m.in. poprzez upowszechnianie współpracy spółdzielczej i klastrowej w każdym obszarze działalności społeczno-gospodarczej.

Tabela 2

**Analiza SWOT stanu rozwoju społeczno-gospodarczego
obszaru Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza**

<u>SILNE STRONY</u>	<u>SŁABE STRONY</u>
---------------------	---------------------

<ol style="list-style-type: none"> 1. Walory środowiskowe i krajobrazowe Bieszczad. 2. Duży udział usług turystycznych w strukturze sekcji działalności gospodarczej. 3. Podstrefa SSE Euro-Park Mielec w Zagórzu. 4. Warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego. 5. Potencjalny obszar wzrostu oparty na miastach (multipole): (Sanok) – Lesko – Zagórz – Ustrzyki Dolne. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niski poziom spójności terytorialnej, przy niskiej gęstości zaludnienia i depopulacji wywołana odpływem migracyjnym. 2. Trudna sytuacja finansowa samorządu lokalnego. 3. Dominacja w strukturze sektorowej gospodarki rozdrobnionego, niskotowarowego rolnictwa. 4. Wysoki poziom bezrobocia i duży udział wykluczonych społecznie. 5. Brak właściwej współpracy podmiotów działających w sektorze gospodarki i przemysłu turystycznego oraz między nimi a samorządem terytorialnym, przy jednoczesnym ograniczeniu swobody zagospodarowania przestrzeni na obszarach chronionych.
<p style="text-align: center;"><u>SZANSE</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Wzrost jakości kapitału ludzkiego i społecznego poprzez poprawę funkcjonowania systemu edukacji i kształcenia przez całe życie. 2. Poprawa spójności terytorialnej, zarówno fizycznej jak i cyfrowej. 3. Wzrost liczby miejsc pracy poprzez rozwój zróżnicowanych usług turystycznych, przemysłu drzewno-budowlanego (klastr) i elektromaszynowego (SSE) oraz rolnictwa ekologicznego (spółdzielczość, grupy producenckie). 4. Koordynacja i poprawa gospodarki wodno-ściekowej opierająca się na współpracy ZBGP. 5. Rozwój partnerstwa lokalnego na rzecz rozwoju zrównoważonego. 	<p style="text-align: center;"><u>ZAGROŻENIA</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pogarszająca się sytuacja finansowa samorządu lokalnego uniemożliwiająca podejmowanie kolejnych, niezbędnych projektów inwestycyjnych. 2. Wzrost zanieczyszczenia środowiska, zwłaszcza wód powierzchniowych. 3. Rozwój powierzchniowych, restrykcyjnych, form ochrony przyrody bez wprowadzenia kompensat dla mieszkańców i samorządów. 4. Brak poprawy dostępności komunikacyjnej skutkujący spadkiem liczby mieszkańców i wzrostem wskaźnika obciążenia demograficznego. 5. Utrzymanie dominującej pozycji rolnictwa w strukturze sektorowej gospodarki, przy zmniejszaniu się liczby miejsc pracy w przemyśle, prowadzące do wzrostu oficjalnego i ukrytego bezrobocia.

Źródło: Opracowanie własne.

W zakresie systemu wdrażania Programu powinno się uwzględnić:

- ♦ specyfikę gmin bieszczadzkich w kryteriach krajowych programów oczyszczania ścieków komunalnych oraz gospodarki odpadami wynikającą ze skrajnie niskiej gęstości zaludnienia oraz sezonowego istotnego zwiększania liczby osób korzystających z infrastruktury ochrony środowiska związaną z ruchem turystycznym,
- ♦ wprowadzenie dodatkowej punktacji w ocenie konkursowej projektów składanych przez gminy ZBGP, ze względu na ich sytuację finansową wynikającą ze specyficznych uwarunkowań obszarów o skrajnie niskiej gęstości zaludnienia oraz najniższym poziomie dostępności przestrzennej,

- ♦ obniżenie poziomu wkładu własnego w przypadku projektów zgłaszanych przez gminy ZBGP biorąc pod uwagę w/w przyczyny,
- ♦ wydłużenie okresu naboru dla gmin położonych na obszarach Natura 2000, ze względu na relatywnie dłuższe okresy przygotowywania projektów wynikające z konieczności wypełnienia dodatkowych wymagań,
- ♦ poszerzenie kwalifikowalności o zakres wynikający ze specyfiki gmin bieszczadzkich, w tym przede wszystkim w odniesieniu do:
 - oceny efektywności mierzonej liczbą korzystających mieszkańców lub przedsiębiorców przy poszerzeniu o populację turystów odwiedzających ten obszar,
 - odejścia od preferencji budowy nad modernizacją,
 - odejścia od konieczności zmiany funkcji obiektów rewitalizowanych,
 - odejścia od zasady braku kwalifikowalności wydatków związanych z wymianą azbestowych pokryć dachowych,
 - odejścia od zasady braku kwalifikowalności wydatków związanych z opracowaniem planów zagospodarowania przestrzennego,
- ♦ wykorzystanie narzędzi współpracy międzygminnej niezbędnych dla optymalizacji systemu opieki nad dzieckiem oraz edukacji na obszarach o skrajnie niskiej gęstości zaludnienia,
- ♦ tworzenie partnerstw między samorządem lokalnym a instytucjami powołanymi do ochrony środowiska na rzecz m.in. ustalania wspólnych zadań ochronnych dla zachowania własności walorów krajobrazowych i wartości kulturowych, uzgadnianych wspólnie zmian w zapisach studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dokonywanych z poszanowaniem interesu środowiskowego, społecznego i ekonomicznego oraz przygotowywania wspólnych projektów dotyczących zagospodarowania obszarów cennych przyrodniczo współfinansowanych ze środków zewnętrznych.

Należy podkreślić, że wskazane działania merytoryczne powinny w pierwszej kolejności dotyczyć uzupełnienia deficytów infrastrukturalnych związanych z dostępnością przestrzenną i cyfrową oraz stanem systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów. Bez tych projektów nie uda się skutecznie przeprowadzić pozostałych rekomendowanych działań. Ich skutki, przykładowo zwiększenie skali ruchu turystycznego, mogą nawet pogłębić zagrożenia już występujące na obszarze Bieszczad. Ze względu na skalę wyzwań wynikających zarówno z wartości tych inwestycji, jak i ich zakresu przestrzennego, realizacja tych projektów wymaga zastosowania wsparcia krajowego i rozwiązań o charakterze systemowym. Pozostałe projekty mogą być w pełni zrealizowane tylko przy uwzględnieniu w systemie wdrażania Programu wskazanych rekomendacji.

II.2. Bieszczady w europejskich i krajowych dokumentach strategicznych

Miejsce Bieszczad w europejskich dokumentach strategicznych nie jest literalnie określone. Nie oznacza to, że obszar ten nie został zauważony na etapie programowania strategicznego odbywającego się na poziomie Wspólnoty. Jego miejsce wytyczają dwa zasadnicze wskazania. Po pierwsze Bieszczady postrzegane są jako część Karpat stanowiąca atrakcyjne miejsce dla rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej, o dużych walorach przyrodniczych (m.in. por. Serwis Internetowy Komisji Europejskiej..., 2013). Po drugie, Bieszczady identyfikowane są jako obszar o skrajnie niskiej, szczególnie widocznej w kontekście standardów Zjednoczonej Europy, dostępności przestrzennej wpływającej na jego peryferyjność i stanowiącej podstawową przeszkodę dla optymalizacji rozwoju (m.in. por. TRACC..., 2011).

Rozwój obszaru Bieszczad powinien być zgodny z priorytetami Strategii Europa 2020 (2010), która stanowiąc nadrzędny dokument strategiczny Zjednoczonej Europy koncentruje się na osiągnięciu wzrostu gospodarczego, który będzie:

- ♦ inteligentny – dzięki bardziej efektywnym inwestycjom w edukację, badania naukowe i innowacje,
- ♦ zrównoważony – dzięki zdecydowanemu przesunięciu w kierunku gospodarki niskoemisyjnej i konkurencyjnego przemysłu,
- ♦ sprzyjający włączeniu społecznemu, ze szczególnym naciskiem na tworzenie nowych miejsc pracy i ograniczanie ubóstwa.

Zachowanie zgodności działań rozwojowych na obszarze Bieszczad, zwłaszcza tych które mają być współfinansowane ze środków europejskich, z w/w priorytetami wynika m.in. z konieczności spełnienia zasady earmarkingu funduszy strukturalnych stosowanej w perspektywie finansowej 2007-2013 i planowanej do dalszego wykorzystania w polityce spójności UE na lata 2014-2020. Zgodnie z tą zasadą większość środków polityki spójności musi być tak programowana aby zachować spójność z priorytetami Europy 2020. Osiąganie Priorytetów Strategii Europa 2020 jest wspierane poprzez realizację Projektów przewodnich: Unia innowacji; Mobilna młodzież, Europejska agenda cyfrowa; Europa efektywnie korzystająca z zasobów; Polityka przemysłowa w erze globalizacji; Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia; Europejski program walki z ubóstwem, które należy uznać za zgodne z wyzwaniami rozwojowymi Bieszczad i możliwe, w różnym stopniu, do wykorzystania w tworzeniu skutecznego wsparcia rozwojowego dla tego obszaru, finansowanego przy udziale środków publicznych. Szczególne znaczenie w tym zakresie powinny mieć projekty związane z kształtowaniem rozwoju zrównoważonego, przy jednoczesnym wsparciu edukacji podnoszącym jakość kapitału ludzkiego oraz zakorzenianiu i tworzeniu nowych miejsc pracy skutkującym wzrostem poziomu i warunków życia mieszkańców. Tym samym programując rozwój obszaru ZBGP i dbając o jego spójność

z priorytetami Strategii Europa 2020 należy zwrócić szczególną uwagę na jej następujące Projekty przewodnie:

- ♦ Europa efektywnie korzystająca z zasobów – sprzyjający osiągnięciu Priorytetu Drugiego – Zrównoważony wzrost,
- ♦ Mobilna młodzież – sprzyjający osiągnięciu Priorytetu Pierwszego – Inteligentny wzrost,
- ♦ Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia – sprzyjający osiągnięciu Priorytetu Pierwszego – Inteligentny wzrost,
- ♦ Europejski program walki z ubóstwem – sprzyjający osiągnięciu Priorytetu Trzeciego – Wzrost promujący włączenie społeczne.

Analiza wyzwań rozwojowych Bieszczad określonych w krajowych dokumentach strategicznych odnosi się do układu wynikającego z nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2009 r. nr 84, poz. 712, z późn. zm.) oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski (2009) (patrz rycina 3).

Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności (DSRK) (2013) to dokument określający główne trendy, wyzwania oraz koncepcję rozwoju kraju w perspektywie długookresowej, który został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 5 lutego 2013 r. Celem głównym DSRK jest poprawa jakości życia Polaków. Przyjęto, że osiągnięcie tego celu powinno być mierzone, z jednej strony, wzrostem produktu krajowego brutto (PKB) na mieszkańca, a z drugiej – zwiększeniem spójności społecznej oraz zmniejszeniem nierówności o charakterze terytorialnym, jak również skalą skoku cywilizacyjnego społeczeństwa oraz innowacyjności gospodarki w stosunku do innych krajów. Zakłada się, że osiąganie celu głównego będzie możliwe dzięki podjęciu działań w trzech obszarach zadaniowych: konkurencyjności i innowacyjności (modernizacji), równoważenia potencjału rozwojowego regionów Polski (dyfuzji) oraz efektywności i sprawności państwa. DSRK jako krajowa strategia długookresowa nie uszczegóławia działań dedykowanych sensu stricto dla obszaru Bieszczad. Należy jednak podkreślić, że DSRK zwraca uwagę na konieczność skutecznego wsparcia poprawy dostępności przestrzennej obszarów peryferyjnych w Polsce, wskazując przy tym Polskę Wschodnią, a w tym również obszar ZBGP, jako szczególne tereny do podejmowania interwencji w tym zakresie (patrz rycina 4).

Rycina 3

Układ krajowych dokumentów strategicznych w Polsce

z poprawą dostępności nie jest rozumiana jedynie jako przewyżnianie barier wynikających z jej fizycznego pokonywania, ale obejmuje także poprawę dostępności poprzez rozwój telekomunikacji, a zwłaszcza dostępu do szerokopasmowych sieci internetowych.

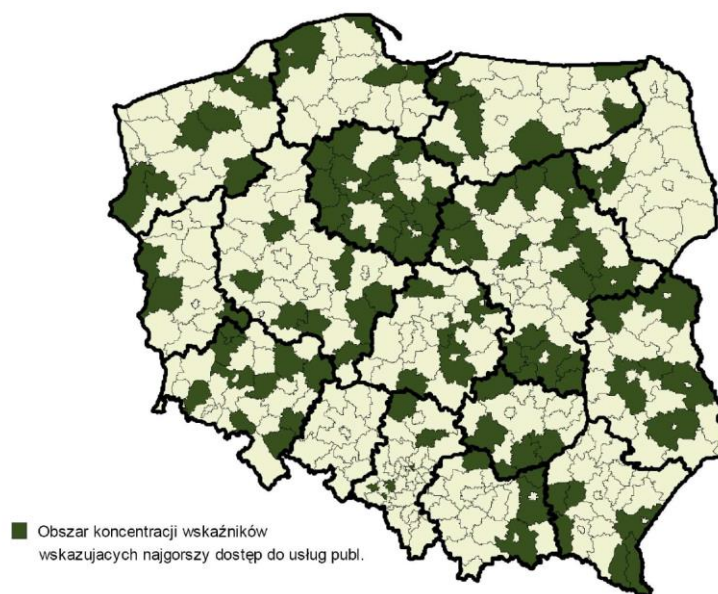
Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym w średnim horyzoncie czasowym jest Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo (SRK)(2012), która została przyjęta przez Radę Ministrów 25 września 2012 r. SRK uwzględniając kluczowe wyzwania zawarte w DSRK wskazuje strategiczne zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne, by wzmocnić procesy rozwojowe (wraz z szacunkowymi wielkościami potrzebnych środków finansowych). SRK przedstawia scenariusz rozwojowy wynikający m.in. z diagnozy barier i zagrożeń oraz z analizy istniejących potencjałów, jak też możliwości sfinansowania zaprojektowanych działań. SRK definiując wizję rozwoju kraju zakłada, że Polska w 2020 r. będzie krajem opartym na aktywnym społeczeństwie, konkurencyjnej gospodarce i sprawnym państwie. Głównym celem strategicznym SRK jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. Zakłada się, że osiągnięcie wizji oraz realizacja celu rozwoju będą zależne od skutecznego i efektywnego podejmowania działań w trzech zasadniczych obszarach strategicznych: sprawne i efektywne państwo, konkurencyjna gospodarka i spójność społeczna i terytorialna. Poprawa sprawności i efektywności funkcjonowania państwa powinna być realizowana poprzez przechodzenie od administrowania do zarządzania rozwojem, zapewnianie środków na działania rozwojowe oraz wzmacnianie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela. Wzrost konkurencyjności gospodarki powinien odbywać się poprzez wzmacnianie stabilności makroekonomicznej, wzrost wydajności gospodarki, zwiększanie jej poziomu innowacyjności, rozwój kapitału ludzkiego, zwiększanie wykorzystania technologii cyfrowych, poprawę bezpieczeństwa energetycznego i środowiskowego oraz zwiększanie efektywności transportu. Poprawa spójności społecznej i terytorialnej zakłada konieczność wzrostu integracji społecznej, zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych oraz wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju, przy wykorzystaniu integracji terytorialnej dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych. SRK, podobnie jak DSRK, nie wskazuje na działania dedykowane wprost obszarowi ZBGP. Należy jednak zwrócić uwagę na koncentrację przestrzenną działań wskazującą na obszar województwa podkarpackiego, która powinna być wykorzystana przy realizacji przedmiotowego PSRB. Bieszczady stanowią w tym kontekście przygraniczny, peryferyjny obszar wiejski, o niskiej dostępności terytorialnej, charakteryzujący się skrajnie niskimi i niekorzystnymi wskaźnikami społeczno-ekonomicznymi, który według SRK należy objąć działaniami wzmacniającymi jego potencjał rozwojowy. Fakt wskazania w SRK Polski Wschodniej, w tym województwa podkarpackiego, a tym samym obszaru ZBGP, jako „największego obszaru problemowego, który nadal potrzebuje specjalnego traktowania, ponieważ spójność tego obszaru z resztą kraju i UE

jest niewystarczająca w każdym z jej przekrojów: gospodarczym, społecznym i przestrzennym” (por. Strategia Rozwoju Kraju, 2012, s. 128) uzasadnia konieczność wspierania interwencją publiczną działań prorozwojowych na tym obszarze. Powinna ona sprzyjać poprawie dostępu mieszkańców Bieszczad do usług (edukacyjnych, zdrowotnych, kultury, sportu, transportowych, doradztwa biznesowego, lokalnej infrastruktury transportowej, infrastruktury służącej inwestycjom w pozarolnicze działy gospodarki) warunkujących włączenie się mieszkańców tego obszaru w regionalne procesy rozwojowe (patrz rycina 5).

Zgodnie z obowiązującym w Polsce modelem zarządzania rozwojem realizacji założonych w DSRK i SRK celów rozwojowych służy 9 zintegrowanych strategii rozwoju. W strategiach zintegrowanych nastąpiło odejście od wąskiego sektorowego podejścia na rzecz integracji obszarów oraz przenikania się różnych zjawisk i procesów.

Rycina 5

Obszary koncentracji działań na rzecz wyrównywania dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe

Źródło: Strategia Rozwoju Kraju (2012, s. 129).

Szczególną rolę w systemie odgrywa przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego. Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie (KSRR) (2010), która wskazuje zakres terytorialnego wpływu interwencji realizowanych w ramach różnych polityki publicznych, a więc również w ramach pozostałych strategii zintegrowanych. Przedstawia ona kluczowe dla rozwoju regionalnego wyzwania oraz zarysowuje cele rozwojowe w odniesieniu do różnego rodzaju obszarów uwzględniając funkcje przez nie pełnione, występujące potencjały oraz bariery. Zgodnie z wizją KSRR w 2020 r. polskie regiony stanowiąc będą lepsze miejsce do życia dzięki podniesieniu poziomu i jakości życia oraz przez stworzenie takich ram gospodarczo-społecznych i instytucjonalnych, które zwiększają szanse

realizacji aspiracji i możliwości jednostek i wspólnot lokalnych. Powinny one charakteryzować się:

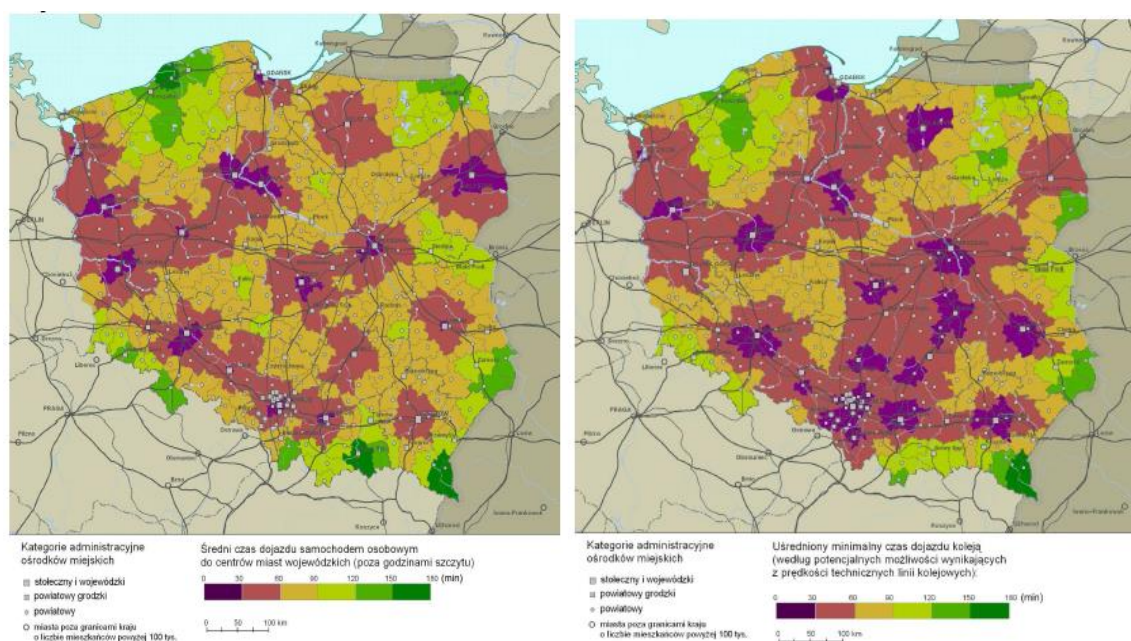
- ♦ konkurencyjnością i innowacyjnością,
- ♦ spójnością gospodarczą, społeczną i terytorialną,
- ♦ skutecznością, efektywnością i partnerstwem w realizacji celów rozwojowych,
- ♦ bezpieczeństwem ekologicznym, wysokim poziomem i skutecznością ochrony środowiska oraz zasobów przyrodniczych.

KSRR zakłada, że celem polityki regionalnej w Polsce powinno być efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągania celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym. Stanowi to wprost rekomendację dla podejmowania działań służących wzmocnieniu możliwości rozwoju takich obszarów jak Bieszczady poprzez wykorzystanie ich zasobów endogennych przy jednoczesnym wzmocnieniu powiązań funkcjonalnych z bliższym i dalszym otoczeniem. Tak sformułowany cel strategiczny KSRR zakłada się realizować poprzez wspomaganie wzrostu regionów, budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych oraz tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie. W ramach działań wspomagających wzrost regionów (cel 1 KSRR) szczególne znaczenie dla Bieszczad posiada tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych i zwiększania ich absorpcji na obszary poza ośrodkami wojewódzkimi. Ze względu na znaczną odległość i bardzo ograniczoną dostępność przestrzenną stolicy regionu - Rzeszowa, na obszarze ZBGP, istotnego znaczenie nabiera wzmocnianie ośrodków subregionalnych oraz kształtowanie relacji między nimi a ich bezpośrednim otoczeniem, przy wykorzystaniu specjalizacji lokalnych i instrumentu inicjatyw klastrowych (patrz rycina 6). Działania te powinny zwiększać również poziom wykorzystania potencjału rozwojowego obszarów wiejskich, zwłaszcza w przypadku tych obszarów, które charakteryzują się skrajnie niskim dostępem do usług (co zauważono już w SRK) oraz notują kumulację negatywnych wskaźników społeczno-ekonomicznych i stają się trwale wykluczonymi z procesów rozwoju kraju i regionu, a do których należy większość gmin ZBGP (patrz rycina 7). Interwencja na tych obszarach powinna służyć m.in. zwiększaniu zatrudnienia poprzez mobilność zawodową i przestrzenną, w tym również rozwój na obszarach wiejskich agroturystyki oraz przedsiębiorczości opartej na wykorzystaniu dziedzictwa kulinarnego, wspomaganie miast powiatowych i innych miast oraz stymulowanie rozwoju lokalnego. Ze względu na stopień koncentracji na obszarze ZBGP zachowawczych form ochrony środowiska, skutecznie realizowana polityka regionalna powinna przełamywać związane z tym ograniczenia oraz stymulować możliwości rozwojowe, zgodnie z zasadą rozwoju zrównoważonego (patrz rycina 8). Należy podkreślić, że w rozwoju regionalnym i budowaniu przewag konkurencyjnych środowisko przyrodnicze i potencjał dziedzictwa kulturowego odgrywają coraz większą rolę. Jest to związane z jednej strony ze zwiększeniem zainteresowania tymi aspektami

gospodarki regionalnej, a z drugiej wpływem na jakość życia, co może mieć podstawowe znaczenie dla perspektyw rozwoju gospodarki przemysłowej opartej na wiedzy. Koncentracja merytoryczna działań określonych w ramach Celu 1 KSRR będzie odbywała się przy wykorzystaniu koncentracji przestrzennej udzielanej interwencji, co jest istotą Celu 2 KSRR sprowadzającego się do budowania spójności terytorialnej i przeciwdziałania marginalizacji obszarów problemowych.

Rycina 6

Obszary o najniższej dostępności drogowej i kolejowej do miast wojewódzkich w układzie powiatów

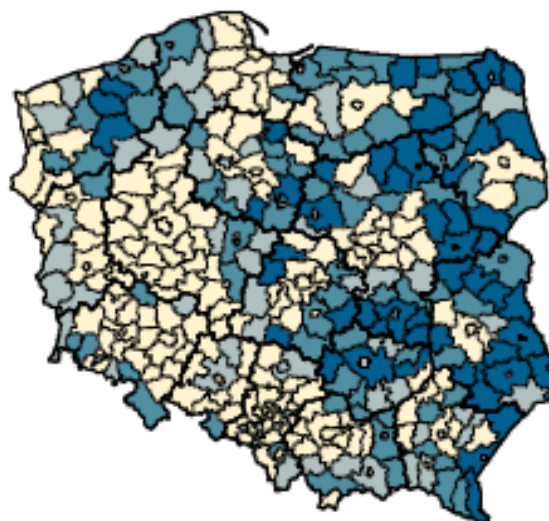

Źródło: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (2010, s. 38-39).

Zakłada się, że działania te powinny polegać na interweniowaniu na tych obszarach Polski, które charakteryzują się niskimi wskaźnikami sytuacji społeczno-gospodarczej, najmniej korzystnym usytuowaniem geograficznym względem głównych ośrodków wzrostu i zatrudnienia oraz niekorzystnymi przewidywaniami z punktu widzenia perspektyw rozwojowych i poziomu życia. Obszary te bez celowo ukierunkowanej interwencji zewnętrznej nie będą mogły wykorzystać czynników wewnętrznych dla zainicjowania procesów restrukturyzacyjnych i poprawy dostępu ich mieszkańców do podstawowych dóbr i usług publicznych. Działania polityki regionalnej w tym zakresie służą oddaleniu groźby trwałej marginalizacji, tj. trwałej utraty znaczenia gospodarczego oraz koncentracji patologicznych problemów społecznych.

Rycina 7

Obszary wiejskie o kumulacji negatywnych wskaźników społeczno-gospodarczych w układzie powiatów

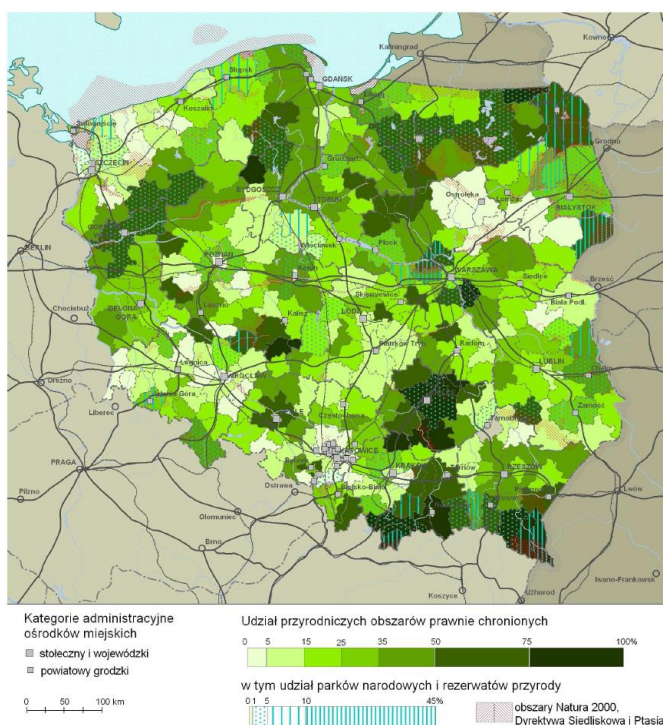
Powiaty wg sytuacji społeczno-gospodarczej

■ bardzo zła	(52)
■ zła	(75)
■ średnia	(67)
■ zadowalająca	(185)

Źródło: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (2010, s. 33).

Rycina 8

Udział i struktura obszarów chronionych w powierzchni powiatów ogółem

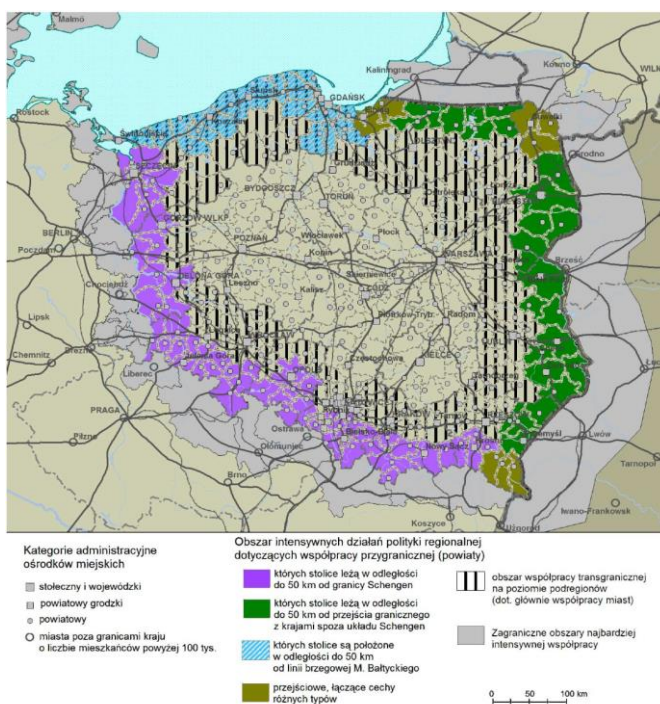
Źródło: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (2010, s. 59).

Obszary interwencji strategicznej w ramach Celu 2 KSRR określane są obszarami problemowymi polityki regionalnej. W przypadku obszaru ZBGP w KSRR przewiduje się objęcie go interwencją w ramach wzmacniania spójności na poziomie krajowym poprzez dedykowanie specjalnych działań regionom Polski Wschodniej, w tym regionowi

podkarpackiemu, charakteryzującym się najniższym poziomem rozwoju w Polsce. Wsparcie, w przypadku Bieszczad obejmować powinno przede wszystkim działania sprzyjające rozwojowi sieci miast powiatowych o znaczeniu subregionalnym i lokalnym oraz poprawie dostępności przestrzennej do głównych miast Polski Wschodniej oraz do najważniejszych aglomeracji w kraju. W ramach wzmacniania spójności na poziomie regionalnym i subregionalnym KSRR identyfikuje powiaty bieszczadzki, leski i przemyski, w całości lub częściowo pokrywające się z zasięgiem terytorialnym ZBGP, jako OSI zmierzającej do poprawy dostępności do dóbr i usług i przeciwdziałającej kumulacji negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych (patrz rycina 5 i 7). Wśród katalogu usług publicznych, do których poprawa dostępu powinna być przedmiotem interwencji na tych obszarach wskazuje się: usługi edukacyjne i szkoleniowe, usługi medyczne, usługi komunikacyjne, usługi komunalne i związane z ochroną środowiska oraz usługi kulturalne. Zgodnie z założeniami KSRR Bieszczady stanowią także OSI ukierunkowanej na przewyższanie niedogodności związanych z położeniem obszarów przygranicznych, szczególnie położonych wzdłuż zewnętrznych granic Unii Europejskiej (patrz rycina 9).

Rycina 9

**Obszary strategicznej interwencji polityki regionalnej z poziomu krajowego
w odniesieniu do obszarów przygranicznych
(ze szczególnym uwzględnieniem obszarów przy zewnętrznej granicy UE)**

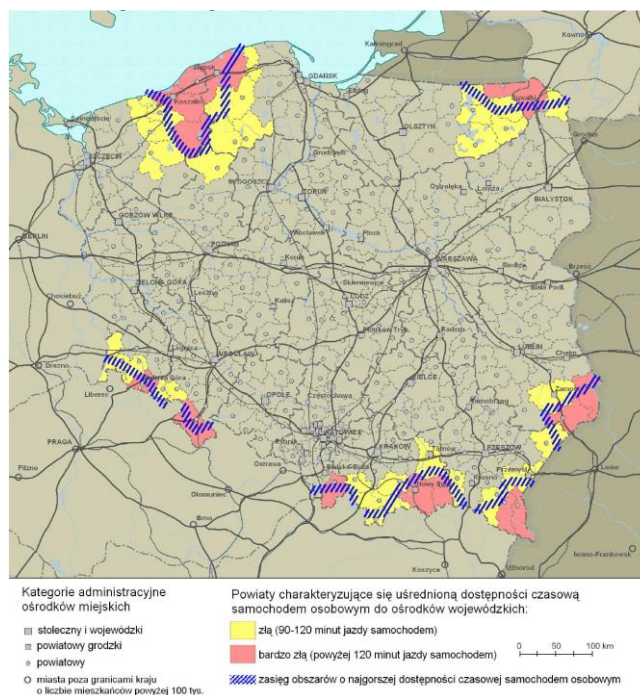
Źródło: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (2010, s. 133).

Zakres podejmowanych w ramach polityki regionalnej działań dedykowanych tym obszarom koncentrować się będzie z jednej strony na zwiększaniu ich wzajemnych dostępności w relacjach krajowych i międzynarodowych, a z drugiej na pobudzaniu ich endogenicznego rozwoju z wykorzystaniem możliwości jakie oferuje współpraca

transgraniczna. Teren ZBGP, zgodnie z KSRR, stanowi również OSI służącej zwiększaniu dostępności transportowej do ośrodków wojewódzkich na obszarach o ekstremalnie niskiej dostępności transportowej (patrz rycina 10). Należy podkreślić, że przyjmuje się, że poprawa dostępności przestrzennej tych obszarów powinna być przedmiotem działań polityki regionalnej prowadzonej z poziomu krajowego w ramach sektorowych programów rozbudowy infrastruktury transportowej i unowocześniania parku posiadanego taboru oraz uzupełniającą w ramach programów regionalnych w zakresie infrastruktury i środków transportu o znaczeniu wojewódzkim. Założenia oraz sformułowane propozycje w ramach Celu 3 KSRR odnoszącego się do tworzenia warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie zostały wykorzystane na etapie programowania i powinny być uwzględniane na etapie wdrażania oraz monitoringu i ewaluacji PSRB.

Rycina 10

Obszary strategicznej interwencji polityki regionalnej na rzecz zwiększenia dostępności transportowej do ośrodków wojewódzkich

Źródło: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (2010, s. 135).

Pozostałe 8 zintegrowanych strategii rozwoju w mniejszym stopniu odnosi się do koncentracji terytorialnej działań, która pozwalałaby identyfikować je w odniesieniu do obszaru ZBGP, a w większym stopniu polega na wskazaniu koncentracji merytorycznej interwencji odnoszącej się do terytorium całego kraju, która powinna być wykorzystana, w miarę możliwości, w realizacji PSRB (patrz tabela 3).

Tabela 3

Cele zintegrowanych strategii rozwoju

Strategia	Cele strategiczne
SRKL	<ul style="list-style-type: none"> Wzrost zatrudnienia Wydłużenie okresu aktywności zawodowej i zapewnienie lepszej jakości funkcjonowania osób starszych Poprawa sytuacji osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym Poprawa zdrowia obywateli oraz efektywności systemu opieki zdrowotnej Podniesienie poziomu kompetencji oraz kwalifikacji obywateli
SRKS	<ul style="list-style-type: none"> Kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności i komunikacji Poprawa mechanizmów partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne Usprawnienie procesów komunikacji społecznej oraz wymiany wiedzy Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego
SLiEG	<ul style="list-style-type: none"> Dostosowanie otoczenia regulacyjnego i finansowego do potrzeb innowacyjnej i efektywnej gospodarki Stymulowanie innowacyjności poprzez wzrost efektywności wiedzy i pracy Wzrost efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i surowców Wzrost umiędzynarodowienia polskiej gospodarki
SZRWRiR	<ul style="list-style-type: none"> Wzrost jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Poprawa warunków życia na obszarach wiejskich oraz poprawa ich dostępności przestrzennej Bezpieczeństwo żywnościowe Wzrost produktywności i konkurencyjności sektora rolno-spożywczego Ochrona środowiska i adaptacja do zmian klimatu na obszarach wiejskich
SRT	<ul style="list-style-type: none"> Stworzenie zintegrowanego systemu transportowego Stworzenie warunków dla sprawnego funkcjonowania rynków transportowych i rozwoju efektywnych systemów przewozowych
SBEiŚ	<ul style="list-style-type: none"> Zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska Zapewnienie gospodarce krajowej bezpiecznego i konkurencyjnego zaopatrzenia w energię Poprawa stanu środowiska
SRSBN RP	<ul style="list-style-type: none"> Kształtowanie stabilnego międzynarodowego środowiska bezpieczeństwa w wymiarze regionalnym i globalnym Umocnienie zdolności Państwa do obrony Rozwój odporności na zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Zwiększenie integracji polityk publicznych z polityką bezpieczeństwa Tworzenie warunków do rozwoju zintegrowanego systemu bezpieczeństwa narodowego
SSP	<ul style="list-style-type: none"> Otwarty rząd Zwiększenie sprawności instytucjonalnej państwa Skuteczne zarządzanie i koordynacja działań rozwojowych Dobre państwo Efektywne świadczenie usług publicznych Skuteczny wymiar sprawiedliwości i prokuratura Zapewnienie wysokiego poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego

Źródło: Opracowanie własne.

Ramy przestrzenne dla prowadzenia polityki rozwoju w Polsce, w tym realizacji wskazanych powyżej strategii rozwojowych, stanowi Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK) (2011). Jest to główny dokument strategiczny kreujący łąd przestrzenny w Polsce oraz porządkujący zagadnienia związane z rozwojem – w którym przestrzeń traktowana jest jako płaszczyzna odniesienia dla działań

rozwojowych. Celem strategicznym KPZK jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju u jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie czasu. Jego realizacja, w stosunku do potrzeb obszaru ZBGP, będzie opierała się przede wszystkim na poprawie spójności wewnętrznej i terytorialnym równoważeniu rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów (Cel 2), a także poprawie dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej (Cel 3). W tym kontekście Bieszczady zaliczone zostały przez KPZK do obszarów wymagających restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji, które nie w pełni wykorzystują możliwości wynikające z przygranicznego położenia i których rozwój wymaga zwiększenia dostępu do usług podstawowych w tym komunikacyjnych (patrz rycina 11). Działania zmierzające do poprawy sytuacji w tym zakresie na obszarze ZBGP, obok krajowej interwencji zmierzającej do poprawy spójności wewnętrznej i zewnętrznej Polski Wschodniej, powinny przewidywać m.in. wsparcie rozwoju ośrodków subregionalnych i lokalnych, poprawę integracji przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich, a także wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej. Bieszczady wskazane zostały także w KPZK jako obszar o skrajnie niskiej dostępności przestrzennej z resztą kraju, który z tego m.in. powodu ulega pogłębiającej się marginalizacji i podąża ścieżką rozwoju peryferiów zstępujących. Z drugiej jednak strony KPZK podkreśla walory krajobrazowe tego obszaru wskazując, że stanowi on teren o jednym z najwyższych wskaźników atrakcyjności wizualnej w Polsce przy jednoczesnym bardzo ograniczonym, negatywnym wpływie człowieka (patrz rycina 12). Wysoka wartość zasobów przyrodniczych i krajobrazowych prowadzi do nagromadzenia na obszarze ZBGP zachowawczych form ochrony przyrody, których liczba i zakres mają ulegać powiększaniu (KPZK przewiduje powołanie Turnickiego Parku Narodowego), a które w sposób istotny ograniczają możliwość zagospodarowania terenu nawet przy spełnieniu zasad rozwoju zrównoważonego. KPZK zawiera również systematyzację obszarów funkcjonalnych, których wyznaczenie w polskiej przestrzeni powinno wynikać z przechodzenia w polityce rozwoju od podejścia sektorowego do zintegrowanego podejścia terytorialnego (*integrated territorial approach*). Dla potrzeb programowania i realizacji polityki rozwoju na obszarze ZBGP szczególne znaczenie posiadać powinny: obszary funkcjonalne wymagające rozwoju nowych funkcji przy użyciu instrumentów właściwych polityce regionalnej wszystkich typów tj.:

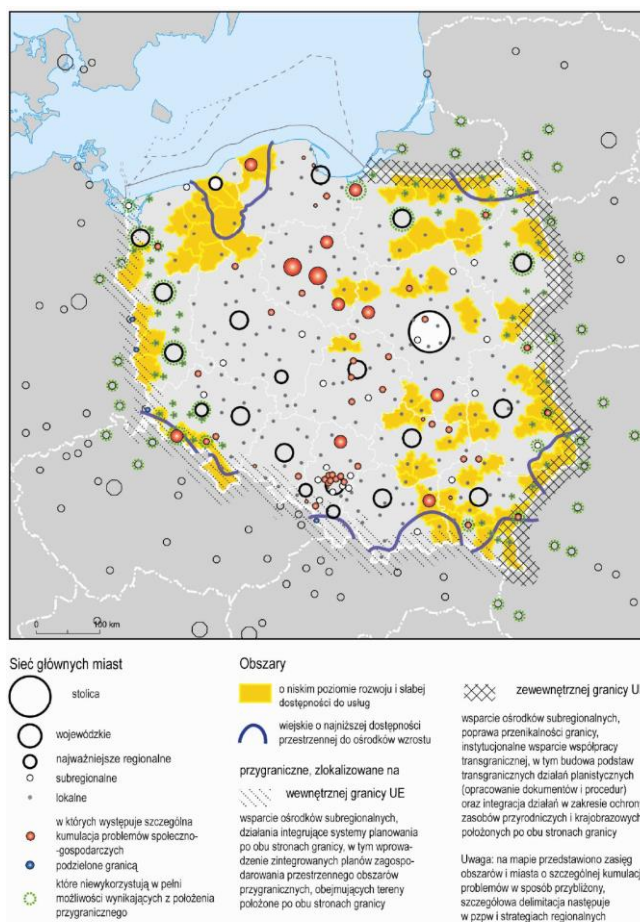
- ♦ o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych,
- ♦ miasta i inne obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze,
- ♦ obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe,
- ♦ przygraniczne,

- ♦ obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodków wojewódzkich.

W ich uzupełnieniu zastosowanie mogą znaleźć również miejskie obszary funkcjonalne ośrodków lokalnych, wiejskie obszary funkcjonalne wymagające wsparcia procesów rozwojowych, obszary funkcjonalne szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej – górskie oraz obszary kształtowania potencjału rozwojowego – cenne przyrodniczo.

Rycina 11

Obszary wymagające restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji

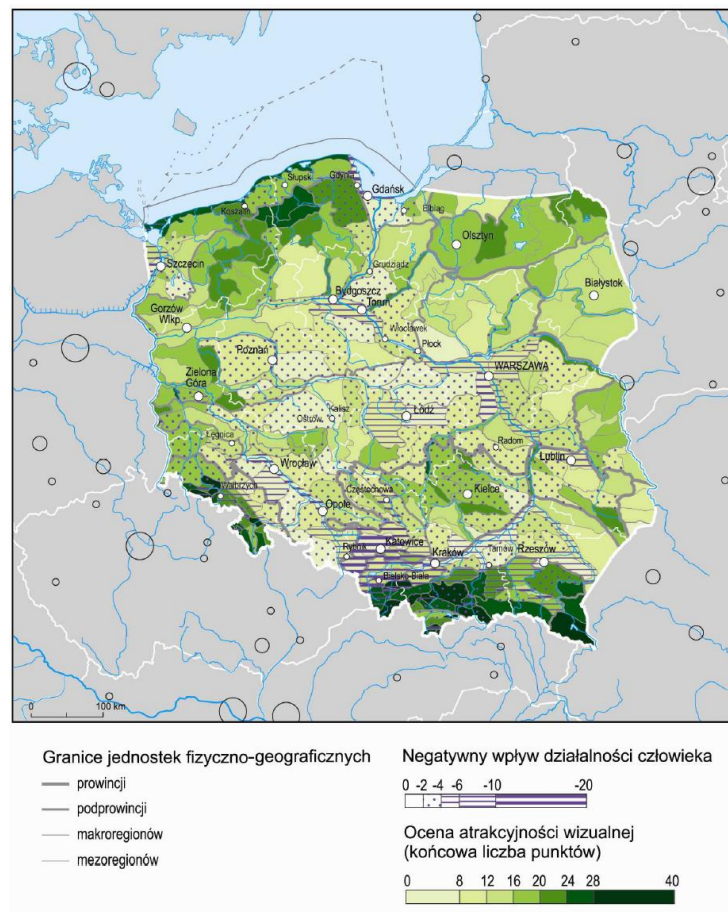

Źródło: Koncepcja Przestrzennego... (2011, s. 97).

Ostatnim krajowym dokumentem strategicznym poddanym analizie w celu określenia wskazań dla procesów rozwoju obszaru ZBGP oraz instrumentów ich realizacji jest Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 (SRSGPW) (2008). Dokument ten powstał w związku z realizacją Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej realizowanego na obszarze pięciu województw, w tym podkarpackiego, w perspektywie finansowej 2007-2013. Uwzględniając fakt możliwości przedłużenia tego instrumentu krajowej polityki rozwoju dedykowanego najsłabszym regionom Polski i Unii Europejskiej na kolejną perspektywę unijnego budżetu 2014-2020, założenia Strategii mogą mieć istotny wpływ na realizację wyzwań rozwojowych Bieszczad.

Rycina 12

Ocena walorów estetycznych krajobrazu

Źródło: Koncepcja Przestrzennego... (2011, s. 119).

Celem strategicznym polityki państwa w latach 2007-2020 jest wzrost poziomu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej całej Polski Wschodniej i każdego z jej województw w rozszerzonej Unii Europejskiej z uwzględnieniem zasady trwałego i zrównoważonego rozwoju. Obszar Bieszczad jest identyfikowany w SRSGPW jako cenny przyrodniczo, o unikalnych zbiorowiskach roślinnych wschodniokarpackich łąk górskich (połonin), charakteryzujący się wysokim potencjałem dla rozwoju turystyki oraz wymagający wsparcia w kształtowaniu powiązań transgranicznych z Ukrainą i Słowacją.

Wskazanie Bieszczad w europejskich i krajowych dokumentach strategicznych stanowi podstawę do uzasadnienia uruchomienia interwencji dla tego obszaru finansowanej ze środków zewnętrznych. Szczególne znaczenie w tym zakresie wynika z postrzegania Bieszczad w DSRK jako obszaru koniecznej interwencji w zakresie zwiększenia dostępu (fizycznego i elektronicznego) do usług podstawowych, w tym komunikacyjnych, w celu poprawy poziomu integracji i powiązań funkcjonalnych skutkujących mobilnością pracy, wymiany gospodarczej, jak i edukacji i uczestnictwem w kulturze, a także w SRK, która wskazuje na Bieszczady jako na „największy obszar

problemowy, który nadal potrzebuje specjalnego traktowania, ponieważ spójność tego obszaru z resztą kraju i UE jest niewystarczająca w każdym z przekrojów: gospodarczym, społecznym, przestrzennym (por. Strategia Rozwoju Kraju..., 2012, s. 128), a także ich przyporządkowania typologicznego nadającego im status OSI KSRR:

- ♦ OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową przy wykorzystaniu Sektorowego Programu Rozbudowy Infrastruktury Drogowej,

oraz OF KPZK:

- ♦ OF – o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych,
- ♦ OF – miasta i inne obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze,
- ♦ OF – obszary o najniższej dostępności transportowej miast wojewódzkich,
- ♦ OF – obszary przygraniczne,

co zostało wykorzystane na etapie analizy strategicznej oraz służyło określaniu źródeł finansowania niniejszego Programu.

II.3. Wyzwania rozwojowe Bieszczad a założenia regionalnej strategii rozwoju województwa podkarpackiego

PSRB jest dokumentem strategicznym uszczegóławiającym zakres interwencji przewidzianej w SRWP 2020.

Opracowanie SRWP 2020 wynikało z konieczności aktualizacji Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 uchwalonej przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w październiku 2006 r., a następnie w niewielkim zakresie zaktualizowanej w 2010 r., co uszczegółowiono we wprowadzeniu do PSRB. Należy podkreślić, że SRWP 2020 została przygotowana zgodnie z nowym modelem rozwoju, który kładzie nacisk na wzmacnianie i wykorzystanie endogenicznych potencjałów wszystkich terytoriów oraz rozwijanie mechanizmów wzmacniających rozprzestrzenianie procesów rozwojowych z głównych ośrodków wzrostu na całe obszary województw. W modelu tym zakłada się odejście od rozproszonej interwencji na rzecz działań bardziej selektywnych (skoncentrowanych), zwiększenie roli szczebla regionalnego w uruchamianiu procesów rozwojowych w systemie wieloszczeblowego zarządzania oraz zróżnicowane podejście do różnych typów terytoriów rozumianych funkcjonalnie. W tych uwarunkowaniach szczególnego znaczenia nabiera możliwość bardziej indywidualnego podejścia do takich obszarów jakim jest teren ZBGP. Powinny one rozwijać się zgodnie z określonymi w strategii regionalnej kierunkami rozwoju, adaptując jednak zidentyfikowane na poziomie regionalnym wskazania do specyfiki

posiadanych zasobów endogenicznych oraz wykształconych lub kształtujących się powiązań funkcjonalnych.

Opracowując przedmiotowy PSRB zadbano o jego zgodność ze SRWP 2020⁵. SRWP 2020 zakłada w wizji regionu, że w 2020 r. województwo podkarpackie będzie obszarem zrównoważonego i inteligentnego rozwoju gospodarczego, wykorzystującym wewnętrzne potencjały, zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańców. Głównym celem SRWP 2020 jest efektywne wykorzystanie zasobów wewnętrznych i zewnętrznych województwa podkarpackiego dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju społeczno-gospodarczego jako drogi do poprawy jakości życia jego mieszkańców. Cel główny jest realizowany przez obszary działań uporządkowane w strukturze celów strategicznych (patrz tabela 4). Zarówno cel główny, jak i cele strategiczne SRWP 2020, związana z ich realizacją koncentracja merytoryczna i przestrzenna interwencji, a także zakładany system realizacji działań interwencyjnych, zgodnie z zasadą spójności programowania strategicznego, stały się podstawą dla wyznaczenia celu oraz kluczowych kierunków rozwoju obszaru ZBGP uwzględniających specyfikę jego zasobów endogenicznych oraz powiązań zewnętrznych, co zostało uszczegółowione w dalszych częściach przedmiotowego Programu.

⁵ Podstawą analizy był dokument przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 26 sierpnia 2013 r.

Tabela 4

Układ celów, dziedzin działań strategicznych oraz priorytetów tematycznych SRWP 2020

KONKURENCYJNA I INNOWACYJNA GOSPODARKA	KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY	SIEĆ OSADNICZA	ŚRODOWISKO I ENERGETYKA
<p>Cel 1</p> <p>Rozwijanie przewag regionu w oparciu o kreatywne specjalizacje jako przejaw budowania konkurencyjności krajowej i międzynarodowej</p>	<p>Cel 2</p> <p>Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego jako czynników innowacyjności regionu oraz poprawy poziomu życia mieszkańców</p>	<p>Cel 3</p> <p>Podniesienie dostępności oraz poprawa spójności funkcjonalno-przestrzennej jako element budowania potencjału rozwojowego regionu</p>	<p>Cel 4</p> <p>Racjonalne i efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem środowiska naturalnego sposobem na zapewnienie bezpieczeństwa i dobrych warunków życia mieszkańców oraz rozwoju gospodarczego województwa</p>
<p>Priorytet 1.1. Przemysł Cel: Przemysł nowoczesnych technologii wzmacniający konkurencyjność regionalnej gospodarki</p> <p>Priorytet 1.2. Nauka, badania i szkolnictwo wyższe Cel: Rozwój konkurencyjnego szkolnictwa wyższego i sfery badawczo-rozwojowej jako kluczowych czynników stymulujących rozwój regionu</p> <p>Priorytet 1.3. Turystyka Cel: Budowa konkurencyjnej, atrakcyjnej oferty rynkowej opartej na znacznym potencjale turystycznym regionu</p> <p>Priorytet 1.4. Rolnictwo Cel: Poprawa konkurencyjności sektora rolno – spożywczego</p> <p>Priorytet 1.5. Instytucje otoczenia biznesu Cel: Rozwój przedsiębiorczości poprzez ofertę instytucji otoczenia biznesu</p>	<p>Priorytet 2.1. Edukacja Cel: Dostosowanie systemu edukacji do aktualnych potrzeb i wyzwań przyszłości</p> <p>Priorytet 2.2. Kultura i dziedzictwo kulturowe Cel: Rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu</p> <p>Priorytet 2.3. Społeczeństwo obywatelskie Cel: Wzmocnienie podmiotowości obywateli, rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz zwiększenie ich wpływu na życie publiczne</p> <p>Priorytet 2.4. Włączenie społeczne Cel: Wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie</p> <p>Priorytet 2.5. Zdrowie publiczne Cel: Zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa poprzez poprawę dostępności i jakości funkcjonowania systemu ochrony zdrowia</p> <p>Priorytet 2.6. Sport powszechny Cel: Zwiększenie aktywności ruchowej oraz rozwoju psychofizycznego społeczeństwa</p>	<p>Priorytet 3.1. Dostępność komunikacyjna Cel: Poprawa zewnętrznej i wewnętrznej dostępności przestrzennej województwa ze szczególnym uwzględnieniem Rzeszowa jako ponadregionalnego ośrodka wzrostu</p> <p>Priorytet 3.2. Dostępność technologii informacyjnych Cel: Rozbudowa wysokiej jakości sieci telekomunikacyjnej oraz zwiększenie wykorzystania technologii informacyjnych na terenie całego województwa</p> <p>Priorytet 3.3. Funkcje metropolitalne Rzeszowa Cel: Wzmacnianie pozycji Rzeszowa w przestrzeni krajowej i europejskiej, dynamizujące procesy rozwojowe w obrębie województwa</p> <p>Priorytet 3.4. Funkcje obszarów wiejskich Cel: Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku</p> <p>Priorytet 3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu Cel: Wzmacnianie podstaw rozwojowych oraz dywersyfikacja funkcji biegunów wzrostu w tym ośrodków subregionalnych w wymiarze regionalnym, krajowym i międzynarodowym</p>	<p>Priorytet 4.1. Zapobieganie i przeciwdziałanie zagrożeniom oraz usuwanie ich negatywnych skutków Cel: Zabezpieczenie mieszkańców województwa podkarpackiego przed negatywnymi skutkami zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi oraz wynikającymi z działalności człowieka</p> <p>Priorytet 4.2. Ochrona środowiska Cel: Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu środowiska oraz zachowanie bioróżnorodności poprzez zrównoważony rozwój województwa</p> <p>Priorytet 4.3. Bezpieczeństwo energetyczne i racjonalne wykorzystanie energii Cel: Zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego i efektywności energetycznej województwa podkarpackiego poprzez racjonalne wykorzystanie paliw i energii z uwzględnieniem lokalnych zasobów, w tym odnawialnych źródeł energii</p>

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego... (2013, s. 31).

II.4. Analiza strategiczna

Analiza strategiczna (SWOT), podsumowująca całościowo część diagnostyczną PSRB bazuje na wynikach:

- ♦ oceny stanu rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru ZBGP,
- ♦ analizy europejskich i krajowych dokumentów strategicznych w kontekście umiejscowienia w nich Bieszczad jako obszaru rekomendowanego do udzielenia szczególnej interwencji wspieranej środkami publicznymi,
- ♦ badań terenowych mających na celu zebranie opinii samorządów lokalnych, samorządu regionalnego oraz Dyrekcji Bieszczadzkiego Parku Narodowego na temat silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rozwoju Bieszczad.

W celu spełnienia zasady spójności programowania strategicznego na poziomie regionalnym analiza dotycząca Bieszczad została usystematyzowana w układzie dziedzin działań strategicznych przyjętych dla rozwoju Podkarpacia w SRWP 2020, tj. Konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki, Kapitału ludzkiego i społecznego, Sieci osadniczej oraz Środowiska i Energetyki. Założono, że:

- ♦ mocne strony wynikają z uwarunkowań przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych obszaru ZBGP, w tym zjawisk i procesów ważnych dla jego zrównoważonego rozwoju, które należy kontynuować i wzmacniać. W rzeczywistości to na nich będzie się opierała realizacja Programu,
- ♦ słabe strony wskazują na zjawiska i procesy uwarunkowane sytuacją wewnętrzną jednostek terytorialnych zrzeszonych w ZBGP, które ograniczają możliwości rozwojowe, i które w wyniku realizacji Programu powinny zostać zmniejszone, bądź zlikwidowane,
- ♦ szanse rozwoju stanowią te czynniki rozwoju, które ze względu na występujące uwarunkowania i potencjalne możliwości rozwoju powinny być kształtowane i wzmacniane poprzez podejmowaną interwencję publiczną, której nadrzędnym celem powinno być poszerzanie silnych i ograniczanie słabych stron rozwoju ZBGP. Wskazanie ukierunkowania merytorycznego i przestrzennego tej interwencji jest zadaniem niniejszego Programu,
- ♦ zagrożenia rozwoju to czynniki, które mogą stanowić potencjalne bariery rozwoju, które mogą ograniczyć lub uniemożliwić osiągnięcie oczekiwanego poziomu rozwój ZBGP. Zagrożenia warunkowane są czynnikami do tej pory poznanymi i nierozpoznanymi. Realizacja Programu powinna przyczynić się do ich ograniczenia.

Poszczególne uwarunkowania i czynniki zostały poddane również ocenie jakościowej. Ich uporządkowanie (od 1 do 10) odpowiada poziomowi ich istotności w danej grupie (patrz tabela 5).

Tabela 5

**Analiza SWOT obszaru Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza
w układzie dziedzin strategicznych
Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2020**

KONKURENCYJNA I INNOWACYJNA GOSPODARKA	
<u>SILNE STRONY</u>	<u>SŁABE STRONY</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Walory środowiskowe i krajobrazowe Bieszczad. 2. Wyróżniający się w strukturze sektorowej działalności gospodarczej udział usług turystycznych z rozbudowaną bazą noclegową agroturystyki. 3. Podstrefa SSE Euro-Park Mielec w Zagórzu. 4. Tradycja przemysłu drzewnego z bogatym zapleczem surowcowym. 5. Bieszczadzka Agencja Rozwoju Regionalnego. 6. Przygraniczne położenie. 7. Wysoka aktywność samorządów i innych podmiotów w pozyskiwaniu środków zewnętrznych. 8. Warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego. 9. Warunki dla rozwoju hodowli zwierząt na mięso i mleko. 10. Zróżnicowanie kulturowe wraz z dobrami kultury materialnej i niematerialnej. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Deficyty budżetowe oraz poziom zadłużenia samorządu lokalnego ograniczające jego możliwości inwestycyjne. 2. Niskie budżety gmin wiejskich. 3. Ograniczenie dostępu do środków zewnętrznych wynikające z niskiej potencjalnej efektywności projektów wynikającej ze skrajnie niskich gęstości zaludnienia. 4. Peryferyjność ograniczająca atrakcyjność inwestycyjną i utrudniająca prowadzenie działalności gospodarczej. 5. Ograniczenie swobody prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach objętych restrykcyjnymi formami ochrony środowiska bez wprowadzenia kompensat dla mieszkańców i samorządów. 6. Brak właściwej współpracy podmiotów działających w sektorze gospodarki i przemysłu turystycznego oraz między nimi a samorządem terytorialnym, skutkującej efektywną koordynacją przedsięwzięć podejmowanych w zakresie wzmacniania funkcji turystycznych Bieszczad. 7. Mały stopień zróżnicowania standardu bazy noclegowej. 8. Niski poziom udziału przemysłu w strukturze bazy ekonomicznej miast. 9. Bardzo niska liczba podmiotów gospodarczych z udziałem kapitału zagranicznego. 10. Dominacja w strukturze sektorowej gospodarki rozdrobnionego, niskotowarowego, rolnictwa indywidualnego.
<u>SZANSE</u>	<u>ZAGROŻENIA</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Poprawa dostępności cyfrowej i przestrzennej obszaru Bieszczad tworząca warunki dla prowadzenia działalności gospodarczej. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pogarszająca się sytuacja finansowa samorządu lokalnego uniemożliwiająca podejmowanie kolejnych, niezbędnych projektów inwestycyjnych.

<ol style="list-style-type: none"> 2. Stworzenie trwałych podstaw współpracy z podmiotami odpowiedzialnymi za ochronę przyrody w celu wypracowywania rozwiązań dla potrzeb kształtowania zrównoważonego rozwoju Bieszczad. 3. Rozwój transgranicznej współpracy gospodarczej z wykorzystaniem przejść granicznych o poszerzonej o przewozy towarowe funkcji. 4. Poprawa jakości i różnorodności oferty i infrastruktury turystycznej. 5. Koordynacja promocji i obsługi ruchu turystycznego poprzez wykorzystanie narzędzi klastrowych. 6. Pozyskanie nowych inwestorów w Podstrefie SSE Euro-Park Mielec w Zagórzu skutkujące wzrostem liczby miejsc pracy oraz wzrostem poziomu innowacyjności działalności przemysłowej. 7. Stworzenie klastra drzewno-budowlanego w Ustrzykach Dolnych skutkujące wzrostem liczby miejsc pracy oraz wzrostem poziomu innowacyjności działalności przemysłowej. 8. Upowszechnienie spółdzielczości rolnej bazującej na grupach producenckich, prowadzących działalność w rolnictwie ekologicznym i chowie zwierząt na mleko i mięso, dysponujących wspólnym parkiem maszynowym i wspólnym przetwórstwem spożywczym (produkty regionalne). 9. Poszerzenie dostępu do środków zewnętrznych dla obszarów o niskiej gęstości zaludnienia i ograniczonych możliwościach pokrycia wkładu własnego. 10. Wprowadzenie kompensat dla gmin objętych wielkopowierzchniowymi zachowawczymi formami ochrony przyrody. 	<ol style="list-style-type: none"> 2. Utrzymanie ograniczeń formalnych w dostępie do finansowania zewnętrznego dla obszarów o niskiej gęstości zaludnienia oraz dysponujących małymi budżetami własnymi, przy jednocześnie pogarszającej się ich sytuacji finansowej. 3. Pogłębianie się peryferyzacji uniemożliwiającej prowadzenie działalności gospodarczej. 4. Zmniejszająca się liczba podmiotów gospodarczych, w tym również podmiotów z kapitałem zagranicznym. 5. Ograniczona międzynarodowa współpraca transgraniczna spowodowana warunkami politycznymi wynikającymi z procesu integracji Ukrainy z UE oraz zbyt małą liczbą przejść granicznych. 6. Dalsza dekapitalizacja bazy turystycznej, dotycząca w pierwszej kolejności terenów górskich. 7. Zablockowanie inicjatyw w zakresie rozwoju gospodarczego, w tym rozwoju infrastruktury turystycznej przez podmioty odpowiedzialne za ochronę przyrody. 8. Odchodzenie od produkcji rolnej i zwierzęcej w gospodarstwach rolnych skutkujące odłogowaniem gruntów. 9. Ograniczanie produkcji mięsa i mleka ze względu na niskie ceny ich skupu i trudności ze zbytem. 10. Zaniechanie działań wspierających przekształcenia strukturalne w rolnictwie indywidualnym ze względu na bariery społeczne oraz brak wolnych środków publicznych.
<p>Wzmocnienie szans i ograniczenie zagrożeń należy realizować przy wsparciu polityki interregionalnej określonej kierunkowo w dokumentach strategicznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Europa 2020 – Priorytet Inteligentny wzrost – Unia innowacji. • SRK – wskazująca na Bieszczady jako na „największy obszar problemowy, który nadal potrzebuje specjalnego traktowania, ponieważ spójność tego obszaru z resztą kraju i UE jest niewystarczająca w każdym z przekrojów: gospodarczym, społecznym, przestrzennym (por. Strategia Rozwoju Kraju..., 2012, s. 128). • KSRR – zwracająca uwagę na efektywne wykorzystanie specyficznych terytorialnych potencjałów dla osiągnięcia celów rozwoju kraju: wzrostu, zatrudnienia, spójności w horyzoncie długookresowym, zwłaszcza w kontekście przeciwdziałania marginalizacji obszarów problemowych. • SliEG – zwracająca uwagę na konieczność wzrostu efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i surowców. • SZRWIR – podkreślająca konieczność wzrostu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także zwracająca uwagę na potrzebę wzrostu produktywności i konkurencyjności sektora rolno-spożywczego. • SSP – wskazująca na konieczność tworzenia warunków dla skutecznego zarządzania i koordynacji działań rozwojowych oraz poprawę efektywności świadczenia usług publicznych. • KPZK – określająca Bieszczady jako OF o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się 	

perspektywach rozwojowych.

- SRSGPW – wskazująca wysoki potencjał Bieszczad dla rozwoju Turystyki.

KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY

<u>SILNE STRONY</u>	<u>SŁABE STRONY</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwinięta sieć placówek szkolnictwa podstawowego, gimnazjalnego oraz ponadgimnazjalnego. 2. Szkoła Mistrzostwa Sportowego w Ustrzykach Dolnych. 3. Dobrze wykształcona tożsamość lokalna. 4. Silnie więzi sąsiedzkie sprzyjające rozwojowi kapitału społecznego. 5. Prężnie działający amatorski ruch artystyczny. 6. Wyróżniająca się aktywność społeczności lokalnych sprzyjająca realizacji lokalnych projektów. 7. Zróżnicowanie kulturowe. 8. Dziedzictwo kultury materialnej i niematerialnej. 9. Duża aktywność organizacji pozarządowych działających w sferze ochrony środowiska i turystyki. 10. Atrakcyjne środowiskowo i społecznie warunki do zamieszkania dla ludności zewnętrznej (wysokie walory środowiska, niska gęstość zaludnienia, otwartość społeczna). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niski poziom zaludnienia. 2. Odpływ migracyjny. 3. Wysoki poziom bezrobocia. 4. Wysoki poziom zagrożenia ubóstwem oraz duża liczba osób wykluczonych społecznie. 5. Brak partnerstwa lokalnego na rzecz ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego. 6. Brak przedszkoli w gminach wiejskich. 7. Ograniczona oferta i niski udział uczestników procesu kształcenia przez życie. 8. Wysoki poziom zachorowalności. 9. Ograniczony dostęp do usług opieki zdrowotnej. 10. Ograniczenia formalne w dostępie do finansowania zewnętrznego dla obszarów o niskiej gęstości zaludnienia oraz dysponujących małymi budżetami własnymi.
<u>SZANSE</u>	<u>ZAGROŻENIA</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Upowszechnienie idei i praktyki kooperacji klastrowej w przedsiębiorczości, w tym przy wsparciu finansowym ze źródeł zewnętrznych. 2. Upowszechnianie idei i praktyki spółdzielczości pracy, w tym przy wsparciu finansowym ze źródeł zewnętrznych. 3. Zwiększenie liczby i zróżnicowania trwałych miejsc pracy. 4. Poprawa sytuacji ekonomicznej społeczności lokalnych i ograniczenie wykluczenia społecznego. 5. Rozwój partnerstwa lokalnego na rzecz ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego. 6. Upowszechnienie opieki przedszkolnej i podniesienie jakości kształcenia. 7. Bieżące dostosowywanie kierunków edukacji do potrzeb lokalnego rynku pracy. 8. Upowszechnienie idei i możliwości kształcenia przez całe życie. 9. Poprawa dostępu do usług publicznych. 10. Rozwój współpracy transgranicznej w oparciu o wspólne dziedzictwo 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dalsza depopulacja i drenaż jakościowy społeczności lokalnej. 2. Obniżenie poziomu aktywności społecznej i zawodowej. 3. Obniżenie poziomu zamożności społeczności lokalnej. 4. Zwiększenie poziomu wykluczenia społecznego. 5. Utrzymujący się brak właściwej współpracy między społecznością lokalną a podmiotami odpowiedzialnymi za ochronę środowiska. 6. Utrzymujący się niski udział dzieci objętych opieką przedszkolną. 7. Utrzymujące się słabe wyniki egzaminów gimnazjalnych i maturalnych. 8. Utrzymujący się niski udział osób uczestniczących w kształceniu przez całe życie. 9. Pogorszenie dostępu do usług publicznych. 10. Utrzymanie ograniczeń formalnych w dostępie do finansowania zewnętrznego dla obszarów o niskiej gęstości

kulturowe.	zaludnienia oraz dysponujących małymi budżetami własnymi.
<p>Wzmocnienie szans i ograniczenie zagrożeń należy realizować przy wsparciu polityki interregionalnej określonej kierunkowo w dokumentach strategicznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Europa 2020 – Priorytet Inteligentny wzrost – Mobilna młodzież i Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia oraz Priorytet Wzrost promujący włączenie społeczne – Europejski program walki z ubóstwem. • SRK – wskazująca na Bieszczady jako na „największy obszar problemowy, który nadal potrzebuje specjalnego traktowania, ponieważ spójność tego obszaru z resztą kraju i UE jest niewystarczająca w każdym z przekrojów: gospodarczym, społecznym, przestrzennym (por. Strategia Rozwoju Kraju..., 2012, s. 128). • KSRR – określająca Bieszczady jako OSI – poprawa dostępu do dóbr i usług – rozwój usług edukacyjnych, szkoleniowych, medycznych, kulturalnych. • SRKL – podkreślająca konieczność wzrostu zatrudnienia, poprawy sytuacji osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, poprawy zdrowia obywateli oraz efektywności systemu opieki zdrowotnej, a także konieczność podniesienia poziomu kompetencji oraz kwalifikacji obywateli. • SRKS – zwracająca uwagę na potrzebę wzmacniania kształtowania postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności i komunikacji, poprawę funkcjonowania mechanizmów partycypacji społecznej i wpływy obywateli na życie publiczne, usprawnienie procesów komunikacji społecznej i wymiany wiedzy oraz rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego. • SZRWRiR – podkreślająca konieczność wzrostu jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także zwracająca uwagę na potrzebę poprawy warunków życia na obszarach wiejskich. • SSP – wskazująca na konieczność tworzenia warunków dla skutecznego zarządzania i koordynacji działań rozwojowych oraz poprawę efektywności świadczenia usług publicznych. • KPZK – określająca Bieszczady jako OF o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych. 	
SIEĆ OSADNICZA	
<p><u>SILNE STRONY</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bliskość dwóch miast Leska i Zagórza (8 km). 1. Inicjatywa na rzecz utworzenia duo- trio- -polis bieszczadzkiego: Lesko-Zagórz-Ustrzyki Dolne. 2. Potencjalny obszar wzrostu (multipole): Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne. 3. Korzystne uwarunkowania dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. 4. Sieć drogowa. 5. Linie kolejowe. 6. Przygraniczne położenie. 7. Przejście graniczne w Krościenku (drogowe i kolejowe), przejście graniczne w Radoszycach (drogowe) oraz przejście graniczne w Łupkowie (kolejowe). 8. Węzły dostępowe Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej. 9. Lądowiska i inne miejsca do startów i lądowań (Arłamów, Manasterzec, Bezmiechowa, Weremień, Dźwiniacz Dolny, Teleśnica, Smolnik k.Komańczy). 	<p><u>SŁABE STRONY</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Skrajnie niska zewnętrzna spójność terytorialna (na poziomie kraju). 2. Niska wewnętrzna spójność terytorialna (na poziomie regionu). 3. Ograniczony zasięg dojazdów do pracy. 4. Ograniczony dostęp do usług publicznych wyższego rzędu. 5. Niska atrakcyjność inwestycyjna miast. 6. Niewystarczający rozwój funkcji egzogenicznych miast. 7. Dominacja w strukturze bazy ekonomicznej obszarów wiejskich indywidualnego, niskotowarowego i rozdrobnionego rolnictwa. 8. Zły stan infrastruktury komunikacyjnej, zwłaszcza drogowej. 9. Brak pasażerskiego ruchu kolejowego spowodowany złym stanem technicznym linii kolejowych. 10. Brak międzynarodowej komunikacji pasażerskiej.

<u>SZANSE</u>	<u>ZAGROŻENIA</u>
<ol style="list-style-type: none"> 2. Partnerstwo lokalne na rzecz rozwoju duo- trio- -polis bieszczadzkiego: Lesko-Zagórz-Ustrzyki Dolne. 3. Wsparcie samorządu regionalnego w tworzeniu ośrodka wzrostu (multipole): Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne. 4. Poprawa stanu infrastruktury komunikacyjnej, drogowej, kolejowej i lotniczej. 5. Poprawa dostępności przestrzennej poprzez restytucję kolejowych połączeń pasażerskich. 6. Optymalizacja rozkładów jazdy publicznej komunikacji pasażerskiej do potrzeb osób dojeżdżających do pracy i turystów. 7. Poprawa bazy ekonomicznej miast poprzez rozwój działalności przemysłowej. 8. Zmiana struktury bazy ekonomicznej obszarów wiejskich poprzez rozwój usług turystycznych. 9. Poprawa dostępności komunikacyjnej poprzez systemowe rozwiązanie tzw. problemu „ostatniej mili” i upowszechnienie dostępu do Internetu przy wykorzystaniu Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej. 10. Otwarcie nowego przejścia granicznego Żurawin-Boberka (w gminie Lutowiska). 11. Uruchomienie międzynarodowych połączeń kolejowych i drogowych w komunikacji publicznej. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pogłębienie skrajnie niskiej zewnętrznej spójności terytorialnej (na poziomie kraju). 2. Obniżenie niskiej wewnętrznej spójności terytorialnej (na poziomie regionu). 3. Ograniczanie połączeń komunikacji publicznej. 4. Brak realizacji działań wspierających rozwój duo- trio- -polis bieszczadzkiego: Lesko-Zagórz-Ustrzyki Dolne oraz wsparcia samorządu regionalnego w tworzeniu ośrodka wzrostu (multipole): Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne. 5. Recesja miast spowodowana brakiem inwestycji zwiększających liczbę stałych miejsc pracy i dostęp usług publicznych. 6. Utrzymanie dominacji rolnictwa w strukturze bazy ekonomicznej obszarów wiejskich. 7. Pogorszenie stanu infrastruktury komunikacyjnej poprzez brak inwestycji w tym zakresie. 8. Postępujące wykluczenie cyfrowe ze względu na brak możliwości upowszechnienia dostępu do Internetu w związku z występowaniem tzw. problemu „ostatniej mili” w dostępie do Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej. 9. Brak nowych przejść granicznych. 10. Brak połączeń międzynarodowych w komunikacji publicznej.
<p>Wzmocnienie szans i ograniczenie zagrożeń należy realizować przy wsparciu polityki interregionalnej określonej kierunkowo w dokumentach strategicznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Europa 2020 – Priorytet Inteligentny wzrost – Europejska agenda cyfrowa. • DSRK – wykorzystanie wskazań określających Bieszczady jako obszar koniecznej interwencji w zakresie zwiększenia dostępu (fizycznego i elektronicznego) do usług podstawowych, w tym komunikacyjnych, w celu poprawy poziomu integracji i powiązań funkcjonalnych skutkujących mobilnością pracy, wymiany gospodarczej, jak i edukacji i uczestnictwem w kulturze. • SRK – wykorzystanie wskazań określających Bieszczady jako „największy obszar problemowy, który nadal potrzebuje specjalnego traktowania, ponieważ spójność tego obszaru z resztą kraju i UE jest niewystarczająca w każdym z przekrojów: gospodarczym, społecznym, przestrzennym (por. Strategia Rozwoju Kraju..., 2012, s. 128). • KSRR – wykorzystanie zaleceń Strategii w kontekście podejmowania działań z jednej strony wzmacniających lokalne ośrodki wzrostu (ośrodki powiatowe), a z drugiej strony tworzących warunki do optymalnego wykorzystania miejscowych potencjałów (poprzez specjalizacje lokalne i inicjatywy klastrowe) przy jednoczesnym kształtowaniu mechanizmów absorpcji efektów rozwojowych rozprzestrzeniających się z biegunów. • KSRR – określająca Bieszczady jako OSI – poprawa dostępu do dóbr i usług – interwencja krajowa poprzez Sektorowe Programy Rozbudowy Infrastruktury Transportowej. • SRT – wskazująca na konieczność utworzenia zintegrowanego systemu transportowego oraz stworzenie warunków dla funkcjonowania rynków transportowych i rozwoju efektywnych 	

systemów przewozowych.

- KPZK – wskazująca na Bieszczady jako na obszar o skrajnie niskiej dostępności przestrzennej z resztą kraju, co prowadzi do jego pogłębiającej się marginalizacji.
- KPZK – określająca Bieszczady jako OF - miasta i inne obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze.
- KPZK – określająca Bieszczady jako OF – obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe
- KPZK – określająca Bieszczady jako OF – obszary o najniższej dostępności transportowej miast wojewódzkich.
- KPZK – określająca Bieszczady jako OF – obszary przygraniczne.
- SRS GPW – wskazująca na konieczność wsparcia kształtowania się powiązań transgranicznych.

ŚRODOWISKO I ENERGETYKA

SILNE STRONY

1. Wysokie walory środowiska przyrodniczego.
2. Wysoka atrakcyjność krajobrazu.
3. Bioróżnorodność.
4. Bardzo wysoki udział lasów w powierzchni ogółem.
5. Niski poziom zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego.
6. Rozwinięta sieć powierzchniowych form ochrony przyrody.
7. Rozwinięta infrastruktura udostępnienia turystycznego obszarów chronionych.
8. Możliwość wykorzystania biomasy do zaopatrzenia biogazowi zlokalizowanych poza obszarem Bieszczad.
9. Hydroelektrownie na Sanie w Solinie i Myczkowcach.
10. Możliwość wykorzystania energetyki odnawialnej na potrzeby indywidualne.

SŁABE STRONY

1. Niewystarczająca infrastruktura ochrony środowiska, zwłaszcza na obszarach o niskiej gęstości zaludnienia.
2. Brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pokrywających całkowicie obszar gmin.
3. Ograniczenia formalne w zagospodarowaniu terenów cennych przyrodniczo oraz znajdujących się otulinach takich obszarów.
4. Brak partnerstwa lokalnego na rzecz ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego między samorządem lokalnym a podmiotami koordynującymi ochronę środowiska.
5. Istotne dysproporcje między stanem rozwoju sieci wodociągowej i kanalizacyjnej.
6. Rozproszone osadnictwo wymagające rozwoju indywidualnych instalacji infrastrukturalnych.
7. Ograniczone zasoby wód podziemnych.
8. Zabudowa terenów osuwiskowych.
9. Niska świadomość ekologiczna mieszkańców.
10. Ograniczone warunki środowiskowe dla rozwoju energetyki odnawialnej.

SZANSE

1. Partnerstwo lokalne na rzecz ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego.
2. Nawiązanie współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony środowiska.
3. Koordynacja Planów Przestrzennego Zagospodarowania szanujących zasady rozwoju zrównoważonego.
4. Opracowanie koncepcji gospodarki wodno-ściekowej poszczególnych gmin, z uwzględnieniem terenów nie objętych

ZAGROŻENIA

1. Pogłębiająca się tendencja do wzrostu poziomu zanieczyszczenia wód powierzchniowych w zbiornikach wodnych, wskutek niewystarczających rozwiązań w zakresie gospodarki ściekowej na tym obszarze.
2. Zwiększenie liczby i zakresu konfliktów przestrzennych.
3. Brak współpracy między samorządem lokalnym a podmiotami

<p>aglomeracjami oraz uwzględniających wielkość i zróżnicowanie w skali roku ruchu turystycznego.</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury ochrony środowiska. 6. Systemowy rozwój sieciowych i punktowych instalacji ochrony środowiska gwarantujących utrzymanie walorów środowiskowych obszaru Bieszczad. 7. Rozwój energetyki odnawialnej dla potrzeb indywidualnych odbiorców zmniejszający poziom zanieczyszczeń powietrza. 8. Nawiązanie współpracy międzynarodowej w dziedzinie energetyki przeciwdziałające zagrożeniu „blackout-u”. 9. Poprawa świadomości ekologicznej mieszkańców. 10. Systemowy rozwój energetyki odnawialnej na potrzeby indywidualnych odbiorców. 	<p>odpowiedzialnymi za ochronę przyrody.</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. Nie uwzględnianie w rozbudowie i funkcjonowaniu infrastruktury ochrony środowiska ruchu turystycznego. 5. Brak współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony środowiska i energetyki. 6. Rozwój zachowawczych form ochrony przyrody bez zachowania zasad rozwoju zrównoważonego. 7. Dekapitalizacja infrastruktury ochrony środowiska 8. Deficyt wody pitnej, zwłaszcza w okresie szczytu sezonu turystycznego. 9. Zwiększenie liczby katastrof budowlanych związane z występowaniem osuwisk. 10. Brak kompleksowych programów rozwoju energetyki odnawialnej.
<p>Wzmocnienie szans i ograniczenie zagrożeń należy realizować przy wsparciu polityki interregionalnej określonej kierunkowo w dokumentach strategicznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • EUROPA 2020 – Priorytet Zrównoważony wzrost – Europa efektywnie korzystająca z zasobów. • KSSR – określająca Bieszczady jako OSI – poprawa dostępu do dóbr i usług – rozwój usług komunalnych, związanych z ochroną środowiska. • SliEG – wskazująca na konieczność wzrostu efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i surowców. • SBEiŚ – podkreślająca potrzebę zrównoważonego gospodarowania zasobami środowiska oraz poprawę jego stanu. • SSP – podkreślająca potrzebę skutecznego zarządzania i koordynowania działań rozwojowych. • KPZK – wskazująca na Bieszczady jako na obszar o największych wskaźnikach atrakcyjności wizualnej przy jednoczesnym bardzo ograniczonym stopniu antropopresji. • SRSGPW – wskazująca na Bieszczady jako na obszar cenny przyrodniczo, o unikalnych zbiorowiskach roślinnych wchodniokarpaccich łąk górskich (połonin). 	

Źródło: Opracowanie własne.

III. Wizja i cel główny

Wizja rozwoju Bieszczad jest opisem przyszłego wizerunku społeczno-gospodarczego, wzorcem, do którego obszar gmin ZBGP ma się upodobnić i zadaniem, które samorząd chce zrealizować za pomocą PSRB.

W roku 2020 Bieszczady będą obszarem zrównoważonego rozwoju, który poprzez zwiększenie i zróżnicowanie usług turystycznych będzie w pełni korzystał ze swoich zasobów endogenicznych tworzonych przez walory środowiska przyrodniczego, a dzięki poprawie dostępności przestrzennej oraz wzrostowi jakości kapitału ludzkiego podniesie swoją atrakcyjność jako miejsca lokalizacji inwestycji oraz zamieszkania.

Bieszczady poprawią swoją zewnętrzną i wewnętrzną dostępność przestrzenną. Poprzez restytucję połączeń kolejowych Zagórza z Warszawą oraz ukończenie budowy Autostrady A4, a także uruchomienie nowych przejść granicznych i modernizację infrastruktury komunikacyjnej regionu. Modernizacja linii kolejowych i dróg oraz przywrócenie połączeń pasażerskich, w tym międzynarodowych, a także optymalizacja drogowej komunikacji publicznej, zwłaszcza w kontekście zaspokojenia potrzeb osób dojeżdżających do pracy i turystów zwiększy dostępność wewnętrzną obszaru.

Poszerzy się oferta i jakość edukacji, co będzie skutkowało rozwojem kapitału ludzkiego, którego wiedza i umiejętności oraz kompetencje społeczne zwiększą elastyczność zachowań na rynku pracy i przyczynią się do maksymalizacji wykorzystania zasobów pracy. Rozwój kapitału społecznego przyczyni się do wzrostu przedsiębiorczości, zwłaszcza poprzez tworzenie inicjatyw klastrowych w turystyce i przemyśle oraz spółdzielni i grup produkcyjnych w rolnictwie.

Rozwój obszaru ZBGP bazować będzie na zwiększeniu udziału usług w strukturze sektorowej gospodarki. Wiodącą działalnością usługową Bieszczad będą usługi turystyczne, które poszerzą swoją ofertę o m.in. turystykę biznesową, spa&wellness, turystykę uzdrowiskową, a także turystykę pobytową w wielofunkcyjnych ośrodkach rekreacyjno-wypoczynkowych. Ważnym segmentem usług turystycznych będą usługi najwyższej jakości skierowane do klientów zagranicznych i krajowych korzystających z transportu lotniczego. Miasta wzmocnią swoją bazę ekonomiczną o działalność przemysłową, opartą o dotychczasowe tradycje i wykorzystującą nowe, innowacyjne uwarunkowania organizacyjne. Rolnictwo przejdzie zasadniczą restrukturyzację i poprzez wykorzystanie spółdzielczości oraz grup producenckich zwiększy poziom towarowości. Ukierunkowanie produkcji rolnej oraz przetwórstwo płodów rolnych wzmocni podstawową funkcję tego obszaru, którą będzie działalność turystyczna.

Partnerstwo publiczne na rzecz ochrony przyrody i rozwoju społeczno-gospodarczego stanie się podstawą dla tworzenia trwałych podstaw rozwoju zrównoważonego Bieszczad. Będzie ono skutkowało m.in. wspólnym

przygotowywaniem planów przestrzennego zagospodarowania, przygotowywaniem i realizacją wspólnych projektów współfinansowanych ze źródeł zewnętrznych oraz bieżącą współpracą podmiotów odpowiedzialnych za ochronę przyrody z samorządem lokalnym, przedsiębiorcami i mieszkańcami.

Uwzględnienie specyfiki demograficznej Bieszczad zmieni dotychczasowe kryteria dostępu do środków zewnętrznych dla obszarów o najniższych gęstościach zaludnienia, co zwiększy możliwości inwestycyjne samorządów lokalnych oraz pozwoli na realizację kompleksowego programu uzupełniającego i modernizującego infrastrukturę ochrony środowiska, której możliwości techniczne będą uwzględniały występujący na tym terenie ruch turystyczny, którego wielkość wzrośnie.

Celem głównym PSRB, który uszczegóławia ogólną wizję rozwoju Bieszczad jest ***wzrost poziomu i warunków życia mieszkańców ZBGP poprzez poprawę dostępu do miejsc pracy i usług przy efektywnym wykorzystaniu zasobów endogenicznych i wzmocnieniu funkcjonalnych powiązań zewnętrznych.***

Zakłada się, że cel główny Programu zostanie osiągnięty poprzez podjęcie projektów zgodnych z kierunkami wskazanymi przez zdefiniowane priorytety i działania strategiczne. Zachowując zasadę spójności programowania na poziomie regionalnym każdy z priorytetów strategicznych rozwoju Bieszczad jest określony co do zakresu jego zgodności z dziedzinami działań strategicznych, celami oraz priorytetami tematycznymi SRWP 2020.

IV. Kluczowe kierunki rozwoju Bieszczad – priorytety i działania strategiczne

Kierunkowa część PSRB opiera się na ustaleniach części diagnostyczno-strategicznej. Zidentyfikowane silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia Bieszczad pozwoliły na sprecyzowanie kluczowych kierunków rozwoju obszaru ZBGP, które zostały określone poprzez wskazanie priorytetów i działań strategicznych. Priorytety i działania strategiczne służą osiągnięciu celu głównego Programu przyczyniając się do urzeczywistnienia wizji rozwoju. Część kierunkowa Programu zawiera również przykłady typów projektów strategicznych, których realizację należy rozważyć w celu osiągnięcia zamierzonych efektów.

1. Priorytet TURYSTYKA I REKREACJA

Celem Priorytetu Turystyka i Rekreacja jest stworzenie z gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego jednej z podstawowych działalności gospodarczych Bieszczad warunkujących w sposób istotny procesy rozwojowe na tym obszarze, a w rezultacie kształtujących poziom i warunki życia jego mieszkańców.

Cel ten realizowany jest przez działania zapewniające koordynację oraz poprawę funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, zróżnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej, ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego, i przyrodniczego oraz rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego i jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej.

1.1. Działanie – Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej

Infrastruktura turystyczna i rekreacyjna kształtuje warunki dostępu do atrakcji turystycznych, kształtuje jakość świadczonych usług determinując segmentację popytu oraz, w przypadku obiektów rekreacyjnych, podnosi poziom życia mieszkańców. Stanowi ona szkielet umożliwiający powstawanie nowych, zróżnicowanych produktów turystycznych.

Rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej Bieszczad powinna zmierzać do dywersyfikacji oferty noclegowej, zgodnie z segmentacją potencjalnych klientów, co powinno być poprzedzone analizą stanu i struktury infrastruktury turystycznej oraz

rekreacyjnej identyfikując deficyty i nie w pełni wykorzystane zasoby. W zakresie bazy noclegowej podejmowane działania powinny dotyczyć budowy i modernizacji wielofunkcyjnych kompleksów rekreacyjno-wypoczynkowych zapewniających szeroką ofertę programową zorganizowanego wypoczynku pobytowego, budowę wyspecjalizowanej bazy pobytowej (m.in. wioski dziecięce, obiekty dla rodzin z dziećmi, chaty dla wędkarzy i myśliwych, itp.), budowę i poprawę standardu bazy hotelowej do poziomu co najmniej 3 gwiazdek, z zapleczem konferencyjnym i wypoczynkowym, a także uzupełnienie oferty aktualnie funkcjonujących oraz nowych miejsc noclegowych o usługi typu spa&wellness. Modernizacji i rozbudowy wymaga również baza campingowa i carawingowa. Projektem istotnym z punktu widzenia uzupełnienia oferty noclegowo-rekreacyjnej jest budowa obiektów dla turystów zagranicznych oraz biznesowych, w tym korzystających z transportu lotniczego, które wraz z Centrum Kongresowo-Hotelowym w Arłamowie tworzą sieć wysoko standardowych kompleksów rekreacyjno-wypoczynkowych w Bieszczadach.

Rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej powinien również dotyczyć budowy i modernizacji obiektów umożliwiających uprawianie różnych form aktywnego spędzania czasu wolnego, które w istotny sposób zwiększą atrakcyjność obszaru Bieszczad, umożliwiając wydłużenie sezonu turystycznego. W tym zakresie za priorytetowe należy uznać inwestycje umożliwiające uprawianie turystyki w sezonie letnim m.in. turystyki pieszej, rowerowej, konnej, rolkowej, wodnej i powietrznej, a w sezonie zimowym przede wszystkim różnych form narciarstwa. Ważnym kierunkiem rozwoju infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej powinny być również projekty wzmacniające funkcje uzdrowiskowe Bieszczad, stanowiące podstawę dla rozwoju turystyki medycznej. Ich realizacja przyczyni się do stworzenia oferty dla nowego segmentu klientów, których potrzeby dotychczas nie są w pełni zaspokojone. Ze względu na konieczność z jednej strony ochrony, a z drugiej strony potrzebę udostępniania zasobów środowiskowych tego obszaru zachodzi również potrzeba modernizacji istniejących oraz wytyczania nowych szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą towarzyszącą. W realizacji tego typu projektów należy pamiętać o potrzebach osób niepełnosprawnych i, na odcinkach pozwalających na to, tworzyć warunki dla zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu w aktywną turystykę osób z niepełnosprawnościami.

Projekty służące realizacji przedmiotowego Działania powinny również obejmować inwestycje z zakresu rozwoju infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, które zwiększając dostępność do tego typu obiektów dla mieszkańców Bieszczad będą również udostępniane turystom. Powinny one stanowić zaplecze treningowe dla sportowej kadry zawodowej i amatorskiej, a także umożliwiać organizację imprez rekreacyjnych i sportowych, zwiększających atrakcyjność tego obszaru (np. kompleksy lekkoatletyczne, kompleksy sportowe do uprawiania dyscyplin zespołowych, trasy narciarstwa zjazdowego i biegowego, skocznie narciarskie). Należy rozwijać również podstawową infrastrukturę sportowo-rekreacyjną, zarówno przy istniejących obiektach użyteczności publicznej, jak również tworząc nowe obiekty tego typu (place zabaw, tereny spacerowe, parki aktywnego wypoczynku, boiska, baseny, itp.).

Właściwe funkcjonowanie infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej Bieszczad wymaga stworzenia systemu koordynującego jej wykorzystanie. Podstawowym elementem tego systemu powinien być centralny mobilny system informacji i rezerwacji obejmujący usługi noclegowe, gastronomiczne i rekreacyjne, itp., bazujący na wykorzystaniu ICT, w tym technologii geolokalizacji. Pozwoli on na udostępnianie zróżnicowanej oferty produktów turystycznych przygotowanych w oparciu o zmodernizowaną i uzupełnioną infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną (w tym poprzez różne wersje językowe dla turystów zagranicznych). Powinien on również stanowić podstawowe narzędzie zarządzania funkcjonowaniem tej infrastruktury, zapewniające przygotowanie kompleksowej oferty i różnorodności produktów turystycznych.

W ramach Działania 1.1. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Inwentaryzacja infrastruktury turystycznej Bieszczad wraz z prowadzeniem badań dotyczących analizy stanu i zmian ruchu turystycznego i jego segmentacji.
- ♦ Modernizacja i rozbudowa bazy turystycznej Bieszczad służąca dywersyfikacji oferty usług noclegowych i towarzyszących, dostosowanych do potrzeb różnych segmentów klientów rynku turystycznego.
- ♦ Modernizacja obiektów noclegowo-gastronomicznych na terenie Bieszczad Wysokich (schroniska górskie).
- ♦ Modernizacja i rozbudowa sieci szlaków turystyki kwalifikowanej, w tym: pieszej, rowerowej, motorowej i żeglarskiej, wraz z ich zapleczem infrastrukturalnym, w celu wyeksponowania miejsc i obiektów oraz poprawy dostępności do atrakcji turystycznych.
- ♦ Rozwój infrastruktury niezbędnej dla edukacji ekologicznej skutkujący wzrostem atrakcyjności Bieszczad dla zorganizowanych grup szkolnych.
- ♦ Tworzenie infrastruktury do obserwacji astronomicznych w Bieszczadach Południowych.
- ♦ Rozwój infrastruktury dla szeroko rozumianej turystyki biznesowej, w tym centrów konferencyjnych, oraz dla turystyki motywacyjnej.
- ♦ Bieszczady Bez Barrier – program dostosowywania infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej dla potrzeb osób niepełnosprawnych.
- ♦ Uzdrowisko Bieszczady – infrastruktura na rzecz rozwoju funkcji leczniczo-rehabilitacyjnych wykorzystujących złoża wód mineralnych, geotermalnych oraz wartości przyrodniczo-krajobrazowych w tworzeniu produktów turystyki medycznej na terenie gmin ZBGP.
- ♦ Zagospodarowanie turystyczne Zalewu Solińskiego oraz wybranych odcinków rzek na potrzeby rozwoju sportów wodnych.
- ♦ Budowa i modernizacja infrastruktury na rzecz utworzenia Podkarpackiego Centrum Sportów Zimowych.
- ♦ Rozwój infrastruktury do sportów i turystyki powietrznej (miejsca do startów i lądowań szybowców, lotni, paralotni, itp.)

- ♦ Budowa infrastruktury sportowej dla potrzeb szkoleniowych i organizacji zawodów sportowych.
- ♦ Rozwój infrastruktury rekreacyjnej na obszarze gmin ZBGP.
- ♦ Bieszczadzki Mobilny System Informacji Turystycznej – zintegrowany, wielojęzyczny, system zarządzania i promocji produktów turystycznych wykorzystujący narzędzie ICT oraz geolokalizacji.

1.2. Działanie – Rozwój i różnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej

Rozwój i różnicowanie oferty usług turystycznych, wykorzystujących istniejące i wzmacniane, w tym nowotworzone atrakcje, oraz ich sprzedaż przy wykorzystaniu podejścia produktowego, dedykowanego różnicowanym segmentom turystów, stanowi warunek dla wykorzystania turystyki jako podstawy w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju gospodarczego Bieszczad.

Projekty podejmowane w ramach przedmiotowego Działania powinny wykorzystywać modernizowaną i nowopowstającą infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną tworząc systemową, wzajemnie uzupełniającą się ofertę dla turystów. Przygotowane produkty powinny z jednej strony wydłużać i poprawiać efektywność sezonu turystycznego w Bieszczadach, a z drugiej strony wzajemnie się uzupełniając podnosić atrakcyjność wypoczynku, wykorzystując w pełni, systematycznie poszerzaną ofertę, atrakcji turystycznych tego obszaru.

Istotnym elementem realizacji celów Działania 1.2. powinno być opracowanie kompleksowej oferty szlaków i tras przyrodniczych, historycznych i kulturowych wykorzystujących zasoby środowiskowe oraz obiekty dziedzictwa kulturowego Bieszczad. Oferta ta obok walorów rekreacyjnych powinna również posiadać walor edukacyjny.

W realizacji projektów, w maksymalnym możliwym stopniu, należy wykorzystać transgraniczne położenie obszaru. Służyć temu powinien rozwój współpracy międzynarodowej na rzecz przygotowywania produktów turystycznych przy udziale regionów słowackich i ukraińskich, przede wszystkim instytucji partnerskich, przykładowo administracji lokalnych, dyrekcji parków narodowych i krajoobrazowych.

W ramach Działania 1.2. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Wzmacnianie i rozwój atrakcji turystycznych Bieszczad mogących stanowić podstawę dla tworzenia produktów turystycznych dostosowanych do oczekiwań różnicowanych segmentów klientów rynku turystycznego.
- ♦ Kluczowe Produkty Turystyczne Bieszczad – wybór, opracowanie i promocja 10 najważniejszych produktów turystycznych Bieszczad (np. Szlaki atrakcji przyrodniczych, Szlaki atrakcji kulturowych, Agroturystyka ekologiczna, Bieszczadzki Obszar Narciarski, Bieszczadzka Kolej Leśna, Wielka i Mała

Obwodnica Bieszczadzka, Zalew Soliński, Uzdrawisko Bieszczady, Ekomuzea, ZOO Farmy, Geoparki, Obserwatoria astronomiczne, itp.).

- ♦ Opracowanie tematycznych przewodników po trasach turystyki przyrodniczej wykorzystujących infrastrukturę szlaków turystyki kwalifikowanej, w tym przy współpracy międzynarodowej wraz z ich udostępnieniem w ramach Bieszczadzkiego Mobilnego Systemu Informacji Turystycznej (przy wykorzystaniu wytyczonych już szlaków i tras przyrodniczych).
- ♦ Opracowanie tematycznych przewodników po trasach turystyki kulturowej wykorzystujących infrastrukturę szlaków turystyki kwalifikowanej, w tym przy współpracy międzynarodowej, wraz z ich udostępnieniem w ramach Bieszczadzkiego Mobilnego Systemu Informacji Turystycznej (przy wykorzystaniu wytyczonych już szlaków kulturowych).
- ♦ Rozwój edukacji ekologicznej skutkujący wzrostem atrakcyjności Bieszczad dla zorganizowanych grup szkolnych (przy wykorzystaniu funkcjonujących i planowanych obiektów infrastruktury edukacji ekologicznej).
- ♦ Agroturystyka ekologiczna – wsparcie dla rozwoju i koordynacji usług agroturystycznych wraz z tworzeniem szerokiego katalogu usług towarzyszących: hodowla koni, hodowla bydła mlecznego, pszczelarstwo, uprawa ziół, itp.
- ♦ Wspieranie inicjatyw w zakresie powstawania tzw. wiosek tematycznych jako działań komplementarnych z Podkarpackim Programem Odnowy Wsi na lata 2011-2016.
- ♦ Ekomuzea – wsparcie dla funkcjonowania i tworzenia nowych muzeów rozproszonych opierających się na ekspozycji obiektów przyrodniczych, kulturowych i historycznych w miejscu ich występowania, zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem.
- ♦ ZOO Farmy – wsparcie dla tworzenia obiektów turystycznych bazujących na ekspozycji zwierząt, w naturalnym środowisku życia, typowych dla obszaru Bieszczad.
- ♦ Geoparki – wsparcie dla tworzenia obiektów opierających się na atrakcyjnych turystycznie stanowiskach geologicznych.
- ♦ Rozwój współpracy transgranicznej w zakresie tworzenia i promocji produktów turystycznych, obejmujący współpracę władz, instytucji ochrony środowiska (parki narodowe i krajobrazowe) oraz podmiotów gospodarczych.

1.3. Działanie – Ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego

Ze względu na bogatą historię wpływającą na zróżnicowanie narodowościowe i wyznaniowe Bieszczad obiekty dziedzictwa kulturowego obejmujące zabytki, zespoły i miejsca zabytkowe stanowią ważny zasób, którego ochrona, zagospodarowanie oraz promocja powinny stanowić istotny czynnik wzrostu atrakcyjności turystycznej tego obszaru.

Podstawowe znaczenie dla realizacji przedmiotowego Działania posiadają projekty związane z renowacją, ochroną i promocją obiektów architektury sakralnej, miejsc świadczących o wcześniejszym istnieniu obiektów sakralnych, zabytkowych cmentarzy oraz obiektów architektury świeckiej, w tym przy wykorzystaniu wytyczonych już szlaków np. Szlaku Architektury Drewnianej, Szlaku Chasydzkiego, Szlaku Dobrego Wojaka Szwajka.

Za szczególnie wartościowe na obszarze Bieszczad, z punktu widzenia realizacji przedmiotowego Działania, uznać należy świątynie obrządku wschodniego, w tym cerkwie uchodzące za perły architektury bojkowskiej (w Równi i w Smolniku) oraz łemkowskiej (w Turzańsku i w Rzepedzi), a także zinwentaryzowane miejsca po tego rodzaju obiektach, obiekty sakralne obrządku rzymsko-katolickiego wraz z kapliczkami i krzyżami przydrożnymi, a także synagogi i kirkuty będące świadectwem funkcjonowania na tym obszarze społeczności żydowskiej. Jako unikatowy należy traktować w ramach tej kategorii również dom-świątynię ormiańską (jedyną na terenie Bieszczad) zlokalizowaną w Lesku. Wśród obiektów świeckich, możliwych do wykorzystania w celu podniesienia atrakcyjności turystycznej, na uwagę zasługują zamki, dwory, pałace oraz obiekty architektury ludowej, w tym unikalne chłyże bojkowskie, wymagające w większości przypadków kapitalnych remontów z zachowaniem ochrony konserwatorskiej. Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Bieszczad, budującym atrakcyjność tego obszaru, są również obiekty związane z osiągnięciami techniki i przemysłu, a w tym infrastrukturę kolei leśnej, kopalnie ropy naftowej, młyny, tartaki oraz obiekty hydrotechniczne.

W ramach Działania 1.3. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Renowacja, ochrona i promocja obiektów sakralnych obrządku wschodniego – Szlak Bieszczadzkiej Cerkwi jako część Szlaku Architektury Drewnianej Podkarpacia.
- ♦ Renowacja, ochrona i promocja obiektów sakralnych obrządku rzymsko-katolickiego – w tym m.in. Szlak Bieszczadzkiej Kapliczek.
- ♦ Renowacja, ochrona i promocja świeckich obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym m.in. Bieszczadzki Szlak Chasydzki, jako część Szlaku Chasydzkiego Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.
- ♦ Renowacja, ochrona i promocja obiektów sakralnych – przydrożnych krzyży i kapliczek oraz cmentarzy i nagrobków łemkowskich oraz bojkowskich.
- ♦ Renowacja, ochrona i promocja cmentarzy wojennych.
- ♦ Remont i uruchomienie muzeum w domu-świątyni ormiańskiej w Lesku.
- ♦ Zagospodarowanie turystyczne obiektów związanych z osiągnięciami techniki i przemysłu – skanseny techniki i przemysłu.

1.4. Działanie – Rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej

Działania skutkujące wzrostem i dywersyfikacją ruchu turystycznego na obszarze Bieszczad wymagają stworzenia partnerstwa na rzecz wspólnej promocji wielowymiarowej, w tym turystycznej, atrakcyjności obszaru ZBGP.

Projekty służące realizacji celów przedmiotowego działania powinny obejmować zinstytucjonalizowane usieciowienie funkcjonowania infrastruktury informacyjnej, które z jednej strony pozwoli na połączenie lokalnych potencjałów w celu ich optymalnego wykorzystania, a z drugiej strony skoordynuje przygotowywanie i dystrybucję przekazów informacyjnych. Szkieletem tego systemu powinna być sieć punktów informacji turystycznej poszczególnych gmin ZBGP oraz BdPN, której konsolidacja (zinstytucjonalizowana w formie Bieszczadzkiego Klastra Turystycznego – nowoutworzonego lub wybranego do wsparcia z już istniejących, który może wykorzystywać dobre praktyki z pierwszego okresu działalności Bieszczadzkiego Transgranicznego Klastra Turystycznego, i który może zostać uruchomiony na bazie funkcjonującego lub nowoutworzonego klastra działalności turystycznej) prowadzić będzie do wzrostu efektywności obsługi ruchu turystycznego i promocji Bieszczad. Bieszczadzki Klaster Turystyczny pełnić będzie funkcję jednostki odpowiedzialnej za zarządzanie rozwojem turystyki, w tym promocję, na obszarze ZBGP. Jednym z podstawowych narzędzi nowoutworzonego systemu będzie Bieszczadzki Mobilny System Informacji Turystycznej (patrz Działanie 1.1.).

W ramach Działania 1.4. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Powołanie Bieszczadzkiego Klastra Turystycznego – odpowiedzialnego za zarządzanie rozwojem turystyki i koordynację promocji obszarów ZBGP (w oparciu o funkcjonujący lub nowoutworzony klaster turystyczny).
- ♦ Opracowanie i realizacja Strategii Promocji Turystycznej Bieszczad.
- ♦ Koordynacja aktywności promocyjno-informacyjnej podmiotów działających w sektorze gospodarki turystycznej.
- ♦ Organizacja imprez i ich koordynacja, poprzez przygotowanie i realizację Bieszczadzkiego Kalendarza Imprez Kulturalno-Sportowo-Rekreacyjnych.
- ♦ Rozwój współpracy z krajowymi i zagranicznymi touroperatorami w celu zwiększenia wielkości ruchu turystycznego, zwłaszcza turystyki pobytowej, przy jednoczesnym maksymalnie równomiernym rozłożeniu go w ciągu roku – wydłużenie sezonu turystycznego.
- ♦ Zintensyfikowanie współpracy z przygranicznymi regionami Słowacji i Ukrainy na rzecz wzrostu i koordynacji promocji ruchu turystycznego.

Zgodność merytoryczna Priorytetu TURYSTYKA I REKREACJA z ukierunkowaniem SRWP 2020:

1. KONKURENCYJNA I INNOWACYJNA GOSPODARKA

1.3. Turystyka

1.3.1. Rozwój atrakcji turystycznych oraz infrastruktury turystycznej

1.3.2. Podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w wiodących formach turystyki przyjazdowej do województwa

1.3.3. Rozwój promocji turystycznej oraz partnerstwa służącego turystyce przyjazdowej do województwa

2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY

- 2.2. Kultura i dziedzictwo kulturowe
 - 2.2.3. Ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu
- 2.6. Sport powszechny
 - 2.6.1. Upowszechnienie w społeczeństwie aktywności ruchowej jako składowej zdrowego stylu życia
 - 2.6.2. Rozwój sportu dzieci i młodzieży
 - 2.6.3. Rozwój infrastruktury sportowej

Zgodność przestrzenna Priorytetu TURYSTYKA I REKREACJA z ukierunkowaniem SRWP 2020:

Bieszczady są OSI dla kierunku działania 1.3.2 SRWP 2020. Pozostałe w/w działania SRWP 2020 odnoszą się do terenu całego województwa.

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

2. Priorytet PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

Celem Priorytetu Przedsiębiorczość jest kreowanie warunków dla tworzenia nowych miejsc pracy oraz przeciwdziałania likwidacji istniejących miejsc pracy, przy uwzględnieniu zmian w strukturze strony popytowej i podażowej rynku pracy oraz optymalnym wykorzystaniu zasobów endogenicznych Bieszczad.

Cel ten realizowany jest przez działania zapewniające rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu oraz służących poszerzaniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, a także rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego i przetwórstwa drzewnego opartych na certyfikowanych produktach regionalnych, jak również rozwój instytucji otoczenia biznesu.

2.1. Działanie – Rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu

Konieczność wzmocnienia bazy ekonomicznej miast bieszczadzkich wchodzących w skład potencjalnego obszaru wzrostu wskazanego w SRWP 2020, tj. Lesko i Zagórz,

wraz z Ustrzykami Dolnymi powinna zapewnić poprawę sytuacji na lokalnym rynku pracy Bieszczad, co w konsekwencji prowadzić będzie do wzrostu poziomu i warunków życia mieszkańców tego obszaru.

Biorąc pod uwagę niski poziom spójności terytorialnej Bieszczad, zarówno w układzie wewnętrznym, jak i zewnętrznym, stan bazy ekonomicznej głównych miast tego obszaru warunkuje sytuację na lokalnym rynku pracy oraz determinuje dostępność do usług zarówno mieszkańców miast jak i obszarów wiejskich.

Baza ekonomiczna miast powinna być wzmacniana poprzez tworzenie warunków dla rozwoju przemysłu, którego udział w ich strukturze gospodarczej, ze względu na jego znaczenie dla stabilizacji tej bazy, jest niewystarczający. Projekty podejmowane w tym zakresie powinny wykorzystywać instrumenty specjalnych stref ekonomicznych (w ograniczonym zakresie określonym przepisami prawa), preferencyjnych stref inwestycyjnych organizowanych przez samorząd lokalny oraz inicjatyw klastrowych zwiększających poziom konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw. Istotne jest również oddziaływanie ukierunkowane na „zakorzenianie” (*embeddedness*) inwestycji i w rezultacie poprawę „lepkości” obszaru ZBGP, co powinno ograniczyć zagrożenie utraty pozyskanych dotychczas inwestorów na rzecz innych bardziej atrakcyjnych terenów w Polsce i zagranicą. Jako branże preferowane należy uwzględnić przemysły tradycyjne – przemysł drzewny, przemysł budowlany, przemysł maszynowy i elektromaszynowy oraz przemysł spożywczy, który powinien rozwijać się w oparciu o przetwórstwo i sprzedaż certyfikowanych produktów lokalnych.

Obok przemysłu, baza ekonomiczna głównych miast Bieszczad powinna być również wzmacniana w oparciu o rozwój usług, zarówno podstawowych oferowanych mieszkańcom, jak również wyższego rzędu, związanych np. z turystyką, które poprzez wykorzystanie samozatrudnienia mogą, w relatywnie krótkim czasie, poprawić sytuację na lokalnym rynku pracy.

W ramach Działania 2.1. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Uzbrojenie i promocja obszarów inwestycyjnych na obszarach głównych miast Bieszczad.
- ♦ Wspieranie wzrostu miejsc pracy na obszarze SSE Euro – Park Mielec w Zagórzu.
- ♦ Bieszczadzki Klaster Przemysłowy – wspieranie rozwoju działalności przemysłowej potencjalnego obszaru wzrostu (multipole) Lesko – Zagórz – Ustrzyki Dolne.
- ♦ Wsparcie inicjatyw klastrowych na rzecz rozwoju sektora usługowego potencjalnego obszaru wzrostu (multipole) Lesko – Zagórz – Ustrzyki Dolne.

2.2. Działanie – Rozwój inicjatyw klastrowych służących poszerzeniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na obszarze Bieszczad powinien opierać się przede wszystkim na wsparciu gospodarki i przemysłu turystycznego, a także przemysłów bazujących na lokalnych zasobach, w tym przede wszystkim przemysłu drzewnego ukierunkowanego na przetwórstwo lokalnych zasobów drewna oraz spożywczego ukierunkowanego na przetwórstwo i sprzedaż certyfikowanych produktów lokalnych.

Tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich zmniejszy poziom nierównowagi na lokalnym rynku pracy. Wpłynie również korzystnie na poprawę poziomu i warunków życia ludności oraz poprawi sytuację finansową wiejskich gmin o niskiej gęstości zaludnienia oraz bardzo ograniczonej bazie ekonomicznej.

Projekty realizujące cele Działania 2.2. obejmują również wsparcie mieszkańców rejestrujących działalność gospodarczą i mikroprzedsiębiorstw planujących uruchomić działalność w sektorze gospodarki turystycznej. Dotyczą one także koordynacji oraz wzrostu atrakcyjności podnoszącej efektywność dotychczas prowadzonej działalności, zwłaszcza w zakresie agroturystyki.

W ramach Działania 2.2. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Uzbrojenie i promocja obszarów inwestycyjnych na obszarach wiejskich Bieszczad.
- ♦ Bieszczadzki Klaster Turystyczny – wspieranie funkcjonowania i rozwoju usług turystycznych na obszarach wiejskich ZBGP, w oparciu o wybrany funkcjonujący lub nowoutworzony klaster turystyczny.
- ♦ Wsparcie mikroprzedsiębiorstw prowadzących działalność w zakresie gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego, przy wykorzystaniu zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów finansowych.

2.3. Działanie – Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego opartych na certyfikowanych produktach lokalnych

Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich wraz z przetwórstwem rolno-spożywczym opartym na certyfikowanych produktach lokalnych ma na celu poprawę poziomu towarowości rolnictwa Bieszczad. Dotychczasowe dominujące znaczenie sektora rolnego w gospodarce tego obszaru powinno ulec zmianie na uzupełniające, co nie stoi w sprzeczności z koniecznością wprowadzenia przemian organizacyjnych i produkcyjnych tego rodzaju działalności.

Zmiany organizacyjne powinny wykorzystywać doświadczenia spółdzielczości rolnej oraz grup producenckich, co z jednej strony poprawi strukturę i efektywność rolnictwa tego obszaru, a z drugiej strony pozytywnie wpłynie na kształtowanie jakości kapitału społecznego.

Zmiany produkcyjne powinny wykorzystywać wyniki badań i analiz przygotowywanych w celu poszukiwania optymalnych upraw dla obszarów ZBGP uwzględniających strukturę przydatności glebowej, odmianowej, technologicznej oraz klimatycznej w produkcji roślinnej. Wyniki badań i analiz powinny również wpływać na doskonalenie genetyczne ras zwierząt w celu optymalizacji jakości oraz kosztów produkcji a także ochrony środowiska przyrodniczego. Jako odrębne projekty należy rozważyć wprowadzenie upraw ziół, jako potencjalnego źródła dodatkowych dochodów dla rolników oraz ekstensywnego chowu ras rodzimych bądź związanych tradycyjnie z bieszczadzkim obszarem hodowlanym, w celu z jednej strony spełnienia wymogów rozwoju zrównoważonego na obszarach chronionych, a z drugiej strony tworzenia podstaw dla dodatkowego produktu turystycznego tego obszaru.

Szczególne zainteresowanie należy skierować na działalność rzemieślniczą, która powinna być wspierana, a tam gdzie już zanikła kreowana. W tym celu należy wykorzystać m.in. instrumenty funduszu mikropożyczek i poręczeń kredytowych dla mieszkańców terenów o niskiej gęstości zaludnienia, dużej odległości od ośrodków miejskich i wysokiej stopie bezrobocia. Podstawowym celem tego rodzaju projektów byłaby aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich właścicieli gospodarstw rolnych o niskiej żywotności ekonomicznej gospodarstwa rolnego (ESU), które nie mają wsparcia w ramach PROW na samodzielne otwieranie i tworzenie miejsc pracy na wsi, przy przyjęciu założenia o preferencyjnym ukierunkowaniu tej interwencji na rozwój działalności rzemieślniczej i rękodzielniczej.

Działalność rolnicza prowadzona na obszarze Bieszczad obok swojego znaczenia gospodarczego powinna stać się podstawą dla tworzenia i promowania oferty certyfikowanych tradycyjnych produktów lokalnych, sieciowych wiosek tematycznych, a także ścieżek pasterskich, tworząc tym samym swoistą dla tego obszaru atrakcję turystyczną.

W ramach Działania 2.3. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Badania i analizy optymalizujące strukturę produkcji roślinnej i zwierzęcej na obszarze ZBGP.
- ♦ Wsparcie spółdzielczości rolnej oraz grup producenckich w celu modernizacji rolnictwa na obszarze Bieszczad.
- ♦ Bieszczadzki Zielnik – rozwój i promocja uprawy ziół na terenie Bieszczad.
- ♦ Rozwój i koordynacja ekstensywnego wypasu bydła na obszarach chronionych.
- ♦ Wsparcie rozwoju rzemiosła i rękodzielnictwa przy wykorzystaniu zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów finansowych.

- ♦ Bieszczadzki Produkt Lokalny – program produkcji, certyfikacji, promocji, promocji produktów lokalnych dostarczanych w wyniku rozwoju przetwórstwa produktów rolnych oraz działalności rzemieślniczej i rękodzielniczej.

2.4. Działanie – Rozwój instytucji otoczenia biznesu

Rozwój instytucji otoczenia biznesu stanowi podstawę dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki rynkowej, zwłaszcza na obszarach, w granicach których nie zlokalizowano dużych zakładów pracy, a w strukturze wielkościowej wyraźnie dominują małe i średnie przedsiębiorstwa, a w tym zwłaszcza mikrofirmy.

Podjęcie projektów na rzecz rozwoju instytucji otoczenia biznesu wymaga oddziaływania na wyposażenie instytucjonalne oraz środowisko innowacyjne obszaru Bieszczad. Instytucje otoczenia biznesu wraz z ich wzajemnymi powiązaniami powinny tworzyć sieć instytucjonalną oferującą usługi dla przedsiębiorców. Zadaniem tych instytucji jest wspieranie procesów rozwojowych. Sieć ta obejmować powinna: (1) agencje, fundacje i stowarzyszenia rozwoju regionalnego, (2) organizacje samorządu gospodarczego (izby gospodarcze), (3) organy terenowej administracji publicznej, (4) inne instytucje – szkoły wyższe, stowarzyszenia twórcze, partie polityczne, związki zawodowe, organizacje społeczne. Środowisko innowacyjne natomiast należy tworzyć w oparciu o zbiór ośrodków innowacyjnych, przy wykorzystaniu struktur sieciowych uwzględniających relacje wewnętrzne i powiązania zewnętrzne tych jednostek. Środowisko innowacyjne powinno odgrywać istotną rolę w generowaniu i rozpowszechnianiu innowacji. Tworzyć je powinny podmioty wyspecjalizowane w działaniach na rzecz rozwoju przedsiębiorczości, transferu technologii i komercjalizacji nowych technologii. Zalicza się do nich: (1) ośrodki szkoleniowo-doradcze, (2) centra transferu technologii, (3) inkubatory przedsiębiorczości, centra technologiczne, (4) parki technologiczne, (5) lokalne fundusze pożyczkowo-poręczeniowe.

W ramach Działania 2.4. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Bieszczadzkie Centrum Gospodarcze – utworzenie sieci informacyjno-konsultacyjno-szkoleniowej dla małych i średnich przedsiębiorstw, wykorzystującej m.in. wyniki badań i analiz dotyczących czynników, kierunków oraz wyzwań rozwojowych gospodarki Bieszczad.
- ♦ Bieszczadzki Samorząd Gospodarczy – kreowanie warunków dla sieciowego rozwoju i funkcjonowania izb samorządu gospodarczego.
- ♦ Wsparcie dla funkcjonowania i rozwoju agencji, fundacji i stowarzyszeń wspierających działalność gospodarczą (agencje rozwoju lokalnego, ośrodki wspierania przedsiębiorczości, centra wspierania biznesu, fundacje rozwoju, towarzystwa gospodarcze, kluby i centra przedsiębiorczości).

Zgodność merytoryczna Priorytetu PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ z ukierunkowaniem SRWP 2020:**1. KONKURENCYJNA I INNOWACYJNA GOSPODARKA****1.1. Przemysł**

1.1.3. Wzmacnianie rozwoju klastrów i inicjatyw klastrowych.

1.4. Rolnictwo

1.4.1. Poprawa efektywności i dochodowości gospodarstw rolnych poprzez ich modernizację, zmianę struktur rolnych, rozwój biogospodarki oraz współpracy z ośrodkami naukowo-badawczymi.

1.4.2. Zwiększenie zorganizowanej obecności rolników i przetwórców na rynku produktów rolnych.

1.4.3. Rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego, w tym opartego na ekologicznej produkcji rolnej oraz certyfikowanych produktów wysokiej jakości.

1.5. Instytucje otoczenia biznesu

1.5.1. Wzmacnianie potencjału oraz rozwój IOB i sieci ich współpracy.

1.5.2. Wzmocnienie możliwości instytucjonalnych IOB w zakresie finansowego wsparcia przedsiębiorczości.

1.5.3. Kreowanie i wspieranie przez IOB przedsięwzięć proinnowacyjnych.

3. SIEĆ OSADNICZA**3.4. Funkcje obszarów wiejskich**

3.4.2. Aktywizacja lokalnych społeczności ukierunkowana na rozwój przedsiębiorczości, jako element wzrostu dochodów ludności wiejskiej.

3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu

3.5.1. Wzmocnienie roli biegunów wzrostu w świadczeniu usług publicznych oraz usług wyższego rzędu, a w szczególności wzmacnianie potencjałów wyróżniających je w skali krajowej.

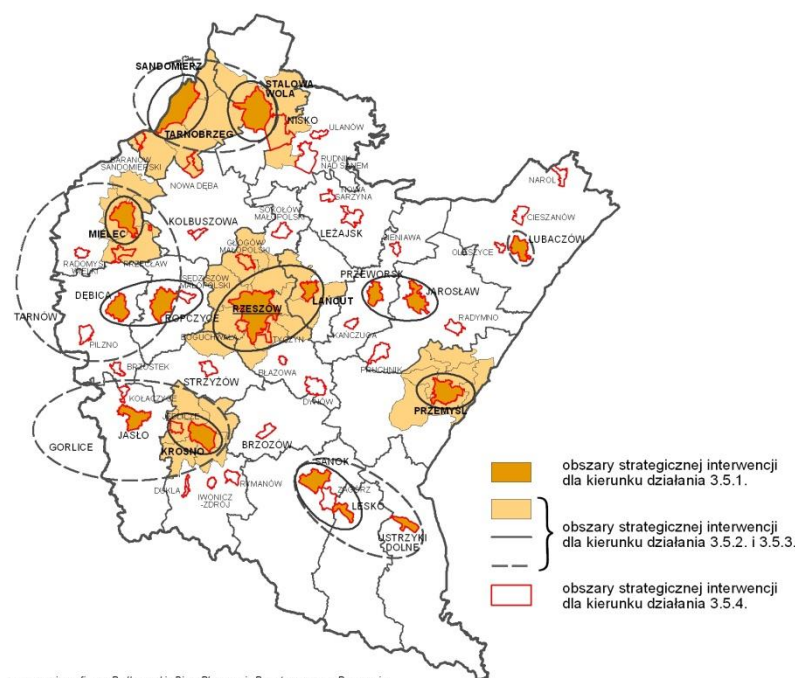
3.5.2. Rozwój potencjału gospodarczego biegunów wzrostu wraz z rozprzestrzenianiem trendów rozwojowych na otaczające je obszary funkcjonalne.

3.5.4. Rewitalizacja oraz poprawa ładu przestrzeni sprzyjające rozwojowi ośrodków miejskich.

Zgodność przestrzenna Priorytetu PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ z ukierunkowaniem:

Wskazane działania Dziedziny działań strategicznych 1 KONKURENCYJNA I INNOWACYJNA GOSPODARKA SRWP 2020 odnoszą się do terenu całego województwa, w tym obszaru ZBGP.

Działania Dziedziny działań strategicznych 3 SIEĆ OSADNICZA SRWP 2020, na obszarze Bieszczad, odnoszą się do zasięgu multipola Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne.

3. Priorytet KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY

Celem Priorytetu Kapitał Ludzki i Społeczny jest poprawa jakości kapitału ludzkiego tworzonego przez zbiór osobistych cech mieszkańców Bieszczad takich jak wiedza, umiejętności i kompetencje, a także kapitału społecznego rozumianego jako zdolność do tworzenia relacji między mieszkańcami tego obszaru umożliwiającymi Im

łączenie indywidualnych potencjałów na rzecz poprawy efektywności podejmowanych działań, przy wykorzystaniu pracy zespołowej.

Cel ten realizowany jest przez działania zapewniające wzrost kapitału ludzkiego dzięki zwiększaniu opieki i zróżnicowaniu oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na rynku pracy, kształtowaniu i promocji postaw związanych z uczeniem się przez całe życie, promowaniu partnerstwa społecznego i aktywności obywatelskiej oraz podejmowaniu działań na rzecz włączenia społecznego.

3.1. Działanie – Wzrost jakości kapitału ludzkiego poprzez zwiększenie opieki i zróżnicowanie oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na lokalnym rynku pracy

Warunkiem niezbędnym dla budowania trwałych podstaw dla rozwoju obszaru ZBGP jest podejmowanie systemowych działań efektywnie przyczyniających się do poprawy jakości kapitału ludzkiego.

Istotnym projektem przyczyniającym się do realizacji celów Działania 3.1. jest stworzenie systemu opieki nad małym dzieckiem oraz opieki przedszkolnej i wczesnoszkolnej na obszarze Bieszczad. Ważnym elementem tego systemu powinna być również sieć placówek dziennej opieki nad dziećmi (światlic). Podejmowane inicjatywy obejmować powinny zarówno budowę i modernizację obiektów, jak również przygotowanie i wdrożenie programów kształcenia. Organizacja i funkcjonowanie tego systemu przyczyni się z jednej strony do wzrostu poziomu aktywności zawodowej mieszkańców Bieszczad, co może poprawić ich poziom i warunki życia, a z drugiej strony, poprzez przygotowanie i wykorzystanie innowacyjnych programów kształcenia w istotny sposób poprawi jakość kapitału ludzkiego tego obszaru.

Projekty podejmowane w ramach przedmiotowego Działania powinny również odnosić się do kolejnych poziomów kształcenia: podstawowego, gimnazjalnego, ponadgimnazjalnego, a także zawodowego. Należy je ukierunkować na poprawę programów kształcenia oraz warunków realizacji usług edukacyjnych. Na poziomie kształcenia ponadgimnazjalnego i zawodowego dodatkowo powinno zwrócić się uwagę na monitoring rynku pracy i wynikające z jego rezultatów przemiany strony popytowej, które należy uwzględniać w zmianach oferty edukacyjnej lokalnych placówek edukacyjnych.

Wzmacnianie kapitału ludzkiego musi również być realizowane poprzez projekty poprawiające dostęp do usług ochrony zdrowia oraz zwiększania ich zakresu i jakości. Ważnym elementem tych działań powinien być rozwój infrastruktury ratownictwa medycznego (zarówno szpitalnego – oddziały ratownicze, jak i górskiego oraz wodnego – Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe) dostosowany do skali ruchu turystycznego odbywającego się na obszarze Bieszczad.

W ramach Działania 3.1. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Bieszczadzki System Opieki nad Dziećmi – międzygminny i gminny system współpracy żłobków, przedszkoli oraz szkolnych oddziałów przedszkolnych.
- ♦ Bieszczadzki System Szkolnictwa – nowoczesna i praktyczna edukacja na rzecz poprawy jakości kapitału ludzkiego oraz ograniczania bezrobocia.
- ♦ Bieszczadzkie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji – monitoring, doradztwo, pośrednictwo oraz prognozowanie przemian na rynku pracy i w strukturze oferty edukacyjnej.
- ♦ Rozbudowa i modernizacja placówek edukacyjnych.
- ♦ Rozbudowa i modernizacja placówek ochrony zdrowia, w tym placówek ratownictwa medycznego dostosowanych do skali ruchu turystycznego.

3.2. Działanie – Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie

Kształcenie przez całe życie staje się koniecznością w warunkach funkcjonowania współczesnego, elastycznego rynku pracy. Stanowi ono najlepszą formę przeciwdziałania występowaniu bezrobocia strukturalnego, które w przypadku lokalnego rynku pracy może prowadzić do bezrobocia długotrwałego, skutkującego zwiększaniem skali wykluczenia społecznego.

Kształtowanie i promocja postaw związanych z kształceniem przez całe życie powinny przygotować osoby aktywne zawodowe na konieczność stałego poszerzania swojej wiedzy, umiejętności i kompetencji oraz nawet kilkukrotnej, w cyklu życia zawodowego, zmiany miejsca i zakresu wykonywanej pracy.

W ramach Działania 3.2. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Bieszczadzkie Centrum Edukacji Interaktywnej dla dzieci i młodzieży – promocja postaw związanych z kształceniem przez całe życie.
- ♦ Aktualizacja i poszerzanie oraz koordynacja oferty kursów, szkoleń i studiów podyplomowych, w tym przy wykorzystaniu technik kształcenia na odległość.

3.3. Działanie – Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska

Współczesne uwarunkowania procesów rozwojowych, występujące zwłaszcza w przypadku obszarów peryferyjnych jakimi są Bieszczady, wymagają zwiększania uczestnictwa obywateli w życiu publicznym oraz wzmocnienia instytucji działających w sektorze trzecim.

Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska warunkują kształtowanie jakości kapitału społecznego bazującego na relacjach występujących między mieszkańcami oraz ich kompetencji do wspólnego rozwiązywania problemów i przezwyciężania barier.

Zwiększanie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym powinno osiągać się poprzez realizację projektów rozwijających edukację obywatelską, kształcenie liderów społecznych oraz upowszechnianie wolontariatu.

Wzmocnieniu instytucji działających w sektorze trzecim służyć powinny projekty ukierunkowane na ustabilizowanie ich sytuacji finansowej i organizacyjnej oraz koordynację funkcjonowania, a także doradztwo na rzecz optymalizacji podejmowanych inicjatyw.

W ramach Działania 3.3. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Bieszczadzkie Centrum Wsparcia Organizacji Pozarządowych i Inicjatyw Obywatelskich – koordynacja działań, doradztwo, szkolenia na rzecz wzrostu partnerstwa społecznego i aktywności obywatelskiej.
- ♦ Fundusz Małych Grantów – wsparcie finansowe realizacji inicjatyw obywatelskich.
- ♦ Aktywizacja środowisk wiejskich wokół promowanej przez Województwo Podkarpackie idei „odnowy wsi” oraz Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011-2016.
- ♦ Szkolenia dla administracji lokalnej – optymalizacja wykorzystania zasobów organizacyjnych i infrastrukturalnych dla rozwijania aktywności obywatelskiej.

3.4. Działanie – Włączenie społeczne

Włączenie społeczne posiada szczególne znaczenie w społecznościach doświadczonych kumulacją negatywnych konsekwencji transformacji gospodarczej, do których zaliczyć należy mieszkańców gmin ZBGP.

Projekty realizujące cele Działania 3.4 powinny być ukierunkowane na zmniejszanie poziomu biedy dotykającej część mieszkańców Bieszczad poprzez wsparcie osób mających trudności z powrotem lub utrzymaniem się na rynku pracy oraz tworzenie zintegrowanego systemu wsparcia dla środowiska zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.

W ramach Działania 3.4. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Bieszczadzkie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji – inicjatywy na rzecz doradztwa i aktywizacji zawodowej długotrwale bezrobotnych.
- ♦ Koordynacja i wsparcie funkcjonowania instytucji pomocy i opieki społecznej.
- ♦ Rozwój instrumentów spółdzielczości socjalnej i ekonomii społecznej w celu zmniejszania poziomu wykluczenia społecznego.
- ♦ Międzygminny system włączenia społecznego osób niepełnosprawnych – aktywizacja zawodowa i społeczna niepełnosprawnych.
- ♦ Wsparcie budownictwa socjalnego na obszarze Bieszczad.

Zgodność merytoryczna Priorytetu KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY z ukierunkowaniem SRWP 2020:**2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY****2.2. Edukacja**

- 2.1.1. Poprawa jakości i dostępności usług edukacyjnych.
- 2.1.2. Tworzenie atrakcyjnej oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniającego się regionalnego rynku pracy, postępu technologicznego oraz potrzeb branż kluczowych gospodarki regionu.
- 2.1.3. Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie.

2.3. Społeczeństwo obywatelskie

- 2.3.1. Wzrost aktywności obywatelskiej i wzmocnienie trzeciego sektora.
- 2.3.2. Zwiększenie udziału obywateli i trzeciego sektora w życiu publicznym.

2.4. Włączenie społeczne

- 2.4.1. Zmniejszenie poziomu biedy i wykluczenia społecznego w województwie.
- 2.4.2. Wzrost aktywności osób mających trudności z wejściem i utrzymaniem się na rynku pracy.
- 2.4.3. Tworzenie zintegrowanego systemu wsparcia dla środowisk zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.

2.5. Zdrowie publiczne

- 2.5.1. Poprawa dostępu do specjalistycznej opieki medycznej.
- 2.5.2. Promocja zdrowia.

3. SIEĆ OSADNICZA**3.4. Funkcje obszarów wiejskich**

- 3.4.3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej służące zaspokajaniu potrzeb społecznych i kulturalnych w kontekście procesu odnowy wsi.

Zgodność przestrzenna Priorytetu KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY z ukierunkowaniem SRWP 2020:

Wskazane działania SRWP 2020 odnoszą się do terenu całego województwa, w tym obszaru ZBGP.

4. Priorytet INFRASTRUKTURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI I OCHRONIE ŚRODOWISKA

Celem Priorytetu Infrastruktura Służąca Poprawie Dostępności i Ochronie Środowiska jest wzrost spójności terytorialnej Bieszczad w układzie zewnętrznym i wewnętrznym oraz poprawa i ochrona stanu środowiska przyrodniczego stanowiącego podstawowy zasób endogenny dla kształtowania procesów rozwojowych tego obszaru. Wzrost spójności terytorialnej, odnoszący się zarówno do jej wymiaru przestrzennego, jak i cyfrowego, stanowi podstawowy warunek dla poprawy spójności ekonomicznej i społecznej, a w konsekwencji wzrostu konkurencyjności podmiotów funkcjonujących w granicach ZBGP oraz poprawy poziomu i warunków życia mieszkańców. Poprawę i ochronę stanu środowiska przyrodniczego poprzez kompleksowe rozwiązanie problemu gospodarki wodno-ściekowej i odpadowej Bieszczad należy uznać za działanie niezbędne dla dalszego rozwoju tego obszaru, służące przeciwdziałaniu możliwości wystąpienia klęski ekologicznej, która w trwały i nieodwracalny sposób może doprowadzić do obniżenia walorów środowiskowych i krajobrazowych skutkując utratą podstawowego czynnika rozwoju.

Cel ten realizowany jest przez działania zapewniające poprawę dostępności przestrzennej i cyfrowej, wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym, utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych oraz poprawę gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami.

4.1. Działanie – Poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej

Dostępność przestrzenna i cyfrowa stanowi warunek niezbędny dla optymalnego rozwoju społeczno-gospodarczego Bieszczad. Warunkuje ona napływ inwestycji i turystów, a dla mieszkańców zapewnia dostęp do regionalnego rynku pracy. Biorąc pod uwagę aktualny stan, który należy ocenić jako skrajnie niską dostępność przestrzenną, poprawa sytuacji w tym zakresie stanowi podstawowy warunek ograniczenia wpływu tej podstawowej bariery na procesy rozwojowe. Należy podkreślić, że poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej warunkuje również możliwość pozytywnego oddziaływania biegunów wzrostu, zarówno regionalnych, jak i subregionalnych oraz lokalnych na ich bliższe i dalsze otoczenie.

Projekty realizujące cele Działania 4.1. powinny dotyczyć modernizacji i rozbudowy infrastruktury transportu drogowego. Przedmiotowe projekty należy ukierunkować na poprawę dostępności drogowej Bieszczad w układzie krajowym oraz modernizację układu infrastruktury drogowej w układzie wewnętrznym tego obszaru. Szczególne znaczenie w tym zakresie należy zwrócić na drogi umożliwiające dostęp do głównych atrakcji turystycznych Bieszczad, w tym tzw. Wielkiej i Małej Pętli Bieszczadzkiej. Modernizowane i budowane drogi, zarówno na obszarach miast, jak również na obszarach wiejskich powinny być uzupełniane siecią dróg rowerowych, co powinno skutkować wzrostem zainteresowania tą formą uprawiania turystyki oraz zwiększeniem bezpieczeństwa na drogach. Realizowane projekty powinny także uwzględniać potrzebę realizacji infrastruktury uzupełniającej, w tym mostów, chodników, oświetlenia, oznakowania (w tym także oznakowania miejsc atrakcyjnych turystycznie), czy też Punktów Odpoczynku Podróżnych. Inwestycje podejmowane w tym zakresie należy uspołnić z projektami realizowanymi w ramach Działania 1.1 Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej.

Istotnym elementem podejmowanych projektów powinny być również inwestycje służące przywróceniu kolejowego ruchu pasażerskiego na obszarze ZBGP, w tym ruchu transgranicznego, wraz z modernizacją infrastruktury tego środka transportu. W rezultacie ich realizacji poprawi się dostępność komunikacyjna Bieszczad, co powinno być wykorzystane w przygotowywaniu nowych produktów turystycznych oraz poprawi dostęp do miejsc pracy zlokalizowanych poza miejscem życia mieszkańców. Zakres podejmowanych projektów powinien obejmować również inwestycje odnoszące się do rewitalizacji sieci kolei wąskotorowej, która powinna być jedną z podstawowych atrakcji turystycznych Bieszczad, ale może mieć również znaczenie dla poprawy dostępności komunikacyjnej tego obszaru w układzie wewnętrznym.

Optymalne funkcjonowanie infrastruktury komunikacyjnej zapewnić powinien zintegrowany system połączeń komunikacyjnych, w ramach którego należy uwzględnić wszystkie środki transportu, które będą oferowały usługi przewozowe na terenie Bieszczad.

Ze względu na istniejącą infrastrukturę oraz zakładaną strategię dywersyfikacji produktów turystycznych w ramach projektów realizujących cele przedmiotowego Działania uwzględnić należy inwestycje dotyczące modernizacji istniejących lotnisk

i lądowisk pozwalające przystosować je do obsługi małych samolotów. Konieczność poprawy poziomu bezpieczeństwa, przy obecnej niskiej dostępności drogowej, uzasadnia także konieczność budowy lądowisk dla helikopterów Lotniczego Pogotowia Ratunkowego.

Obok dostępności przestrzennej projekty realizujące cele Działania 4.1. obejmować powinny rozwiązanie problemu tzw. „ostatniej mili” tj. doprowadzenie internetu od punktów dostępowych stanowiących węzły budowanej Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej do ostatecznych odbiorców indywidualnych, co zapewni optymalizację dostępu cyfrowego dla obszaru ZBGP.

W ramach Działania 4.1. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Modernizacja infrastruktury drogowej Bieszczad zapewniającej poprawę dostępności w układzie zewnętrznym (regionalnym, krajowym) oraz wewnętrznym (dostępność głównych miast oraz dostępność miejsc o szczególnej atrakcyjności turystycznej), realizowana jako Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego w ramach wsparcia dla OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową przy wykorzystaniu Sektorowego Programu Rozbudowy Infrastruktury Drogowej.
- ♦ Budowa i modernizacja infrastruktury kolejowej Bieszczad wraz z restytucją połączeń kolejowych w ruchu regionalnym i krajowym (w tym połączenia z Przemyślem przez terytorium Ukrainy, połączenie ze Słowacją), realizowana jako Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego w ramach wsparcia dla OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową.
- ♦ Budowa i modernizacja lotnisk i lądowisk wraz z ich przystosowaniem do obsługi ruchu małych samolotów oraz śmigłowców.
- ♦ Opracowanie i wdrożenie do użytku Bieszczadzkiego Zintegrowanego Rozkładu Jazdy środków komunikacji publicznej.
- ♦ Budowa sieci łączących węzły budowanej Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej z ostatecznymi odbiorcami indywidualnymi.

4.2. Działanie – Wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym

Położenie geograficzne Bieszczad predestynuje ten obszar do rozwoju współpracy transgranicznej z regionami Słowacji i Ukrainy. W przypadku Słowacji realizacja projektów odnoszących się do przedmiotowego Działania jest dodatkowo ułatwiona poprzez regulacje wynikające z postanowień Układu z Schengen znoszącego kontrolę osób przekraczających granice między państwami członkowskimi Układu.

Należy oczekiwać, że dążenia polityczne Ukrainy do stowarzyszenia z Unią Europejską oraz rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych przyczynią się do wprowadzenia ułatwień w przekraczaniu również tej granicy państwowej. Ważnym czynnikiem ułatwiającym podejmowanie projektów w ramach Działania 4.2. są programy europejskie realizowane w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej, które wspierają inicjatywy współpracy pomiędzy regionami nadgranicznymi na wewnętrznych i zewnętrznych granicach Unii Europejskiej.

W ramach realizacji celów przedmiotowego Działania, zwiększając przepustowość w ruchu granicznym, zwłaszcza na granicy z Ukrainą, należy dokonać modernizacji dróg prowadzących do granicy państwa, uruchomić nowe oraz poprawić infrastrukturę istniejących drogowych przejść granicznych.

Podejmowane projekty powinny również dotyczyć przywrócenia ruchu granicznego w transporcie pasażerskim na kolejowych przejściach granicznych wraz z wykonaniem niezbędnych inwestycji infrastrukturalnych.

Biorąc pod uwagę znaczenie turystyki w rozwoju Bieszczad szczególną uwagę należy zwrócić na uruchamianie turystycznych przejść granicznych, zwłaszcza na obszarze Bieszczad Wysokich. Powinny one umożliwić turystom dostęp do obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo, które są zlokalizowane po obu stronach granicy, co podniesie atrakcyjność turystyczną całego obszaru.

W ramach Działania 4.2. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Modernizacja infrastruktury drogowej łączącej układ dróg krajowych, regionalnych i lokalnych z granicą państwa.
- ♦ Budowa i uruchomienie nowych przejść granicznych w ruchu drogowym (na granicy z Ukrainą i Słowacją).
- ♦ Realizacja niezbędnych inwestycji infrastrukturalnych służących przywróceniu ruchu transgranicznego na kolejowych przejściach granicznych (na granicy z Ukrainą i Słowacją).
- ♦ Budowa nowych i modernizacja istniejących turystycznych przejść granicznych (na granicy z Ukrainą i Słowacją).

4.3. Działanie – Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych

Walory środowiskowe i krajobrazowe Bieszczad stanowią ich podstawowy zasób endogeniczny. Utrzymanie jego jakości i ochrona przed zagrożeniami powinny stanowić podstawę działań na rzecz rozwoju zrównoważonego tego obszaru.

Utrzymanie cennych walorów środowiskowych i krajobrazowych obszaru ZBGP powinno być realizowane m. in. poprzez utrzymanie istniejących form ochrony przyrody oraz opracowanie przez właściwe organy planów ochrony dla parków narodowych,

parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody, planów ochrony lub planów zadań ochronnych dla Obszarów Natura 2000. Zapisy ww. dokumentów powinny w drodze konsultacji i konsensusu zostać uwzględnione w dokumentach planistycznych gmin co umożliwi określenie kierunków rozwoju gmin zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju i tym samym umożliwi ukierunkowany rozwój gospodarczy regionu, uwzględniający istniejące walory przyrodnicze i krajobrazowe. Podstawowym warunkiem osiągnięcia oczekiwanego stanu jest opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gmin ZBGP. Pozwoli to na pełną kontrolę zagospodarowania przestrzennego, będzie sprzyjać kształtowaniu ładu przestrzennego oraz będzie przeciwdziałać konsekwencjom wykorzystywania decyzji o warunkach zabudowy w praktyce zagospodarowania przestrzennego.

Utrzymaniu walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad służyć powinny również projekty sprzyjające ograniczaniu emisji zanieczyszczeń powietrza, obniżeniu energochłonności gospodarki oraz rozwojowi energetyki odnawialnej, w tym energetyki solarnej i energetyki opartej na wykorzystaniu biomasy. Dążąc do ograniczenia emisji zanieczyszczeń należy wspierać modernizację przestarzałych technologicznie elektrociepłowni oraz systemów grzewczych indywidualnych odbiorców i przystosowanie ich do wytwarzania ciepła i energii elektrycznej w kogeneracji, zwłaszcza w oparciu o czyste paliwa i energie (źródła konwencjonalne i odnawialne). Ważnym zadaniem w tym zakresie jest również konieczność usunięcia azbestowych pokryć dachowych, które w okresie przed 1990 r. masowo wykorzystywano w budownictwie tego obszaru. Obniżaniu energochłonności gospodarki, zgodnie z założeniami Strategii Europa 2020, służyć powinny projekty związane z poprawą sprawności energetycznej istniejących instalacji, a także realizacja inwestycji związanych z kompleksową modernizacją budynków (zwłaszcza użyteczności publicznej i mieszkalnych) w kierunku budownictwa energooszczędnego. Podejmowane w w/w zakresie projekty bazować powinny na wykorzystaniu odnawialnych źródeł energii, w tym zwłaszcza wykorzystaniu energii solarnej oraz biomasy, w tym przy zwiększeniu udziału odpadów komunalnych wykorzystywanych do celów energetycznych.

Projektem istotnym z punktu widzenia wzrostu bezpieczeństwa utrzymania i ochrony walorów środowiskowych oraz krajobrazowych Bieszczad jest również rozwój systemów ratowniczych i zarządzania kryzysowego. Ich sprawne funkcjonowanie umożliwia ograniczenie następstw ekstremalnych zjawisk pogodowych oraz katastrof o charakterze losowym.

Warunkiem niezbędnym dla realizacji celów Działania 4.3 jest wzmacnianie świadomości ekologicznej mieszkańców ukierunkowane przede wszystkim na kwestie ograniczania ilości wytwarzanych odpadów, selektywną ich zbiórkę oraz poprawę efektywności wykorzystania infrastruktury wodno-ściekowej.

W ramach Działania 4.3. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Badania i inwestycje na rzecz utrzymania bioróżnorodności, zwłaszcza w granicach obszarów objętych zachowawczymi formami ochrony przyrody.
- ♦ Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej – Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego obejmujące opracowanie i zintegrowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z planami ochrony oraz planami zadań ochronnych przy pełnym pokryciu powierzchni ZBGP planami miejscowymi.
- ♦ Modernizacja elektrociepłowni i indywidualnych instalacji grzewczych w celu ograniczenia wielkości emisji zanieczyszczeń atmosferycznych w związku z odchodzeniem od energetyki węglowej.
- ♦ Program inwentaryzacji i usuwania materiałów azbestowych wykorzystanych w budownictwie z obszaru Bieszczad.
- ♦ Modernizacje i inwestycje na rzecz ograniczania energochłonności gospodarki poprzez wdrażanie innowacyjnych rozwiązań technologicznych.
- ♦ Rozwój odnawialnych źródeł energii, w tym zwłaszcza energetyki solarnej w gospodarstwach domowych.
- ♦ Inwestycje na rzecz wykorzystania odpadów komunalnych w produkcji energii.
- ♦ Organizacja i wyposażenie systemów ratowniczych oraz zarządzania kryzowego.
- ♦ Podjęcie działań związanych z ograniczaniem wytwarzania odpadów, selektywną zbiórkę odpadów oraz poprawą świadomości ekologicznej ludności.

4.4. Działanie – Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami

Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami stanowi podstawowy warunek zachowania i rozwoju podstawowego zasobu endogenicznego Bieszczad jako walory środowiskowe tego obszaru. W celu zapewnienia, wymaganego przepisami unijnymi, dobrego stanu wód należy w dalszym ciągu realizować inwestycje wynikające z Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych. Ponadto ze względu na duże rozproszenie zabudowy i niską gęstość zaludnienia większości obszarów, na terenach nie objętych wyznaczonymi aglomeracjami powyżej 2000 RLM zachodzi konieczność realizacji zadań związanych z wyposażeniem we właściwą infrastrukturę, systemowo rozwiązującą problem zbierania i oczyszczania ścieków (w tym budowę: przydomowych oczyszczalni ścieków dla jednego lub kilku gospodarstw, szczelnych – wybieralnych zbiorników, itp.). W zakresie gospodarki odpadami należy rozbudować istniejące sortownie i składowiska oraz dążyć do optymalizacji ich funkcjonowania.

Skala wyzwań związanych z zakresem koniecznych do wykonania inwestycji dotyczących infrastruktury wodno-kanalizacyjnej i odpadowej przy jednoczesnych uwarunkowaniach obszaru ZBGP wynikających z ich skrajnie niskiej gęstości zaludnienia, rozproszonego osadnictwa oraz ukształtowania terenu i budowy geologicznej, predysponuje Bieszczady z ich walorami krajobrazowo-środowiskowymi,

do objęcia ich krajowym projektem systemowym finansowanym przy wykorzystaniu indykatywnych narzędzi finansowych (np. Krajowy Program Operacyjny, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska, budżet państwa).

W ramach Działania 4.4. przewiduje się realizację następujących typów projektów strategicznych:

- ♦ Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów – Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego dotyczące budowy i modernizacji instalacji wodno-kanalizacyjnych i składowania odpadów na rzecz ochrony walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad.

Zgodność merytoryczna z ukierunkowaniem SRWP 2020:

3. SIEĆ OSADNICZA

3.1. Dostępność komunikacyjna

- 3.1.1. Rozwój drogowej sieci transportowej wzmacniającej zewnętrzną dostępność komunikacyjną Rzeszowa oraz ośrodków subregionalnych w wymiarze krajowym i międzynarodowym.
- 3.1.2. Rozwój infrastruktury i sieci kolejowej zarówno w układzie powiązań zewnętrznych jak i wewnątrzregionalnych.
- 3.1.3. Wzmocnienie drogowych powiązań komunikacyjnych miast powiatowych między sobą oraz z Rzeszowem.

3.2. Dostępność technologii informacyjnych

- 3.2.1. Wspieranie przedsięwzięć inwestycyjnych z zakresu infrastruktury sieci telekomunikacyjnej nowej generacji na terenach pozbawionych konkurencyjnego Internetu.
- 3.2.2. Wspieranie digitalizacji i zwiększanie dostępności zasobów publicznych on-line.
- 3.2.3. Wsparcie wykorzystania technologii cyfrowych przez sektor publiczny i prywatny w świadczonych usługach.

3.4. Funkcje obszarów wiejskich

- 3.4.1. Rozwój infrastruktury technicznej umożliwiający wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.
- 3.4.4. Modernizacja przestrzeni wiejskiej.

3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu

- 3.5.3. Rozwój powiązań komunikacyjnych wewnątrz obszarów funkcjonalnych biegunów wzrostu.

4. ŚRODOWISKO I ENERGETYKA

4.2. Ochrona środowiska

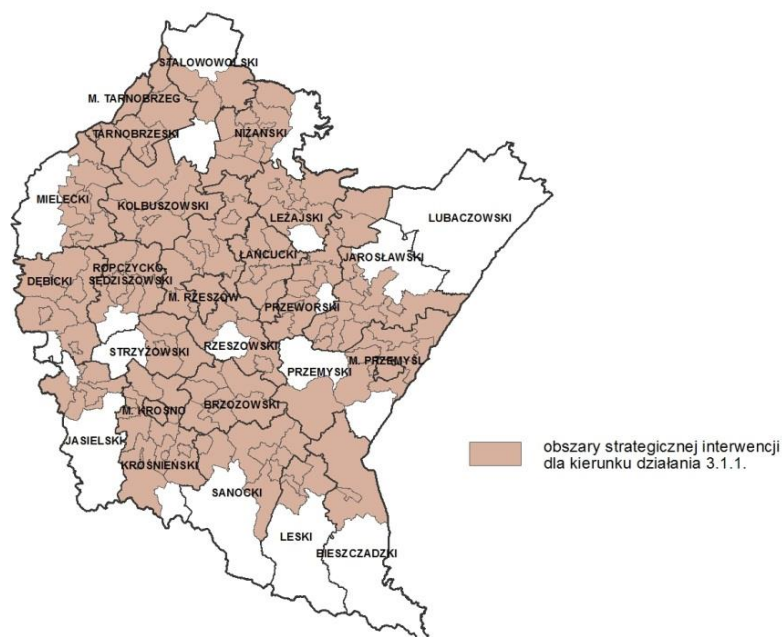
- 4.2.1. Zapewnienie dobrego stanu środowiska w zakresie czystości powietrza i hałasu.
- 4.2.2. Zapewnienie właściwej gospodarki odpadami.
- 4.2.3. Zapewnienie właściwej gospodarki wodno – ściekowej.
- 4.2.4. Zachowanie i ochrona różnorodności biologicznej.

4.2. Bezpieczeństwo energetyczne i racjonalne wykorzystanie energii

- 4.3.1. Efektywne wykorzystanie dotychczasowych - konwencjonalnych - źródeł energii oraz zasobów gazu ziemnego występujących na terenie województwa podkarpackiego.
- 4.3.2. Racjonalne wykorzystanie energii oraz zwiększanie efektywności energetycznej.
- 4.3.3. Wsparcie rozwoju energetyki wykorzystującej odnawialne źródła energii (OZE).

Zgodność przestrzenna z ukierunkowaniem SRWP 2020:

W ramach Dziedziny działań strategicznych 3 SIEĆ OSADNICZA, północna część Bieszczad, stanowi OSI dla kierunku działania 3.1.1.

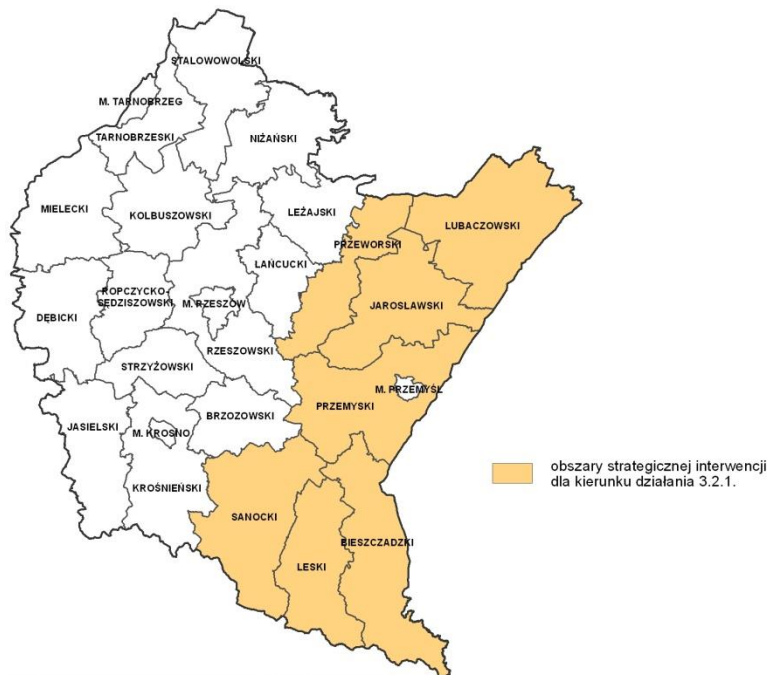

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

Działanie 3.1.2. dotyczy gmin przez które przebiegają lub są planowane linie kolejowe.

Działanie 3.1.3. dotyczy całego obszaru województwa, w tym terenu ZBGP.

Obszar ZBGP, zgodnie z założeniami SRWP 2020, stanowi OSI dla działania 3.2.1.

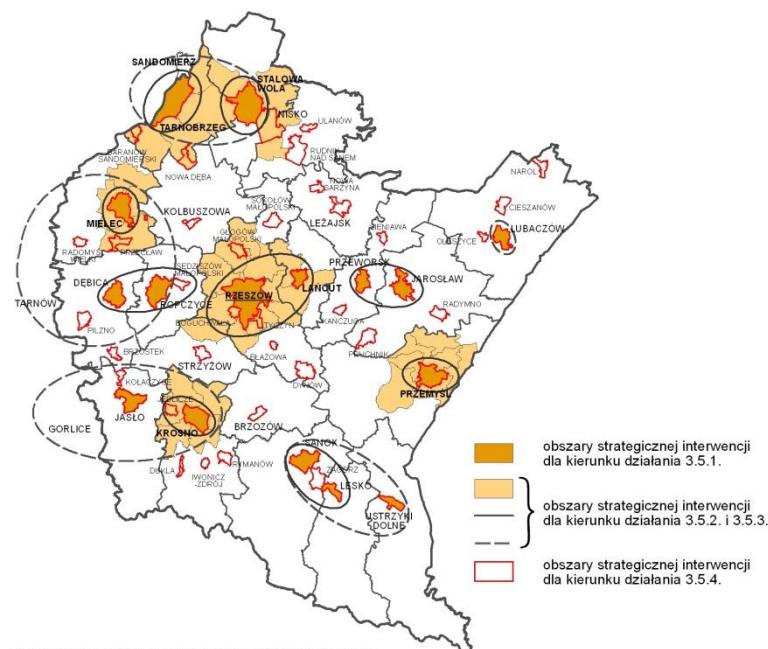

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

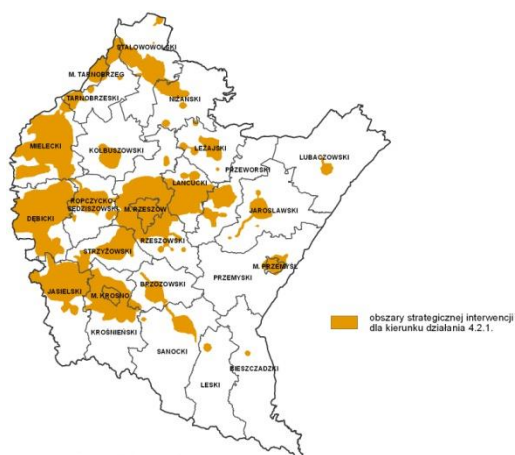
W przypadku działań 3.2.2. i 3.2.3. odnoszą się one do całego województwa, w tym Bieszczad.

Działania 3.4.1 i 3.4.4. dotyczą obszaru całego województwa, w tym ZBGP.

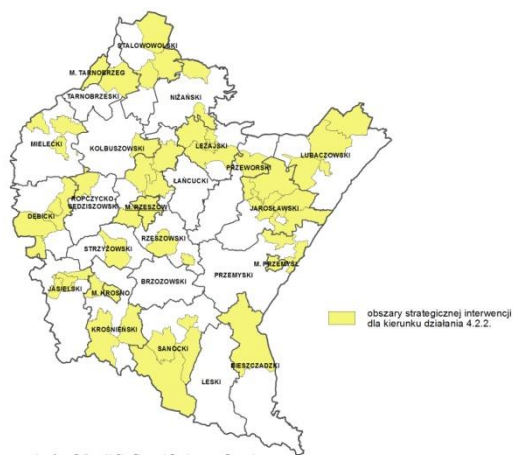
Działanie 3.5.3. na obszarze Bieszczad odnosi się do zasięgu multipola Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne.

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

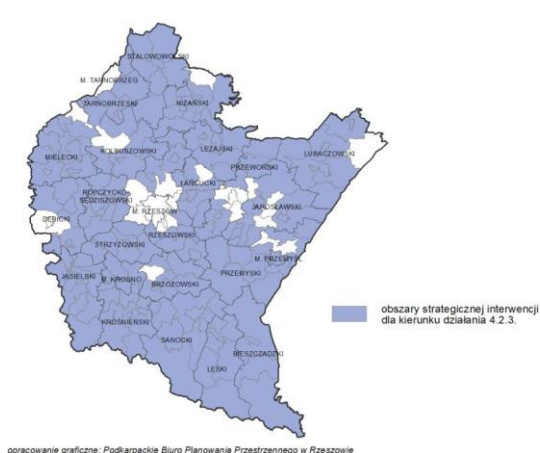

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

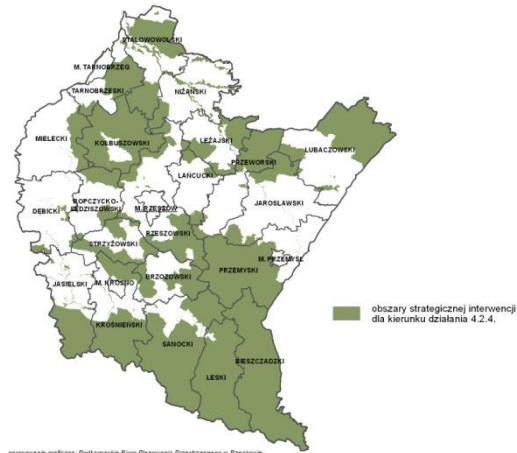

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

Działania Dziedziny działań strategicznych 4 ŚRODOWISKO I ENERGETYKA SRWP 2020, w zakresie zgodnym z PSRB, na obszarze ZBGP odnoszą się do następujących zasięgów:

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

OSI dla kierunku działania 4.2.1. Zapewnienie dobrego stanu środowiska w zakresie czystości powietrza i hałasu (zgodnego ze standardami jakości wyznaczonymi w dokumentach unijnych oraz krajowych) – w szczególności obszary, na których występują przekroczenia standardów czystości powietrza, a także przekroczenia dopuszczalnego poziomu hałasu.

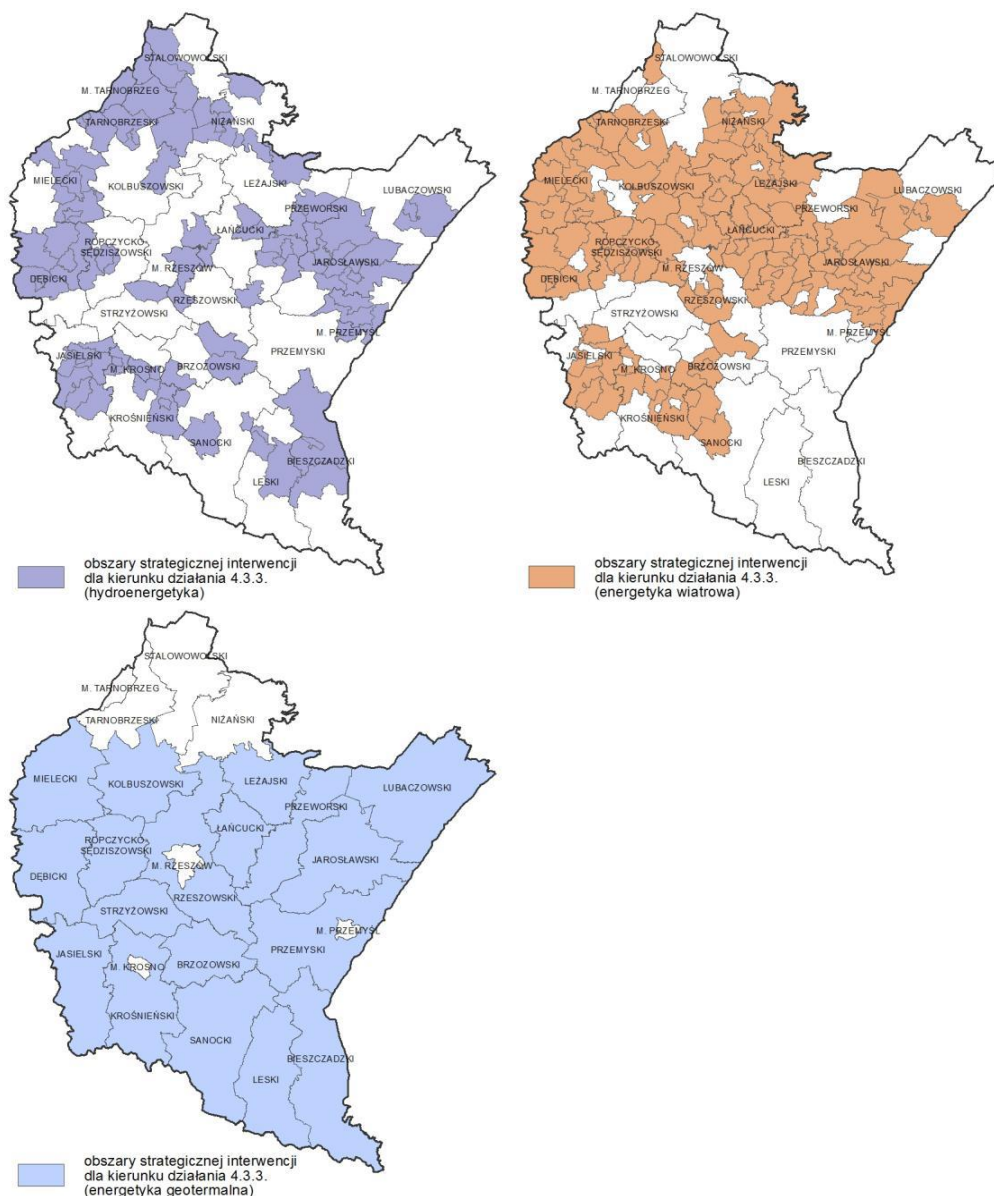
OSI dla kierunku działania 4.2.2. Zapewnienie właściwej gospodarki odpadami – gminy, gdzie są planowane rozbudowy lub budowy instalacji do przetwarzania odpadów komunalnych – zgodnie z Planem Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego, przyjętym uchwałą Sejmiku Województwa Podkarpackiego NR XXIV/409/12 z dnia 27 sierpnia 2012 r. Dla działań związanych z ograniczeniem wytwarzania odpadów, selektywną zbiórką odpadów oraz poprawą świadomości ekologicznej ludności – obszar całego województwa.

OSI dla kierunku działania 4.2.3. Zapewnienie właściwej gospodarki wodno-ściekowej (zgodnie ze standardami wyznaczonymi w dokumentach unijnych oraz krajowych) - w szczególności na obszarach aglomeracyjnych, gdzie występuje stopień skanalizowania poniżej 90 % oraz na terenach poza aglomeracyjnymi, dla których budowa sieci kanalizacyjnej jest znacznie utrudniona ze względu na rozproszoną zabudowę lub/i niekorzystne ukształtowanie terenu, jak również na obszarach jednolitych części wód powierzchniowych o słabym stanie oraz w powiatach, na terenie których znajdują się obszary źródliskowe głównych rzek województwa.

OSI dla kierunku działania 4.2.4 Zachowanie i ochrona bioróżnorodności – obszary objęte różnymi formami ochrony przyrody (obszary Natura 2000 – specjalny obszar ochrony siedlisk oraz obszar specjalnej ochrony ptaków, parki narodowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu).

Działania 4.3.1. i 4.3.2. odnoszą się do obszaru całego województwa, w tym ZBGP.

OSI dla kierunku działania 4.3.3. Wsparcie rozwoju energetyki wykorzystującej odnawialne źródła energii (OZE) – w szczególności gminy, na terenie których występują najkorzystniejsze warunki (wietrzne, hydrologiczne i geotermalne) do lokowania inwestycji związanych z wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii, z wyłączeniem terenów objętych różnymi formami ochrony przyrody, na których tego typu inwestycje nie mogą być realizowane. OSI dla tego działania obejmują również gminy, na terenie których zlokalizowane są już hydroelektrownie. Dla pozostałych alternatywnych źródeł energii (w tym solarnej) – obszar całego województwa.

opracowanie graficzne: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

V. Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego

Przeprowadzona diagnoza stanu rozwoju obszaru ZBGP oraz określona na podstawie jej wyników część kierunkowa PSRB prowadzi do wyróżnienia w strukturze priorytetów i działań Programu oraz zaplanowanych typów projektów strategicznych te, których realizacji stanowi podstawowy warunek dla dalszego rozwoju Bieszczad, warunkując możliwość podjęcia pozostałych zaplanowanych przedsięwzięć. Zakres i znaczenie tych projektów, w zgodzie z zasadą spójności programowania strategicznego na poziomie regionalnym, pozwala uznać je za Przedsięwzięcia Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego.

Zakres tych projektów jest zgodny z zapisami krajowych dokumentów strategicznych określających kierunki i zakres polityki rozwoju Państwa w latach 2014-2020, w których wskazuje się na Bieszczady jako obszar wymagający szczególnej interwencji na poziomie kraju. Z tego też względu należy umieścić te projekty w Kontrakcie Terytorialnym oraz doprowadzić do ich wpisania na listę krajowych projektów kluczowych, realizowanych np. w ramach krajowych programów operacyjnych, przy udziale obniżonego (wynikającego z sytuacji społeczno-ekonomicznej Bieszczad), tj. uzupełnianego środkami budżetu państwa, wkładu własnego wynoszącego 10%. Proponowane krajowe projekty kluczowe uwzględnione w PSRB obejmują:

Budowa i modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej Bieszczad

Projekt dotyczy modernizacji infrastruktury drogowej Bieszczad zapewniającej poprawę ich dostępności w układzie zewnętrznym (krajowym, regionalnym) oraz wewnętrznym (dostępność głównych miast oraz dostępność miejsc o szczególnej atrakcyjności turystycznej), i jest zgodny z założeniami KSRR, co stanowi podstawę dla jego realizacji jako krajowego projektu kluczowego w ramach wsparcia dla OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową, w tym m.in. przy wykorzystaniu Sektorowego Programu Rozbudowy Infrastruktury Drogowej. Obejmuje on również budowę i modernizację infrastruktury kolejowej Bieszczad wraz z restytucją połączeń kolejowych w ruchu krajowym i regionalnym (w tym połączenia z Przemyślem przez terytorium Ukrainy, połączenia ze Słowacją), które mają istotny wpływ zarówno na poprawę dostępności, jak również stanowią jedno z uwarunkowań restrukturyzacji społeczno-gospodarczej tego obszaru. Przez teren Bieszczad przebiega jedna droga krajowa nr 84 klasy G, relacji: Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne – Krościenko – granica państwa (w granicach woj. podkarpackiego – 51,6 km) oraz 8 dróg wojewódzkich. Ten układ drogowy uzupełniają drogi powiatowe i gminne, których

łączna długość w powiecie bieszczadzkim wynosi 242,6 km, a w powiecie leskim 232 km. Ze względu na fakt, że obecny stan sieci połączeń komunikacji publicznej jest bardzo ograniczony podstawowym środkiem transportu pozostają samochody prywatne, co skutkuje bardzo dużym obciążeniem sieci drogowej. W ramach inwestycji drogowych za kluczową uznać należy modernizację drogi krajowej nr 84, co przyczyni się z jednej strony do poprawy jej przepustowości, a z drugiej strony zapewni wzrost bezpieczeństwa podróży i przewozów. Zgodnie z założeniami perspektywy finansowej unijnej polityki spójności 2014-2020 inwestycja ta może ubiegać się o wsparcie ze środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Wraz z modernizacją drogi krajowej nr 84 projektem należy objąć również inwestycje związane z modernizacją sieci dróg powiatowych i gminnych, które mają podstawowe znaczenie dla poprawy dostępności przestrzennej w układzie wewnętrznym Bieszczad, tworząc wraz z drogą krajową nr 84, spójną sieć drogową tego obszaru. Wzrost dostępności w układzie wewnętrznym warunkuje poprawę sytuacji na rynku pracy wpływając na poziom atrakcyjności inwestycyjnej, zwiększenie ruchu turystycznego poprawiające sytuację finansową oraz możliwość uczestniczenia mieszkańców w codziennych dojazdach do pracy. Inwestycje obejmujące modernizację dróg powiatowych i gminnych powinny być finansowane z krajowych środków publicznych. Na terenie Bieszczad istnieją dwie czynne linie kolejowe – nr 107 Zagórz – Łupków, przechodząca przez powiat sanocki oraz nr 108 Stróże – Krościenko (granica państwa) przechodząca przez powiaty jasielski, krośnieński, sanocki, leski i bieszczadzki. Po zawieszeniu przewozów pasażerskich na trasach Zagórz – Łupków i dalej do Słowacji, Zagórz – Chyrów oraz Ustrzyki Dolne – Przemyśl (przez terytorium Ukrainy) ruch na nich ogranicza się do okazjonalnych przewozów towarowych. O ile linia nr 108 była poddawana częściowej rewitalizacji na odcinku Jasło-Zagórz i może być przy relatywnie niskich nakładach przywrócona do wykorzystania dla ruchu pasażerskiego to linia nr 107 wymaga kompleksowego remontu na całej długości. Modernizacja i restytucja przewozów pasażerskich (regularne połączenia oraz sezonowe, międzynarodowe połączenia turystyczne) na wskazanych liniach kolejowych powinna być podstawową inwestycją przyczyniającą się do poprawy dostępności komunikacyjnej Bieszczad przy wykorzystaniu transportu kolejowego. Należy również pamiętać o możliwości i potrzebie wykorzystania innych linii kolejowych, w tym linii kolei leśnej, których znaczenie może nie ograniczać się jedynie do poprawy trakcyjności turystycznej, ale również mieć wpływ na poprawę dostępności w układzie wewnętrznym tego obszaru. Projekt stanowi podstawę realizacji celów Priorytetu 4 Infrastruktura służąca poprawie dostępności i ochronie środowiska, Działania 4.1. Dostępność przestrzenna i cyfrowa PSRB. Szacowana wartość projektu, uwzględniona we Wstępnym Planie Finansowym PSRB wynosi 200 mln zł, co stanowi 16,6% zakładanego budżetu Programu. Może ona ulec zmianie przy szczegółowym budżetowaniu poszczególnych inwestycji tworzących przedmiotowe Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego.

Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów

Projekt dotyczy stworzenia kompleksowego Bieszczadzkiego Systemu Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów, poprzez budowę i modernizację instalacji oraz infrastruktury tego rodzaju na obszarze gmin ZBGP, wraz z zapewnieniem efektywnego funkcjonowania tego systemu. Jego realizacja stanowi warunek podstawowy dla ochrony walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad. Zaniechanie podjęcia tego projektu doprowadzi w krótkim czasie do stanu klęski ekologicznej na obszarze gmin ZBGP, co może w sposób nieodwracalnych zahamować rozwój tego obszaru i uczynić z niego trwałą peryferię zstępującą. Fakty te stanowią uzasadnienie dla konieczności objęcia tego projektu wsparciem krajowym i zaliczenia go do Przedsięwzięć Priorytetowych o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego. Budowa systemu gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów na obszarze Bieszczad, ze względu na geologię terenu, ukształtowanie terenu oraz gęstość zaludnienia, jest skrajnie trudna i wymaga wsparcia zewnętrznego. Na obszarze aż pięciu z dwunastu gmin ZBGP: Cisna, Czarna, Lutowska, Komańcza i Tyrawa Wołoska, nie wyznaczono aglomeracji powyżej 2000 RLM, ponieważ brak jest terenów, na którym zaludnienie lub działalność gospodarcza są wystarczająco skoncentrowane, aby ścieki komunalne były zbierane i przekazywane do oczyszczalni ścieków komunalnych lub do końcowego punktu zrzuty tych ścieków. Na podstawie różnicy liczby rzeczywistych mieszkańców objętych aglomeracją i liczby mieszkańców obecnie korzystających z sieci kanalizacyjnej wykonanej w aglomeracji należy stwierdzić, że najgorsza sytuacja w zakresie budowy sieci kanalizacyjnej, w ocenie Departamentu Ochrony Środowiska Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie, na dzień 31 grudnia 2011 r., występuje w aglomeracji: Olszanica – 6 328 mieszkańców (98,9%) w aglomeracji nie objętych siecią kanalizacyjną, Wołkowyja – 1 050 mieszkańców (92,0%), Zagórz – 8 766 mieszkańców (66,0%), Baligród – 1 967 mieszkańców (58,1%), Bircza – 2 003 mieszkańców (53,6%). Inwestycje, które należy zrealizować w ramach przedmiotowego projektu powinny dotyczyć opracowania skoordynowanej i obejmującej poszczególne gminy koncepcji gospodarki wodno-ściekowej, uwzględniającej również analizę zapisów wyznaczonych aglomeracji oraz określenie sposobów indywidualnych rozwiązań gospodarki ściekowej na terenach gmin zlokalizowanych poza granicami aglomeracji, kontynuowania realizacji zadań zapisanych w Krajowym Programie Oczyszczania Ścieków Komunalnych, wyposażenia terenów nie objętych wyznaczonymi aglomeracjami powyżej 2000 RLM, we właściwą infrastrukturę systemowo rozwiązującą problem zbierania i oczyszczania ścieków (w tym budowę przydomowych oczyszczalni ścieków dla jednego lub kilku gospodarstw, szczelnych – wybieralnych zbiorników wraz z niezbędną infrastrukturą obsługową (wozy asenizacyjne, punkty zrzutu ścieków do sieci kanalizacyjnej, itp.)), wyrównania dysproporcji między siecią wodociągową a kanalizacyjną, stworzenia bieszczadzkiego systemu segregacji, składowania i przetwórstwa odpadów. Projekt w całości pokrywa się z celami Priorytetu 4 Infrastruktura służąca poprawie dostępności i ochronie środowiska, Działania 4.4. Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami PSRB. Szacowana wartość projektu, uwzględniona we Wstępnym Planie Finansowym PSRB wynosi 500 mln zł, co stanowi 41,5% zakładanego budżetu

Programu. Może ona ulec zmianie przy szczegółowym budżetowaniu poszczególnych inwestycji tworzących przedmiotowe Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego.

Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej

Projekt dotyczy opracowania i zintegrowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z planami ochrony oraz planami zadań ochronnych przy pełnym pokryciu powierzchni ZBGP planami miejscowymi. Podstawowym warunkiem osiągnięcia oczekiwanego stanu jest opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gmin ZBGP. Pozwoli to na pełną kontrolę zagospodarowania przestrzennego, będzie sprzyjać kształtowaniu ładu przestrzennego oraz będzie przeciwdziałać konsekwencjom wykorzystywania decyzji o warunkach zabudowy w praktyce zagospodarowania przestrzennego. Opracowanie planów miejscowych powinno być skoordynowane z pracami nad opracowaniem i aktualizacją, przez właściwe organy, planów ochrony dla zlokalizowanych na terenie gmin ZBGP parków narodowych, parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody, planów ochrony lub planów zadań ochronnych dla Obszarów Natura 2000. Zapisy ww. dokumentów powinny w drodze konsultacji i konsensusu zostać uwzględnione w dokumentach planistycznych gmin co umożliwi określenie kierunków rozwoju gmin zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju i tym samym umożliwi ukierunkowany rozwój gospodarczy regionu, uwzględniający istniejące walory przyrodnicze i krajobrazowe. Brak opracowania planów miejscowych może w krótkim czasie pogłębić skalę konfliktów przestrzennych występujących na terenie gmin ZBGP i w trwały sposób uniemożliwić dążenie do ładu przestrzennego, który jest szczególnie oczekiwany na obszarach o dużych walorach środowiskowych i krajobrazowych, do których należą Bieszczady. Wsparcie tego rodzaju przedsięwzięć ze środków zewnętrznych w stosunku do budżetów samorządów lokalnych i podmiotów zarządzających obiektami związanymi z zachowawczymi formami ochrony środowiska powinno stanowić powszechną praktykę w kształtowaniu krajowej polityki ochrony środowiska oraz zrównoważonego zagospodarowania przestrzeni. Należy podkreślić, że pomimo relatywnie niskiej wartości tego projektu jego realizacja przekracza możliwości finansowe samorządów lokalnych, zwłaszcza na obszarach o tak specyficznych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych jakie występują w gminach ZBGP. Projekt stanowi podstawę realizacji celów Priorytetu 4 Infrastruktura służąca poprawie dostępności i ochronie środowiska, Działania 4.3. Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych PSRB. Szacowana wartość projektu, uwzględniona we Wstępnym Planie Finansowym PSRB wynosi 15 mln zł, co stanowi 1,2% zakładanego budżetu Programu. Może ona ulec zmianie przy szczegółowym budżetowaniu poszczególnych inwestycji tworzących przedmiotowe Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego.

VI. System wdrażania i źródła finansowania

Skuteczność realizacji PSRB warunkowana jest jego system wdrażania oraz sposobami finansowania zaplanowanych działań.

VI.1. System wdrażania

System wdrażania PSRB opiera się na założeniu SRWP 2020, zgodnie z którym polityka rozwoju województwa powinna być realizowana w oparciu o zasady wielostronnej koordynacji oraz wielopodmiotowego i wielopoziomowego zarządzania. Należy pamiętać, że PSRB stanowi jeden z instrumentów wdrożeniowych SRWP 2020, a tym samym jego system realizacji, zgodnie z zasadą spójności programowania strategicznego na poziomie regionalnym, powinien być podporządkowany systemowi wdrażania SRWP 2020. Szczególną rolę w realizacji PSRB posiada Zarząd Województwa i ZBGP. Na podmiotach tych, jako instytucjach inicjujących opracowanie Programu, spoczywa obowiązek kreacji, inspiracji i motywacji wszystkich interesariuszy, których aktywność zapewnia prawidłowe wykonanie założeń Programu i osiągnięcie jego celów. Należy jednak pamiętać, że skuteczność tych działań jest warunkowana przepisami prawa, możliwościami finansowymi oraz autonomicznością decyzji interesariuszy dotyczących ich zaangażowania w realizację Programu.

Za koordynację realizacji PSRB z innymi działaniami podejmowanymi w ramach polityki rozwoju województwa podkarpackiego przewidzianymi w SRWP 2020 odpowiada Zarząd Województwa, który wykonuje te zadania w ramach nadzoru nad realizacją Strategii rozwoju regionu.

Układ podmiotów zaangażowanych w realizację PSRB obejmuje cztery zasadnicze sektory:

- ♦ sektor publiczny,
- ♦ sektor prywatny,
- ♦ sektor społeczny,
- ♦ sektor badań i rozwoju.

Sektor publiczny – tworzony jest przez administrację rządową oraz samorządową. Biorąc pod uwagę fakt, że PSRB stanowi jeden z elementów polityki rozwoju państwa, w jego realizację zaangażowane będą jednostki administracji rządowej, zarówno poziomu krajowego jak i regionalnego. Na poziomie krajowym podstawowe znaczenie mają: Minister właściwy ds. rozwoju regionalnego, pozostałe resorty oraz Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, w kompetencjach których znajdują się decyzje dotyczące realizacji przedsięwzięć przewidywanych w PSRB, posiadających charakter projektów kluczowych dla Bieszczad jako krajowego OSI. Na poziomie regionalnym w skład administracji rządowej uczestniczącej w realizacji Programu

wchodzą: Wojewoda oraz jednostki zespolonej i niezespolonej rządowej administracji regionalnej, których aktywność i wsparcie zapewniają optymalizowanie procesu wdrażania Programu oraz przyczyniają się do poprawy efektów jakościowych podejmowanych działań. Administracja samorządowa uczestnicząca w działaniach zmierzających do osiągnięcia zakładanych celów PSRB obejmuje samorząd regionalny i lokalny. Głównym zadaniem Samorządu Województwa jest koordynacja przedsięwzięć podejmowanych w ramach Programu zapewniająca spójność działań polityki rozwoju na poziomie regionalnym. Samorząd lokalny jest natomiast podstawowym podmiotem realizującym PSRB. Jego aktywność w zakresie opracowywania i wykonywania projektów zgodnych z przyjętymi założeniami PSRB powinna posiadać dwa wymiary: indywidualny i grupowy. Pierwszy umożliwia podejmowanie przedsięwzięć oraz opracowywanie projektów przy uwzględnieniu specyfiki uwarunkowań rozwojowych każdej jednostki wchodzącej w skład ZBGP. Drugi należy stosować w każdym przypadku umożliwiającym uwspólnienie celów rozwojowych, a w konsekwencji wyzwani inwestycyjno-organizacyjnych na poziomie wszystkich jednostek tworzących Związek. Zapewni to korzystanie z efektów skali i synergii, co poprawi poziom efektywności ekonomicznej projektów i może mieć zasadnicze znaczenie przy podejmowaniu decyzji dotyczących uruchamiania interwencji publicznej dedykowanej dla Bieszczad, zwłaszcza na poziomie krajowym.

Sektor prywatny – tworzony jest przez osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (mikroprzedsiębiorstwa), małych i średnich przedsiębiorców, zrzeszenia i stowarzyszenia tego rodzaju podmiotów gospodarczych, w tym grupy producenckie i klastry oraz instytucje tworzące otoczenie biznesu warunkujące prawidłowe funkcjonowanie tego sektora. Jego aktywność jest podstawą tworzenia bazy ekonomicznej Bieszczad, a tym samym kształtuje trwałe podstawy poziomu i warunków życia mieszkańców tego obszaru. Aktywny udział sektora prywatnego w realizacji PSRB stanowi warunek niezbędny dla osiągnięcia zakładanych celów Programu. Tworzenie i rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego w ramach podejmowanych interwencji rozwojowych zwiększa ich skuteczność i zakres. Zadaniem zarządzających Programem, jest tworzenie warunków dla jak najszerzego udziału sektora prywatnego w jego realizacji.

Sektor społeczny – tworzony jest przez organizacje społeczne, instytucje pozarządowe, podmioty ekonomii społecznej i inne, które w swojej działalności nie są ukierunkowane na osiąganie celów prywatnych, a dążą do zaspokajania potrzeb publicznych. Ich udział w realizacji PSRB jest wieloaspektowy. Po pierwsze, zaangażowanie sektora społecznego w realizację Programu podniesie jakość kapitału ludzkiego i społecznego Bieszczad, co wpłynie na tworzenie na tym obszarze trwałych podstaw prorozwojowego społeczeństwa obywatelskiego i umożliwi realizację idei wielopoziomowego i wielopodmiotowego zarządzania – *multilevel governance*. Po drugie, aktywny udział w PSRB sektora społecznego, skutkujący jego rozwojem, przyczyni się do poprawy poziomu przedsiębiorczości poprzez wykorzystanie m.in. idei grup producenckich, spółdzielczości oraz klastrów wykorzystywanych niezależnie od charakteru i zakresu prowadzonej działalności społeczno-gospodarczej. Po trzecie, działalność sektora

społecznego stanowi warunek dla poprawy partnerstwa społecznego i aktywności obywatelskiej oraz zmniejszenia skali zjawiska wykluczenia społecznego, co odpowiada celom częściowym działań PSRB. Aktywny udział sektora III, jak powszechnie określa się sektor społeczny obok publicznego i prywatnego, wymaga od zarządzających Programem tworzenia warunków dla budowania sieci i partnerstw zgodnie z koncepcją *new public management*.

Sektor badań i rozwoju – tworzą instytucje sektora szkolnictwa wyższego, placówki badawczo-rozwojowe oraz inkubatory i centra transferu technologii. Ich udział w realizacji PSRB jest wspomagający. Mają one przede wszystkim stanowić zaplecze badawczo-rozwojowe dla przedsięwzięć podejmowanych w celu kształtowania przewag konkurencyjnych Bieszczad w obszarach ich specjalizacji gospodarczych. Udział sektora badań i rozwoju w przygotowywaniu oraz realizacji projektów w ramach PSRB przyczynia się do wzrostu poziomu innowacyjności oraz kształtowania podstaw gospodarki opartej na wiedzy w obszarach aktywności gospodarczej prowadzonej lub podejmowanej przez innych Beneficjentów Programu.

Zaplecze instytucjonalne systemu wdrażania Programu tworzą:

- ♦ Zespół Zarządzający,
- ♦ Rada Programowa.

Zespół Zarządzający – w strukturze instytucjonalnej systemu wdrażania PSRB jest organem wykonawczo-koordynacyjnym. Zespół składa się z dziesięciu osób, w tym Kierownika Programu oraz dziewięciu członków. Kierownikiem Programu jest osoba wskazana przez Zarząd Województwa. W skład Zespołu Zarządzającego wchodzi również:

- ♦ przedstawiciel Departamentu właściwego ds. ochrony środowiska UMWP,
- ♦ przedstawiciel Departamentu właściwego ds. transportu UMWP,
- ♦ przedstawiciel Departamentu właściwego ds. turystyki UMWP,
- ♦ przedstawiciel Departamentu właściwego ds. rozwoju regionalnego UMWP,
- ♦ czterech przedstawicieli ZBGP,
- ♦ sekretarz Zespołu – Pracownik Departamentu właściwego ds. rozwoju regionalnego UMWP.

których na wniosek Kierownika Programu powołuje Zarząd Województwa. Do zadań Zespołu Zarządzającego należy koordynacja wdrażania PSRB obejmująca:

- ♦ opracowywanie informacji dotyczących bieżącej realizacji PSRB,
- ♦ opracowanie założeń rzeczowo-finansowych Planu Rocznego dla PSRB uwzględniających wszystkie potencjalne źródła finansowania przedsięwzięć strategicznych przyjętych do realizacji w danym roku,
- ♦ przygotowanie projektu Planu Rocznego dla PSRB,

- ♦ zarządzanie realizacją Planu Rocznego dla PSRB, w tym m.in. poprzez:
 - organizację procesu przygotowania i wdrażania przedsięwzięć strategicznych,
 - nadzór nad realizacją przedsięwzięć strategicznych,
 - koordynację wykonania zobowiązań Samorządu Województwa, Beneficjentów oraz Donatorów wynikających z podjętych do realizacji przedsięwzięć strategicznych.
- ♦ opracowanie sprawozdania z wykonania Planu Rocznego dla PSRB,
- ♦ przygotowanie, w sytuacjach tego wymagających, projektów zmian w PSRB,
- ♦ wykonywanie innych zadań określonych przez Radę Programową.

Rada Programowa – w strukturze instytucjonalnej systemu wdrażania PSRB jest organem decyzyjno-kontrolnym powoływanym przez Zarząd Województwa. Jej funkcjonowanie bezpośrednio odwołuje się do zasady partnerstwa oraz idei wielopoziomowego i wielopodmiotowego zarządzania – *multilevel governance*. Rada Programowa przyjmuje Plany Roczne dla PSRB przygotowywane przez Zespół Zarządzający oraz sprawozdania z ich realizacji. Na każdym posiedzeniu zapoznaje się z informacją dotyczącą bieżącej realizacji PSRB, którą przedstawia Kierownik Programu. Opiniuje, dla potrzeb Zarządu Województwa, projekty zmian w PSRB. Pełni również funkcje informacyjne, zapewniające transparentność procesu realizacji Programu. Działalność Rady Programowej jest nadzorowana przez Zarząd Województwa, który powołuje jej członków. Rada składa się z dwudziestu siedmiu osób. W skład Rady wchodzi:

- ♦ delegowani przez Burmistrzów i Wójtów przedstawiciele 12 gmin wchodzących w skład ZBGP (12 osób – po 1 osobie z każdej gminy),
- ♦ delegowany przez Dyrektora przedstawiciel Bieszczadzkiego Parku Narodowego (1 osoba),
- ♦ delegowani przez Przewodniczącego Radni Sejmiku Województwa Podkarpackiego (2 osoby),
- ♦ delegowani przez Zarząd Województwa Dyrektorzy Departamentów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego (2 osoby),
- ♦ delegowani przez Wojewodę przedstawiciele zespółonej rządowej administracji regionalnej (2 osoby),
- ♦ zapraszani w uzgodnieniu z Zarządem Województwa i ZBGP przedstawiciele sektora prywatnego (2 osoby),
- ♦ zapraszani w uzgodnieniu z Zarządem Województwa i ZBGP przedstawiciele sektora społecznego (2 osoby),
- ♦ zapraszani w uzgodnieniu z Zarządem Województwa i ZBGP przedstawiciele sektora B&R (2 osoby),
- ♦ Kierownik Programu (1 osoba),

- ♦ Sekretarz Zespołu Zarządzającego (1 osoba)

Obradom Rady Programowej przewodniczy Kierownik Programu, który organizuje jej pracę oraz zapewnia obsługę techniczną. Rada spotyka się na posiedzeniach zwoływanych przez Kierownika Programu, nie rzadziej niż raz na pół roku. Kierownik Programu musi zwołać posiedzenie Rady w przypadku złożenia pisemnego wniosku podpisanego przez co najmniej 50 % jej członków.

Proces wdrażania Programu opiera się na zasadzie rocznego planowania działań uwzględniającego uwarunkowania wynikające z założeń i rezultatów planowania budżetowego oraz kontroli zarządczej. Oznacza to, że w okresie realizacji Programu, tj. w okresie 2014-2020, przygotowywane będą Plany Roczne dla PSRB określające przedsięwzięcia przewidziane do realizacji w układzie poszczególnych Priorytetów i Działań Programu. Zakres rzeczowy i finansowy każdego Planu będzie wypadkową konkretyzacji potrzeb wynikających z przyjętych założeń PSRB oraz możliwości finansowych budżetu województwa i budżetów Beneficjentów Programu wynikających z wielkości dochodów własnych, dotacji, subwencji, środków Kontraktu Terytorialnego, środków funduszy celowych, środków pomocowych oraz innych źródeł. Musi on również uwzględniać efekty realizacji przedsięwzięć przyjętych do wykonania w poprzednim roku, które w przypadku ich niezakończenia powinny być kontynuowane w roku kolejnym. Plan Roczny dla PSRB będzie obejmował zarówno przedsięwzięcia o rocznym cyklu realizacji, jak również przedsięwzięcia długoterminowe, wymagające wieloletniego planowania finansowego. W konsekwencji prace na Planami Rocznymi dla PSRB będą opierać się na powtarzalnych w cyklu rocznym następujących działaniach:

- ♦ przygotowanie założeń Planu Roczego dla PSRB
- ♦ przygotowanie projektu Planu Roczego dla PSRB,
- ♦ przyjęcie Planu Roczego dla PSRB,
- ♦ przygotowanie sprawozdania z wykonania Planu Roczego dla PSRB.

Założenia Planu Roczego dla PSRB – przygotowanie przez Zespół Zarządzający, w procesie konsultacji z interesariuszami, (przy uwzględnieniu uwarunkowań organizacyjno-budżetowych), i przedstawienie do akceptacji Radzie Programowej założeń rzeczowych i finansowych Planu Roczego dla PSRB – do 30 stycznia.

Projekt Planu Roczego dla PSRB – opracowanie przez Zespół Zarządzający na podstawie przyjętych założeń Projektu Planu Roczego dla PSRB uwzględniającego zakres rzeczowy i finansowy przedsięwzięć planowanych do realizacji w danym roku budżetowym, – do 20 lutego.

Przyjęcie Planu Roczego dla PSRB – do 15 marca.

Sprawozdanie z wykonania Planu Roczego dla PSRB – opracowanie przez Zespół Zarządzający i przedłożenie do akceptacji Radzie Programowej Sprawozdania określającego efekty rzeczowe oraz poniesione koszty związane z realizacją PSRB w danym roku budżetowym, wraz z wyszczególnieniem przedsięwzięć

niezrealizowanych, które wymagają kontynuacji w roku kolejnym – do 15 stycznia następnego roku.

VI.2. Źródła i instrumenty finansowania

Skala wyzwań inwestycyjnych wynikających z PSRB wykracza poza indywidualne możliwości finansowe gmin ZBGP oraz Samorządu Województwa. Z tego też powodu realizacja Programu wymaga stworzenia wielostronnej płaszczyzny współpracy samorządów terytorialnych, administracji rządowej oraz podmiotów gospodarczych i instytucji, która zapewni szerokie spektrum potencjalnych źródeł finansowania. Należy podkreślić, że realizacja Programu wymusza konieczność podjęcia aktywnej polityki pozyskiwania alternatywnych funduszy, wobec ograniczonych możliwości angażowania środków własnych. Źródła finansowania PSRB obejmują wszystkie dostępne środki finansowe, które mogą być zaangażowane w celu realizacji działań rozwojowych, a do których dostęp zapewnia zróżnicowany zbiór instrumentów.

Źródła finansowania PSRB obejmują kategorie środków określonych jako możliwe do wykorzystanie w realizacji SRWP 2020, tj.:

A. KRAJOWE ŚRODKI PUBLICZNE:

- ♦ budżet państwa,
- ♦ budżet państwowych funduszy celowych (np. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej),
- ♦ budżet jednostek oraz form organizacyjno-prawnych sektora finansów publicznych (np. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej),
- ♦ budżet województwa,
- ♦ budżet jednostek samorządu terytorialnego ZBGP,
- ♦ budżet innych dostępnych instrumentów finansowych wsparcia publicznego.

B. ZAGRANICZNE ŚRODKI PUBLICZNE:

- ♦ środki pochodzące z budżetu UE w ramach Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej i Wspólnej Polityki Rybackiej:
 - europejskie fundusze strukturalne (EFRR, EFS) oraz FS przeznaczone na realizację polityki spójności,
 - środki pochodzące z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW),
 - środki Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego (EFMR),
- ♦ środki pochodzące z kredytów międzynarodowych instytucji finansowych (np. Bank Światowy),
- ♦ inne środki europejskie, w tym:
 - środki Norweskiego Mechanizmu Finansowego
 - środki Mechanizmu Finansowego EOG,

- środki ew. kolejnej edycji Szwajcarsko-Polskiego Programu Współpracy (Swiss Contribution),

C. ŚRODKI PRYWATNE:

- ♦ prywatne środki krajowe współfinansujące projekty zgodnie z zasadą komplementarności w oparciu o system partnerstwa publiczno-prywatnego.

Łączna szacunkowa wartość budżetu PSRB oscyluje na poziomie 1,205 mld zł. W tej kwocie 700 mln zł, tj. 58% stanowi szacowany budżet trzech Przedsięwzięć Priorytetowych o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego (patrz rozdział V). Uwzględniając wykazaną na etapie diagnozy i wielokrotnie podkreślaną w Programie specyficzną sytuację społeczno-ekonomiczną gmin ZBGP, skutkującą ich trudną sytuacją finansową, poziom wkładu własnego dla beneficjentów PSRB proponuje się ustalić na poziomie obniżonym, wynoszącym np. 10%.

Wstępny Plan Finansowy PSRB uwzględniający zidentyfikowane potrzeby, zakładane przedsięwzięcia oraz szacowaną wartość projektów zgłoszonych do bazy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, a przeznaczonych do realizacji w perspektywie finansowej 2014-2020, w układzie priorytetów oraz działań Programu przedstawia tabela 6.

Bardzo istotnym elementem wdrażania PSRB jest mechanizm montażu środków finansowych niezbędnych do realizacji Programu, który wykorzystuje zróżnicowane instrumenty finansowe i opiera się na następujących założeniach:

- ♦ zapewnienie możliwej do pozyskania dla Beneficjentów z obszaru Bieszczad alokacji z krajowych programów operacyjnych 2014-2020 (PO Infrastruktura i Środowisko; PO Inteligentny Rozwój; PO Wiedza, Edukacja, Rozwój; PO Polska Wschodnia; PO Polska Cyfrowa), współfinansowanych ze środków EFRR oraz EFS i FS, w tym wpisanie do PO Infrastruktura i Środowisko jako Przedsięwzięć Priorytetowych o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego trzech projektów:
 - ***Budowa i modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej Bieszczad***
 - ***Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów***
 - ***Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej***

które stanowić będą podstawę realizacji Priorytetu 4. Infrastruktura służąca poprawie dostępności i ochronie środowiska PSRB.

Tabela 6

Wstępny Plan Finansowy dla Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad na lata 2014-2020 oparty na szacunkowych kosztach działań

Priorytet	Działanie	Szacowana wartość ogółem (w tys. zł)	Udział w całkowitej wartości PSRB	Wkład własny (w tys. zł)	Udział wkładu własnego w wartości ogółem
1. TURYSTYKA I REKREACJA		165 000	13,7%	16 500	10,0%
	1.1. Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej	100 000	8,3%	10 000	10,0%
	1.2. Rozwój i zróżnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej	25 000	2,1%	2 500	10,0%
	1.3. Ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego	10 000	0,8%	1 000	10,0%
	1.4. Rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej	30 000	2,5%	3 000	10,0%
2. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ		80 000	6,6%	8 000	10,0%
	2.1. Rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu	30 000	2,5%	3 000	10,0%
	2.2. Rozwój inicjatyw klastrowych służących poszerzeniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich	20 000	1,7%	2 000	10,0%
	2.3. Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego opartych na certyfikowanych produktach lokalnych	15 000	1,2%	1 500	10,0%
	2.4. Rozwój instytucji otoczenia biznesu	15 000	1,2%	1 500	10,0%
Priorytet	Działanie	Szacowana wartość ogółem (w tys. zł)	Udział w całkowitej wartości PSRB	Wkład własny (w tys. zł)	Udział wkładu własnego w wartości ogółem
3. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY		100 000	8,3%	10 000	10,0%
	3.1. Wzrost jakości kapitału ludzkiego poprzez zwiększenie opieki i zróżnicowanie oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na lokalnym rynku pracy	25 000	2,1%	2 500	10,0%
	3.2. Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie	50 000	4,2%	5 000	10,0%
	3.3. Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska	10 000	0,8%	1 000	10,0%
	3.4. Włączenie społeczne	15 000	1,2%	1 500	10,0%
INFRASTRUKTURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI I OCIEPLENIU		860 000	71,4%	86 000	10,0%
	4.1. Poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej, w tym: krajowy projekt kluczowy Budowa i modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej Bieszczad	250 000	20,8%	25 000	10,0%
		200 000	16,6%	20 000	10,0%

4.2. Wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym	50 000	4,2%	5 000	10,0%
4.3. Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych, w tym: krajowy projekt kluczowy <i>Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej</i>	60 000 15 000	4,9% 1,2%	6 000 1 500	10,0% 10,0%
4.4. Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami, w tym: krajowy projekt kluczowy <i>Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów</i>	500 000 500 000	41,5% 41,2%	50 000 50 000	10,0% 10,0%
	1 205 000	100,00%	120 500	10,0%

Źródło: Opracowanie własne.

W tym celu należy rozważyć podjęcie następujących działań:

- wpisać do Kontraktu Terytorialnego proponowane projekty kluczowe oraz przedsięwzięcia wskazane do objęcia działaniami krajowych programów operacyjnych,
- ustanowić na terenie Bieszczad, zgodnie z KSRR, krajowy OSI – poprawa dostępności do dóbr i usług z uzasadnioną interwencją krajową finansową z krajowych programów operacyjnych,
- wspierać przygotowywanie projektów zintegrowanych, realizujących potrzeby wskazane w priorytetach i działaniach Programu na terenie wszystkich gmin ZBGP, które posiadają większe szanse na objęcie finansowaniem w ramach krajowych programów operacyjnych,
- wykorzystać założenia Umowy Partnerstwa (2013) odnoszące się do konieczności wspierania na terenie Polski Wschodniej poziomu innowacyjności gospodarki, w oparciu o specjalizacje regionalne, aktywizację zasobów pracy oraz poprawę jakości kapitału ludzkiego i społecznego, a także budowanie intensywnych powiązań społeczno-gospodarczych z lepiej rozwiniętym otoczeniem poprzez uwzględnienie w kolejnej edycji Programu Operacyjnego Polska Wschodnia (2014-2020) działań zgodnych, w tym dedykowanych, potrzebom określonym w PSRB,
- wykorzystać założenia Umowy Partnerstwa (2013) odnoszące się do konieczności wsparcia obszarów wiejskich, w szczególności o najniższym poziomie dostępu mieszkańców do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe oraz obszarów skrajnie peryferyjnych, do których zalicza się Bieszczady, poprzez uwzględnienie w krajowych programach operacyjnych odrębnych osi priorytetowych/działania i/lub zastosowanie specjalnych kryteriów

wyboru projektów, zgodnie z rekomendacjami Rady Programowej PSRB,

- wykorzystać założenia Umowy Partnerstwa (2013) odnoszące się do konieczności wsparcia obszarów przygranicznych, zwłaszcza położonych wzdłuż granicy z państwami nie będącymi członkami UE, do których należy Ukraina, poprzez opracowanie programów współpracy transgranicznej współfinansowanych przez EFRR oraz stosowanie specjalnych preferencji dla tego typu obszarów w ramach interwencji udzielanej z krajowych i regionalnych programów operacyjnych, zgodnie z rekomendacjami Rady Programowej PSRB,
- wykorzystać założenia Umowy Partnerstwa (2013) odnoszące się do konieczności wsparcia obszarów przygranicznych w zakresie kontynuacji współpracy transgranicznej w granicach UE, poprzez opracowanie kolejnych edycji programów współpracy współfinansowanych przez EFRR oraz stosowanie specjalnych preferencji dla tego typu obszarów w ramach interwencji udzielanej z krajowych i regionalnych programów operacyjnych, zgodnie z rekomendacjami Rady Programowej PSRB,
- lobbować na rzecz wprowadzenia w krajowych programach operacyjnych specjalnych kryteriów wyboru projektów przygotowywanych przez Beneficjentów z obszarów skrajnie peryferyjnych o bardzo niskiej gęstości zaludnienia, do których zalicza się Bieszczady (m.in.: wydłużenie okresu naboru projektów z obszarów NATURA 2000, obniżenie poziomu wkładu własnego, obniżenie minimalnej wartości projektu, poszerzenie zakresu kwalifikowalności wydatków z możliwością ich kredytowania do czasu refundacji, zmiana zasad oceny projektów z obszarów peryferyjnych o skrajnie niskiej gęstości zaludnienia).

Należy podkreślić, że krajowe programy operacyjne w perspektywie finansowej 2014-2020 stanowią będą podstawowe narzędzie wdrażania interwencji z dofinansowaniem funduszy unijnych, w której wsparcie udzielane będzie w ramach funduszy Wspólnych Ram Strategicznych (WRS), tj. EFRR, EFS, EFRROW oraz EFMR.

- ♦ zapewnienie możliwości do pozyskania dla Beneficjentów z obszaru Bieszczad alokacji z PROW, współfinansowanego ze środków EFRROW, będącego podstawą realizacji projektów nie inwestycyjnych odnoszących się do rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych Bieszczad, budowy bazy ekonomicznej obszarów wiejskich, a przede wszystkim stanowiącego istotne źródło finansowania przedsięwzięć przewidzianych w Priorytecie 4.3. Kapitał Ludzki i Społeczny PSRB,
- ♦ stworzenie warunków dostępu oraz zapewnienie środków na realizację Programu w budżecie RPO WP, który określać będzie sposób koordynowania

i integrowania działań realizowanych na rzecz rozwoju regionu przez różne podmioty publiczne, które będą finansowane ze źródeł unijnych i krajowych. W tym celu należy rozważyć podjęcie następujących działań:

- wpisać do RPO WP ZIT Potencjalnego Obszaru Wzrostu (multipole) – (Sanok) – Lesko – (Zagórz) – Ustrzyki Dolne dla wsparcia rozwoju bazy ekonomicznej miast ZBGP i poprawy ich powiązań funkcjonalnych z otoczeniem, tworząc podstawę dla realizacji Priorytetu 4.2. Przedsiębiorczość PSRB,
- wpisać do RPO WP ZIT Bieszczadzki Obszar Wzrostu – dla wsparcia rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych obszaru ZBGP, tworząc podstawę dla realizacji Priorytetu 4.1. Turystyka i Rekreacja PSRB oraz Priorytetu 4.2. Przedsiębiorczość PSRB,
- wpisać do RPO WP RLKS Rozwój Kapitału Ludzkiego i Społecznego Bieszczad, tworząc podstawę dla realizacji Priorytetu 4.3. Kapitał Ludzki i Społeczny PSRB, zwłaszcza w zakresie wsparcia funkcjonowania Lokalnych Grup Działania w obszarach wskazanych w PSRB specjalizacji społeczno-gospodarczych,
- wpisać do RPO WP oś priorytetową dedykowaną realizacji punktowych instalacji wodno-kanalizacyjnych i ochrony środowiska, która będzie wspierała realizację Priorytetu 4.4. Infrastruktura Służąca Poprawie Dostępności i Ochronie Środowiska PSRB,
- wydłużyć okres naboru projektów do konkursów dla Beneficjentów pochodzących z obszarów objętych ochroną w ramach Programu Natura 2000, ze względu na relatywnie dłuższe okresy przygotowywania dokumentacji wynikające z konieczności wypełnienia dodatkowych wymagań,
- obniżyć poziom wkładu własnego w przypadku projektów zgłaszanych przez Beneficjentów z terenu ZBGP biorąc pod uwagę w/w przyczyny oraz wykorzystując zmiany w zasadach stosowania zasady komplementarności na poziomie programu, a nie osi priorytetowej,
- obniżyć wartość minimalną projektu w przypadku przedsięwzięć zgłaszanych przez Beneficjentów z terenu ZBGP biorąc pod uwagę wskazane wcześniej przyczyny,
- poszerzyć zakres kwalifikowalności wydatków, uwzględniając zidentyfikowane w PSRB potrzeby, w tym m.in.: odejść od zasady preferencji budowy nad modernizacją, odejść od wymogu zmiany funkcji obiektów rewitalizowanych, wprowadzić możliwość finansowania wymiany azbestowych pokryć dachowych, itp.
- wprowadzić dodatkową punktację w ocenie konkursowej projektów składanych przez Beneficjentów z terenu ZBGP, ze względu na ich sytuację finansową wynikającą ze specyficznych uwarunkowań

- obszarów o skrajnie niskiej gęstości zaludnienia oraz najniższym poziomie dostępności przestrzennej w kraju i regionie,
- uwzględnić w ocenie efektywności projektów zgłaszanych przez Beneficjentów z obszaru ZBGP obok mieszkańców również turystów licznie przebywających na tym obszarze i w istotny sposób zwiększających poziom antropopresji oraz obciążenie infrastruktury,
 - wprowadzić mechanizm przyspieszonej refundacji lub kredytowania refundacji w przypadku zgłoszenia takiego oczekiwania przez Beneficjenta, który umożliwi aktywny udział w realizacji PSRB poprzez dostęp do środków RPOWP również Beneficjentom nie posiadającym wystarczającej ilości wolnych środków własnych.
- ♦ stworzenie warunków organizacyjnych i formalnych dostępu do innych instrumentów finansowych europejskiej polityki rozwoju, w tym pochodzących z budżetu Banku Światowego, Norweskiego Mechanizmu Finansowego, Mechanizmu Finansowego EOG, ew. kolejnej edycji Swiss Contribution, czy też koordynowanych przez takie instytucje jak Europejski Bank Inwestycyjny i Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, zgodnie z zakresem potrzeb wskazanych w PSRB,
 - ♦ stworzenie warunków organizacyjnych i formalnych dostępu dla Beneficjentów z obszaru Bieszczad do krajowych funduszy celowych (m.in. NFOŚiGW, Krajowy Fundusz Drogowy, Fundusz Kolejowy, Fundusz Termomodernizacji i Remontów, Fundusz Rozwoju Inwestycji Komunalnych), zgodnie z zakresem potrzeb wskazanych w PSRB,
 - ♦ zapewnienie udziału Beneficjentów z obszaru Bieszczad w programach krajowych typu Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych, poprzez uwzględnienie specyfiki gmin bieszczadzkich w stosowanych kryteriach programowych wynikającą ze skrajnie niskiej gęstości zaludnienia oraz sezonowego istotnego zwiększania liczby osób korzystających z infrastruktury ochrony środowiska związaną z ruchem turystycznym,
 - ♦ elastyczne dostosowywanie form i zasad dofinansowania oraz zakresu i kierunków wsparcia WFOŚiGW do potrzeb wynikających z realizacji PSRB oraz możliwości finansowych Beneficjentów, w tym uwzględnianie przedsięwzięć przewidzianych do realizacji w ramach PSRB przy formułowaniu Listy Przedsięwzięć Priorytetowych WFOŚiGW,
 - ♦ zapewnienie przez Beneficjentów Programu środków na wkład własny,
 - ♦ tworzenie warunków dla właściwego przepływu informacji oraz współpracy umożliwiających przygotowywanie projektów zintegrowanych obejmujących obszar wszystkich lub kilku gmin ZBGP i/lub różne kategorie Beneficjentów,
 - ♦ promowanie projektów zintegrowanych ułatwiających montaż finansowy i prowadzących do efektów synergicznych,
 - ♦ usuwania barier kompetencyjnych utrudniających aktywny udział potencjalnych Beneficjentów w realizacji Programu.

Realizacja PSRB obejmie następujące działania:

- weryfikację przez j.s.t. wstępnie planowanych projektów i kosztów ich realizacji, które będą objęte Programem,
- sukcesywne wsparcie realizacji przedsięwzięć spełniających kryteria (warunki) dofinansowania z dostępnych źródeł finansowania.

Realne i potencjalne zabezpieczenie finansowania przedsięwzięć objętych Programem wg stanu na listopad 2014 roku, zawiera poniższa tabela:

ŹRÓDŁA I INSTRUMENTY FINANSOWANIA PROGRAMU STRATEGICZNEGO ROZWOJU BIESZCZAD

Priorytet programu	Działanie Programu	Przedsięwzięcie priorytetowe	Wartość wstępna ogółem (w tys. zł)	Rzeczywiste i potencjalne źródła finansowania						
				RPO WP 2014-2020	PO PW 2014-2020	EFRROW 2014-2020	Inne krajowe Programy Operacyjne 2014-2020	Programy EWT 2014-2020	Inne źródła	Środki własne JST
				Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł	Koszty realizacji projektów w tys. zł
I. Priorytet TURYSTYKA i REKREACJA	1.1. Działanie – Koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej		100.000	Oś priorytetowa IV, PI 6.4. Cel szczegółowy: <i>Przywrócenie i ochrona różnorodności biologicznej województwa podkarpackiego</i> - wsparcie wykorzystania lokalnych zasobów przyrodniczych, w tym Inwestycje w infrastrukturę turystyczną i edukacyjną, eksponującą różnorodność biologiczną.		Działanie 7.8. Poddziałanie 7.8.1. <i>Inwestycje związane z tworzeniem, ulepszeniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury</i> – obejmuje możliwość wsparcia zagospodarowania turystycznego brzegów Sanu i jego zbiorników zaporowych. Działanie 7.15. LEADER Poddziałanie 7.15.2 <i>Realizacja operacji w ramach lokalnych strategii rozwoju.</i> – obejmuje możliwość wsparcia rewitalizacji przestrzeni publicznej wraz z dostosowaniem do nowych funkcji odpowiadających na potrzeby mieszkańców i turystów.		Projekty w partnerstwie zagranicznym Program PL- BY-UA 2014-2020, Priorytet 1: <i>Wspieranie integracji obszarów przygranicznych</i> Działanie 1.1: <i>Modernizacja i usprawnienie funkcjonowania przejść granicznych</i> jako infrastruktury służącej rozwojowi turystyki oraz Działanie 1.2: <i>Poprawa dostępności regionów przygranicznych</i> jako wsparcie infrastruktury komunikacyjnej.	Budżet Państwa (MSiT) Projekt: <i>Eliminowanie barier przyczyniających się do wykluczenia społecznego powiatów bieszczadzkiego i leskiego</i> <i>poprzez budowę Podkarpackiego Centrum Sportów Zimowych – 284.500</i> (finansowanie potencjalne - w toku negocjacji z rządem w ramach kontraktu terytorialnego) Projekt: <i>Rewitalizacja i zagospodarowa-</i>	
			Potencjalne finansowanie projektów na kwotę 405.200 poprzez kontrakt terytorialny							

									nie głównych szlaków turystycznych w Bieszczadach wraz z infrastrukturą techniczną wykorzystującą naturalne walory przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe – 120.700 (finansowanie potencjalne - w toku negocjacji kontraktu terytorialnego)	
			Do ewent. zabezpieczenia - 100.000							
	1.2. Rozwój i zróżnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym z wykorzystaniem współpracy transgranicznej		25.000	Oś priorytetowa I, PI 3.3. Cel szczegółowy: <i>Trwałe przyspieszenie rozwoju podkarpackich przedsiębiorstw</i> – obejmuje wsparcie działań związanych ze zmianą w zakresie i sposobu świadczenia usług turystycznych, inwestycje w nowoczesne maszyny i urządzenia oraz w obszarze TIK. Zwiększy to konkurencyjność przedsiębiorstw w zakresie wprowadzenie nowych usług i produktów. Wspierana będzie promocja i sprzedaż produktów turystycznych				Projekty z partnerem zagranicznym. Program współpracy Polska – Republika Słowacka 2014 – 2020, Oś priorytetowa 1. Priorytet inwestycyjny: <i>Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego</i> - obejmuje wsparcie poprawy atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej pogranicza.		

				z wykorzystaniem TIK , Ponadto wsparcie obejmuje inwestycyjne MMSP, poprawiające ich konkurencyjność na rynku turystycznym.						
			Do zabezpie- czenia: 25.000							
	1.3. Działanie – Ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego		10.000 Zabezpie- czenie kwoty: 17.785 (z m. Sano- kiem)	Oś priorytetowa IV, PI 6.3 Projekt: <i>Kompleksowa ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie m.Sanoka, m.i g. Zagórz m.g.Lesko (MOF)</i> - 15.117 Oś priorytetowa IV, PI 6.3. Cel szczegółowy: <i>Rozwój zasobów kultury i ochrona zabytków województwa podkarpackiego – obejmuje wsparcie ochrony obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez dążenie do przywrócenia ich dawnej świetności, zabezpieczenie przed degradacją w przyszłości oraz udostępnienie jako atrakcji kulturalnych regionu, a także rozwój zasobów kultury poprzez inwestycje dotyczące infrastruktury służącej działalności kulturalnej i ochronie dziedzictwa kulturowego,</i>		Działanie 7.8. Poddziałanie 7.8.2: Przedsięwzięcie 7.8.2.1 <i>Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego – obejmuje wsparcie odnawiania lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego oraz zakup obiektów charakterystycz- nych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.</i>		Projekty z partnerem zagranicznym. Program Współpracy Polska – Republika Słowacka 2014 – 2020, Oś priorytetowa 1. <i>Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego i kulturalnego na terenie pogranicza.</i> Priorytet inwestycyjny: <i>Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego - obejmuje wsparcie poprawy atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej pogranicza.</i> Program PL-BY-UA 2014-2020, Priorytet 2: <i>Wzrost konkurencyjności regionu trans- granicznego</i> Działanie 2.1: <i>Promocja i ochrona</i>	Budżet państwa, (Min. Kult. i Dziedz. Narodowego - instrumenty finansujące działania wynikające z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020” - Program „Dziedzictwo kulturowe” - Wojewódzki Konservator Zabytków (ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest województwo)	Projekt: <i>Kompleksowa ochrona dziedzictwa kulturowego m. Sanok, m.i g. Zagórz, m i g. Lesko</i> – 2.668

				Oś priorytetowa II, PI 2.3. Cel szczegółowy: <i>Wzrost jakości i rozszerzenie zakresu usług publicznych świadczonych drogą elektroniczną</i> – obejmuje wsparcie wykorzystania TIK, w tym poprzez rozwój aplikacji i systemów bazodanowych dla promocji obiektów dziedzictwa kulturowego.				dziedzictwa historycznego i kulturowego		
			Do zabezpie- czenia środki na potrzeby pozostały- ch gmin objętych PSRB							
	1.4. Działanie – Rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej		30.000	Oś priorytetowa I, PI 3.4. Cel szczegółowy: <i>Podniesienie jakości i rozszerzenie usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu.</i> - obejmuje wsparcie działań służących zwiększeniu ruchu turystycznego przy wykorzystaniu terytorialnych form współpracy w tym tworzenia klastrow Oś priorytetowa I, PI 3.2. Cel szczegółowy: <i>Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej regionu oraz poprawa konkurencyjności przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych</i>						

				– obejmuje promocję ofert turystyki pobytovej w wymiarze krajowym i międzynarodowym.						
			Do zabezpieczenia: 30.000							
2. Priorytet PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ	2.1. Działanie – Rozwój klastrów wzmacniających bazę ekonomiczną miast tworzących potencjalny obszar wzrostu		30.000	<p>Oś priorytetowa I, PI 3.1. Cel szczegółowy: <i>Wzrost działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej w województwie podkarpackim</i> – obejmuje m.in. wsparcie tworzenie klastrów branżowych i parków naukowo-technologicznych w obszarze objętym programem</p> <p>Oś priorytetowa I, PI 3.4. Cel szczegółowy: <i>Podniesienie jakości i rozszerzenie usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu.</i> - obejmuje wsparcie działań służących aktywizacji gospodarczej obszaru przy wykorzystaniu klastrów</p>						
			Do zabezpieczenia: 30.000							
	2.2. Działanie – Rozwój inicjatyw klastrowych służących poszerzeniu		20.000	<p>Oś priorytetowa I, PI 3.4. Cel szczegółowy: <i>Podniesienie jakości</i></p>		Działanie 7.14. Poddziałanie 7.14.1. <i>Wsparcie na rzecz rozwoju</i>				

	działalności gospodarczej na obszarach wiejskich			i rozszerzenie usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu.- obejmuje wsparcie działań służących aktywizacji gospodarczej obszaru przy wykorzystaniu wyspecjalizowanych klastrów		nowych produktów, praktyk, procesów i technologii w sektorze rolno-spożywczym poprzez współpracę w ramach grup operacyjnych na rzecz innowacji EPI (współpraca w ramach grup EPI) – umożliwia wsparcie budowy sieciowej struktury klastrów branżowych (rolno-spożywczych).					
			Do zabezpieczenia: 20.000								
	2.3. Działanie – Rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich prowadzący w szczególności do wzrostu towarowości rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego opartych na certyfikowanych produktach lokalnych		15.000	Oś priorytetowa I, PI 3.3. Cel szczegółowy: <i>Trwałe przyspieszenie rozwoju podkarpackich przedsiębiorstw</i> – obejmuje wsparcie przemysłu rolnego i przetwórstwa rolno-spożywczego służący wzrostowi towarowości i jakości produkcji. Ponadto wsparcie obejmie inwestycje MMŚP, poprawiające ich konkurencyjność na rynku producentów i przetwórców rolnych.		Działanie 7.2. Poddziałanie 7.2.1S <i>zkolenia zawodowe i nabywanie umiejętności</i> , - obejmuje tworzenie i wsparcie funkcjonowania centrów szkolenia i promocji rzemiosła. Działanie 7.4. Poddziałanie 7.4.1. <i>Wsparcie dla nowych uczestników systemów jakości</i> – obejmuje wsparcie specjalizacji producentów jako formy poprawy jakości produkcji. Działanie 7.8. Poddziałanie 7.8.3. <i>Przedsięwzięcie 7.8.3.2 Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów i usług</i> – obejmuje wsparcie budowy i					

						modernizacji targowisk oraz punktów sprzedaży bezpośredniej produktów lokalnych. Działanie 7.10. Poddziałanie 7.10.1 <i>Tworzenie grup i organizacji producentów w sektorze rolnym i leśnym – obejmuje wsparcie rozwoju grup producenckich oraz spółdzielni rolniczych.</i>				
			Do zabezpieczenia: 15.000							
	2.4. Działanie – Rozwój instytucji otoczenia biznesu		15.000 Zabezpieczono: 5.738	Oś priorytetowa I, PI 3.1. Projekt: <i>Tworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego poprzez powstanie inkubatora przedsiębiorczości w Zagórze (MOF) – 4.877</i> Oś priorytetowa I, PI 3.1. Cel szczegółowy: <i>Poprawa warunków do rozwoju przedsiębiorczości w województwie podkarpackim – obejmuje możliwość wsparcia tworzenia na obszarze objętym PSRB, nowej infrastruktury na rzecz rozwoju gospodarczego tj. instytucji otoczenia biznesu, zwiększenia dostępności zwrotnych</i>						Projekt: <i>Tworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego poprzez powstanie inkubatora przedsiębiorczości i biura adaptacji zawodowej m. i g. Zagórze – 861</i>

				instrumentów finansowych służących wsparciu działalności gospodarczej, a także tworzenia inkubatorów przedsiębiorczości. Oś priorytetowa I PI 3.4. Cel szczegółowy: <i>Podniesienie jakości i rozszerzenie usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu</i> - wsparcie działań służących wzmocnieniu instytucji otoczenia biznesu na obszarze objętym PSRB.						
			Do zabezpieczenia: 9.262							
3. Priorytet KAPITAŁ LUDZKI	3.1. Działanie – Wzrost jakości kapitału ludzkiego poprzez zwiększenie opieki i różnicowanie oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się warunków na lokalnym rynku pracy - TIK dla e-administracji, e-uczenia się, e-włączenia społecznego		25.000	Oś priorytetowa IX, P.I. 10.3 Cel szczegółowy 1: <i>Upowszechnienie edukacji przedszkolnej – obejmuje wsparcie realizacji autorskich programów edukacji przedszkolnej rozwijających kreatywność i kompetencje dzieci.</i> Oś priorytetowa IX, P.I. 10.3 Cel szczegółowy 2: <i>Poprawa funkcjonowania szkół i placówek systemu oświaty</i> - obejmuje wsparcie jakości oferty edukacyjnej szkół w zakresie kształcenia ogólnego, działania rozwijające przekrojowe kompetencje kluczowe uczniów, tj. umiejętność						

i SPOŁECZNY				uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, kreatywność, inicjatywność i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresja kulturalna. Oś priorytetowa IX. PI 10.3 BIS Cel szczegółowy: <i>Rozwój wysokiej jakości szkolnictwa zawodowego odpowiadającego na potrzeby regionalnego rynku pracy</i> - umożliwia poprawę jakości w istniejących oraz wsparcie organizacji i realizacji nowych kierunków kształcenia, odpowiadających na potrzeby lokalnych rynków pracy w JST objętych PSRB. Oś priorytetowa IX, P.I. 10.3 Cel szczegółowy: Wzrost jakości i rozszerzenie zakresu usług publicznych świadczonych drogą elektroniczną poprzez wsparcie						
			Do zabezpieczenia: 25.000							
	3.2. Działanie – Kształtowanie i promocja postaw związanych z uczeniem się przez całe życie		50.000	Oś priorytetowa IX, P.I. 10.3 Cel szczegółowy 1: <i>Upowszechnienie kształcenia ustawicznego</i> – umożliwia wsparcie projektów				Projekty z partnerem zagranicznym. Program Współpracy Polska – Republika Słowacka 2014 – 2020		

				obejmujących: kształcenie osób dorosłych w formach szkolnych i pozaszkolnych, doradztwo dla osób dorosłych w zakresie diagnozy potrzeb edukacyjnych oraz wyboru odpowiedniej oferty kształcenia .				Oś priorytetowa 3. <i>Rozwój edukacji transgranicznej i uczenia się przez całe życie</i> Priorytet inwestycyjny: <i>Inwestowanie w kształcenie, szkolenia, w tym szkolenie zawodowe, na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój i wdrażanie wspólnych systemów kształcenia, szkolenia zawodowego i szkolenia</i>		
			Do zabezpie- czenia: 50.000							
	3.3. Działanie – Partnerstwo społeczne i aktywność obywatelska		10.000	Oś priorytetowa VIII, P.I. 9.4. Cel szczegółowy: <i>Wzrost aktywności społecznej i zawodowej oraz samodzielności osób będących w szczególnie niekorzystnej sytuacji społecznej i zawodowej</i> – umożliwiał wsparcie działań koordynacyjnych, doradztwa, szkolenia na rzecz wzrostu partnerstwa społecznego i aktywności obywatelskiej, optymalizacji wykorzystania zasobów organizacyjnych i						

				infrastrukturalnych dla rozwijania aktywności obywatelskiej Oś priorytetowa VIII, P.I. 9.8. Cel szczegółowy: <i>Wzmocnienie roli podmiotów ekonomii społecznej w aktywizacji osób w niekorzystnej sytuacji oraz w dostarczaniu usług użyteczności społecznej w regionie poprzez wyposażenie ich w niezbędny kapitał finansowy i podniesienie ich potencjału intelektualnego.</i>						
			Do zabezpieczenia: 10.000							
	3.4. Działanie – Włączenie społeczne		15.000 Zabezpieczenie kwoty: 12.820 (z m. Sanokiem)	Oś priorytetowa VI, PI 9.2. Projekt: <i>Stworzenie warunków infrastrukturalnych dla przeprowadzenia rewitalizacji społecznej na terenie m. Sanoka, m.i g. Zagórz, m.i g. Lesko (MOF)</i> - 6.320 Oś priorytetowa. X , PI 9.7 Projekt: <i>Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem w ramach jednolitego systemu</i>						Projekt: <i>Stworzenie warunków infrastrukturalnych dla przeprowadzenia rewitalizacji społecznej na terenie m. Sanoka, m.i g. Zagórz, m.i g. Lesko</i> - 1.116 Projekt: <i>Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem w ramach jednolitego systemu na</i>

				<p>na obszarze m. Sanoka m.i.g. Zagórz, m.i.g. Lesko (MOF) - 4.577</p> <p>Oś priorytetowa VI, PI 9.2. Cel szczegółowy: Ograniczenie problemów społecznych na terenach zdegradowanych – poprzez wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich</p>						obszarze m. Sanoka m.i.g. Zagórz, m.i.g. Lesko - 807
			Do zabezpie- czenia min. 2.180 dla pozosta- łych gmin PSRB							
	4.1. Działanie – Poprawa dostępności przestrzennej i cyfrowej	<i>Budowa i modernizacja infrastruktury kolejowej i drogowej Bieszczad</i>	<p>250.000</p> <p>w tym przedsięw- zięcie kluczowe 200.000</p> <p>Potencjal- ne finansowa- nie projektów na kwotę 400.000 poprzez</p>	<p>Oś priorytetowa V. PI 7.4. Cel szczegółowy: Wzrost konkuren- cyjności oferty transportu kolejowego Projekt: Rewitalizacja linii kolejowej nr 108 odc. Jasło - Nowy Zagórz (dokończenie robót) – 200.000 w toku negocjacji w ramach kontraktu terytorialnego</p>			PO IŚ			<p>Projekt: Rewitalizacja linii kolejowej nr 107 Zagórz – Łupków - 200.000 środki potencjalne w toku negocjacji w ramach kontraktu terytorialnego z rządem</p>

4. Priorytet INFRASTRUK- TURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI i OCHRONIE ŚRODOWISKA			kontrakt terytorial- ny lub 200.000 poprzez RPO	z rządem lub poprzez RPO Oś priorytetowa II. PI 2.3. Cel szczegółowy: <i>Wzrost jakości i rozszerzenie zakresu usług publicznych świadczonych drogą elektroniczną – obejmie wsparcie rozwoju infrastruktury informatycznej oraz jej wykorzystania dla poprawy świadczenia usług publicznych.</i>						
			Do zabezpie- czenia: 50.000							
	4.2. Działanie – Wykorzystanie transgranicznej infrastruktury komunikacyjnej w ruchu lokalnym i turystycznym		50.000	Oś priorytetowa V. PI 7.2. Cel szczegółowy: <i>Poprawa drogowych powiązań w województwie – w tym wsparcie połączeń dróg wojewódzkich z przejściami granicznymi.</i>				Program współpracy trans granicznej PL-SK 2014-2020 Oś priorytetowa 2. <i>Zrównoważony transport transgraniczny</i> Priorytet inwestycyjny 1: <i>Zwiększanie mobilności regionalnej poprzez łączenie węzłów drugorzędnych i trzeciorzędnych z infrastrukturą TEN- T, w tym z węzłami multimodalnymi</i> Program PL- BY- UA 2014-2020, Priorytet 1: <i>Wspieranie integracji obszarów przygranicznych</i> Działanie 1.1: <i>Modernizacja</i>		

								<i>i usprawnienie funkcjonowania przejść granicznych, Działanie 1.2: Poprawa dostępności regionów przygranicznych</i>		
			Do zabezpieczenia: 50.000							
	4.3. Działanie – Utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych	<i>Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej</i>	60.000 w tym Bieszczadzki System Gospodarki Przestrzennej – 15.000 Zabezpieczono: 28.535 (wraz z m. Sanokiem)	Oś priorytetowa III, PI 4.5 Projekt: Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenia emisji w ramach systemu oświetlenia na obszarze <i>m. Sanoka m.i.g. Zagórz, m.i.g. Lesko (MOF)</i> - 24.254 Oś priorytetowa IV, PI 6.1. Cel szczegółowy: <i>Przywrócenie i ochrona różnorodności biologicznej województwa podkarpackiego</i> – obejmuje wsparcie rozwoju wykorzystującego lokalne zasoby przyrodnicze, w tym inwestycje dotyczące infrastruktury mającej na celu rozwój turystyki i edukacji oraz promowanie form ochrony przyrody - jako element projektów						Projekt: Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenia emisji w ramach systemu oświetlenia na obszarze <i>m. Sanoka m.i.g. Zagórz, m.i.g. Lesko</i> - 4.281

				dotyczących w podstawowym zakresie różnorodności biologicznej.						
			Do zabezpieczenia: 31.465							
	4.4. Działanie – Poprawa gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami	Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów	500.000, w tym: Czyste Bieszczady – 500.000 Potencjalne zabezpieczenie kwoty 332.000 z PO IŚ - w trakcie negocjacji kontraktu wojewódzkiego.	Oś priorytetowa IV, PI 6.2. Cel szczegółowy: <i>Poprawa stanu gospodarki wodno-ściekowej na terenie województwa – wsparcie inwestycji dotyczących oczyszczalni ścieków dla aglomeracji z przedziału 2-10 tys. RLIM, budowa systemów gospodarki ściekowej z uwzględnieniem indywidualnych i grupowych oczyszczalni ścieków na terenach zabudowy rozproszonej, znajdujących się na obszarach górskich.</i> Oś priorytetowa IV, PI 6.1. Cel szczegółowy: <i>Rozwój systemu gospodarki odpadami komunalnymi oraz poprawa gospodarki odpadami innymi niż komunalne w województwie – obejmuje wsparcie kompleksowych działań skierowane na poprawę gospodarowania odpadami komunalnymi</i>		Działanie 7.8. Poddziałanie 7.8.1. Przedsięwzięcie 7.8.1.1 <i>Operacje dotyczące zaopatrzenia w wodę lub odprowadzania i oczyszczania ścieków komunalnych - wsparcie poprawy gospodarki wodno-ściekowej.</i>	PO IŚ Projekt: <i>Kompleksowa regulacja gospodarki wodno-ściekowej na terenie Bieszczad - 332.000</i> (środki potencjalne- w trakcie negocjacji w ramach kontraktu regionalnego)			

Zapewnienie skutecznego i pełnego finansowania PSRB wymaga aktywnego działania Rady Programowej i Zespołu Zarządzającego na rzecz tworzenia partnerstwa rządowo-samorządowo-prywatnego skutkującego montażem finansowym gwarantującym osiągnięcie zakładanych celów Programu.

VII. System monitoringu i ewaluacji

System monitoringu i ewaluacji PSRB, jako programu rozwoju uszczegóławiającego i służącego wykonaniu założeń strategii rozwoju regionu musi opierać się w pełni na zasadach i procedurach monitoringu oraz ewaluacji SRWP 2020. Powinien on dostarczać informacji na temat stopnia realizacji celów strategicznych i operacyjnych Strategii Województwa poprzez osiąganie celów priorytetów i działań Programu w przełożeniu na wskaźniki obrazujące uzyskane dzięki nim rezultaty, mierzone zmianami zachodzącymi w jakości życia mieszkańców Bieszczad. Zakłada się, że system ten ma realizować również inne ważne cele, do których należą cele: diagnostyczne, prognostyczne, promocyjne i mobilizacyjne. Jego funkcjonowanie ma również ułatwić zrozumienie procesów rozwojowych oraz poczucie identyfikacji interesariuszy i beneficjentów z SRWP 2020 oraz PSRB, w tym upowszechnienie dobrych praktyk i sukcesów rozwojowych.

W procesie monitoringu i ewaluacji wdrażania PSRB, podobnie jak w przypadku SRWP 2020, będą wykorzystywane standardowe narzędzia (analiza dokumentów, analizy ilościowe i jakościowe, benchmarking, panele ekspertów i interesariuszy, analizy sieciowe, sondaże, studia przypadków), jak i formy ewaluacji partycypacyjnej, samoewaluacji, aktywności obywatelskiej ukierunkowanej na nieprawidłowości i nadużycia. Jednakże podstawowym kwantyfikowanym przedmiotem monitorowania i ewaluacji będą wskaźniki produktu i rezultatu, które zostały wykorzystane w SRWP 2020, i które przypisano do priorytetów PSRB. Ich wartości wyjściowe i oczekiwane dla obszaru ZBGP zatwierdzi Rada Programowa na swoim pierwszym posiedzeniu (patrz tabela 7).

Efektami prowadzonego monitoringu i ewaluacji będą prezentowane w raportach m.in.: sprawozdania z wykonania Planów Rocznych dla PSRB, opracowywane przez Zespół Zarządzający i przyjmowane przez Radę Programową, analizy społeczno-gospodarcze i interpretacje wyników trendów rozwojowych Bieszczad zmieniające się w wyniku udzielanej interwencji oraz oddziaływania czynników zewnętrznych, rekomendacje dotyczące zmian merytorycznych i metodologicznych związanych z realizacją PSRB i jego systemu monitoringu, prezentacje dobrych praktyk i sukcesów rozwojowych związanych z realizacją Programu oraz wykaz wskaźników i źródeł pozyskiwania danych.

Tabela 7

Wskaźniki produktu i rezultatu w układzie priorytetów Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad na lata 2014-2020

Priorytet	Wskaźnik
1. Priorytet TURYSTYKA I REKREACJA	Liczba zbudowanych wielofunkcyjnych, wysoko standardowych kompleksów rekreacyjno-wypoczynkowych i leczniczych z bazą noclegową o standardzie 3. gwiazdek i wyżej.
	Roczna liczba noclegów ogółem udzielonych w turystycznych obiektach noclegowych posiadających 10 miejsc i więcej (obiekty zbiorowego zakwaterowania)
	Roczna liczba noclegów ogółem udzielonych turystom zagranicznym w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania (w turystycznych obiektach noclegowych)
	Liczba miejsc noclegowych w województwie (obiekty zbiorowego zakwaterowania, kwatery agroturystyczne, pokoje gościnne)
	Liczba podmiotów zrzeszonych w klastrach turystycznych, Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz Lokalnych Organizacjach Turystycznych.
	Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca (budżety gmin i miast na prawach powiatu, budżety powiatów, budżet województwa)
2. Priorytet PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ	Udział pracujących w sektorze przemysłowym
	Produkcja rolnicza z 1 ha użytków rolnych
	Liczba grup producenckich (grupy producentów rolnych oraz grupy producentów owoców i warzyw)
	Ekologiczne gospodarstwa rolne – udział powierzchni użytków rolnych ekologicznych w użytkach rolnych ogółem
	Liczba wykonanych usług doradczych o charakterze ogólnym świadczona przez podmioty zaliczone do KSU
	Liczba produktów tradycyjnych zarejestrowanych na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi
3. Priorytet KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY	Odsetek dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym
	Średnie wyniki egzaminów gimnazjalnych i maturalnych w stosunku do średniej krajowej (Polska=100)
	Udział podatników przekazujących 1% podatku na rzecz OPP
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (%)
	Stopa bezrobocia rejestrowanego
	Liczba stowarzyszeń i organizacji społecznych organizacji pozarządowych zarejestrowanych na wsi
4. Priorytet INFRASTRUKTURA SŁUŻĄCA POPRAWIE DOSTĘPNOŚCI I OCHRONIE ŚRODOWISKA	Długość rozbudowanych dróg wojewódzkich (kat. 10t/oś)
	Długość eksploatowanych linii kolejowych ogółem, w tym zelektryfikowanych
	Udział % gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z szerokopasmowym dostępem do internetu
	Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ludności ogółem
	% wód powierzchniowych w dobrym stanie
	% redukcji odpadów komunalnych ulegających biodegradacji kierowanych na składowiska w stosunku do wytworzonych w 1995 r.

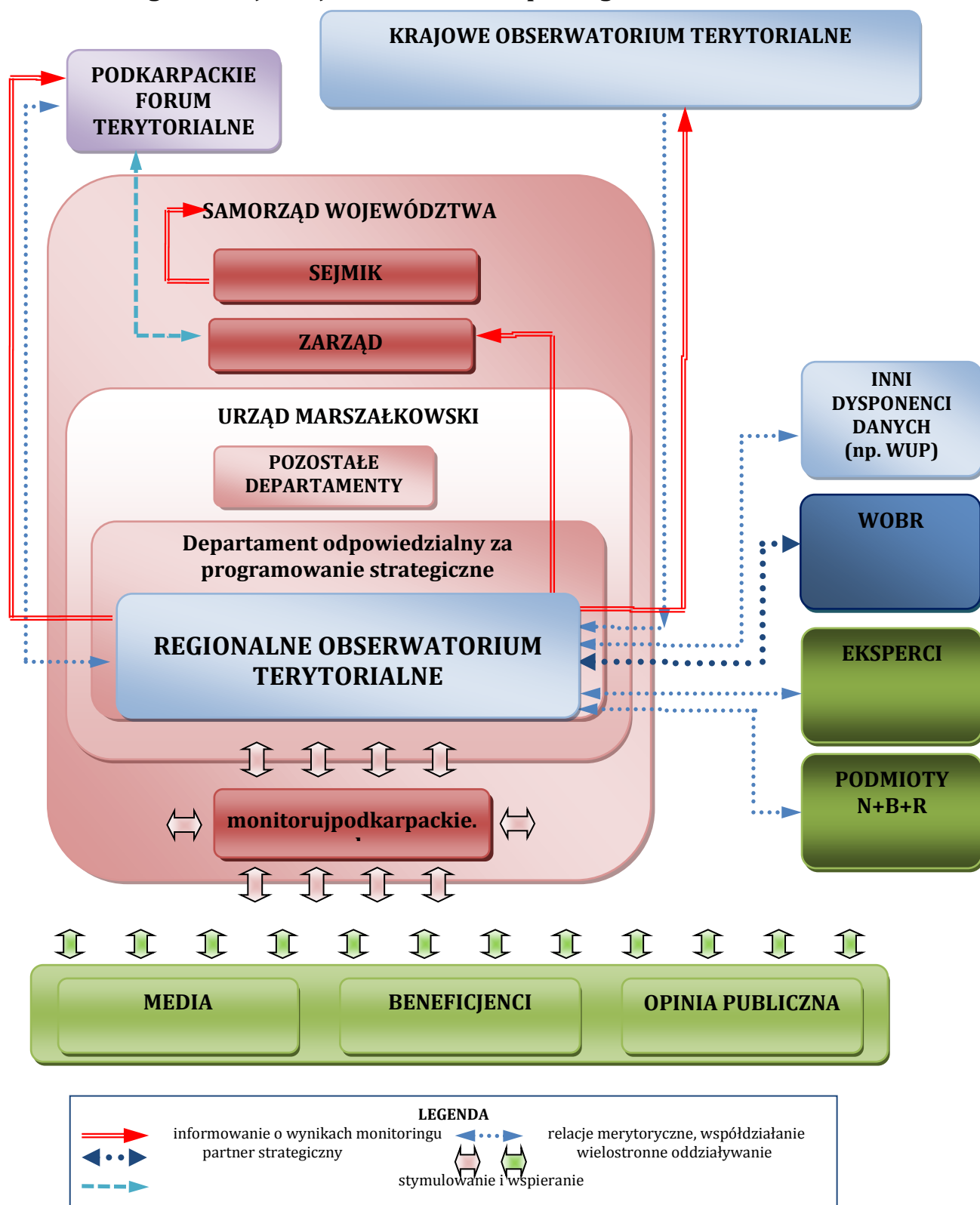
Źródło: Opracowanie własne.

Podstawowym podmiotem systemu monitorowania i ewaluacji PSRB, podobnie jak SRWP 2020, jest Regionalne Obserwatorium Terytorialne województwa podkarpackiego (ROT), które po zmianach organizacyjnych przeprowadzonych w Urzędzie Marszałkowskim powiązane jest z Departamentem właściwym ds. rozwoju regionalnego, w skład którego wchodzi (patrz rycina 13). Zostało one powołane

Zarządzeniem nr 8/2013 Marszałka Województwa Podkarpackiego z dnia 19 lutego 2013 r., w strukturze Departamentu Strategii i Planowania Przestrzennego. Stanowi ono element strategicznego zarządzania rozwojem województwa. ROT współpracuje ponadto z pozostałymi departamentami Urzędu Marszałkowskiego. W ramach tych powiązań zachodzą dwukierunkowe interakcje obejmujące współpracę merytoryczną, raportowanie i sprawozdawczość, wymianę danych i informacji, konsultacje, analizy, zalecenia i rekomendacje. ROT z założenia współpracować będzie także z Podkarpackim Forum Terytorialnym (PFT), a powiązania te obejmować będą wymianę informacji i współpracę merytoryczną (w szczególności na bazie raportów o rozwoju województwa przygotowywanych przez ROT w cyklu rocznym i trzyletnim). Ponadto za pośrednictwem Zarządu Województwa i Departamentu właściwego ds. rozwoju regionalnego, PFT będzie mógł zwrotnie formułować zalecenia i rekomendacje pod adresem ROT, który będzie je realizował w miarę swoich możliwości organizacyjnych i finansowych. Cały system opiera się natomiast na sieci podmiotów współpracujących. Wśród tych podmiotów, obok instytucji zaangażowanych w system statystyki publicznej (Urząd Statystyczny), znajdują się podmioty publiczne uczestniczące w realizacji SRWP 2020 oraz w tym PSRB, a ponadto instytuty i centra badawcze, uniwersytety i inne szkoły wyższe oraz stowarzyszenia i organizacje pozarządowe ukierunkowane na działalność badawczą. Kryterium decydującym o włączeniu tego rodzaju podmiotów w strukturę systemu monitorowania i ewaluacji w województwie podkarpackim, koordynowanego przez ROT, jest dysponowanie przez nie wiedzą, doświadczeniem, informacjami i wynikami badań, mogącymi wspomagać ocenę rezultatów działań prorozwojowych. Wkład tych podmiotów powinien jednocześnie być czynnikiem pobudzającym debatę dotyczącą kształtowania kierunków rozwoju Bieszczad i ich znaczenia dla rozwoju regionu w przyszłości, co potwierdza konieczność ścisłego powiązania systemu monitorowania i ewaluacji realizacji PSRB z systemem komunikacji społecznej.

Rycina 13

**Podmioty zaangażowane w system monitoringu i ewaluacji
Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2020**

Źródło: Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007 – 2020. Podkarpackie 2020 (2013), s. 94.

Do głównych zadań ROT należą:

- ♦ realizowanie zadań w zakresie monitoringu i ewaluacji postępów w realizacji strategii rozwoju województwa podkarpackiego, w tym programów strategicznych takich jak PSRB,
- ♦ przygotowywanie okresowych raportów z realizacji strategii rozwoju województwa podkarpackiego, w tym programów strategicznych takich jak PSRB (przy współpracy z Zespołami Zarządzającymi Programami),
- ♦ przygotowywanie tematycznych raportów o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa,
- ♦ prowadzenie badań i analiz dotyczących aktualnej sytuacji, tendencji rozwojowych i prognozowania zmian społecznych, gospodarczych i przestrzennych województwa, na potrzeby zarządzania strategicznego oraz służących optymalizacji podejmowanych decyzji w zakresie wyznaczania podstawowych kierunków rozwoju regionu,
- ♦ realizacja badań „ad-hoc”, wynikających z bieżących potrzeb Zarządu Województwa Podkarpackiego,
- ♦ realizacja wspólnych działań monitoringowych i analitycznych we współpracy lub na zlecenie Krajowego Obserwatorium Terytorialnego, w tym cyklicznych raportów,
- ♦ podejmowanie działań mających na celu nawiązanie współpracy ponadregionalnej w zakresie związanym z obszarem działania innych ROT,
- ♦ zasilanie wiedzą wytworzoną i zebraną w ROT instytucje zajmujące się inicjowaniem dyskusji strategicznej tj. PFT i Krajowe Forum Terytorialne,
- ♦ prowadzenie prac związanych z administrowaniem, funkcjonowaniem oraz rozwojem i doskonaleniem narzędzia informatycznego „Monitoruj Podkarpackie” wspomagającego system monitorowania strategii rozwoju województwa, programów strategicznych oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa,
- ♦ współpraca z instytucjami zaangażowanymi w monitorowanie rozwoju województwa tj. m.in. z: Ministerstwem Rozwoju Regionalnego, Głównym Urzędem Statystycznym, Wojewódzkimi Ośrodkami Badań Regionalnych, Wojewódzkim Urzędem Pracy w Rzeszowie.

ROT w ramach realizacji swoich zadań współpracuje również z innymi instytucjami dysponującymi danymi z zakresu rozwoju regionu, w tym obszaru ZBGP, m.in. Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej w Rzeszowie, Podkarpackim Biurem Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, Izbą Skarbową w Rzeszowie, Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Rzeszowie, instytutami badawczymi, szkołami wyższymi, itp. Współpracuje także ze stroną rządową oraz instytucjami statystyki publicznej w zakresie wypracowania standardów wymiany danych dla transparentnego informowania społeczeństwa o zachodzących zmianach, w tym budowy systemu monitorowania procesów społeczno-gospodarczych zachodzących

w regionie w oparciu o jednolitą bazę wskaźników rozwoju spójnych z bazą danych na poziomie kraju. Do jego zadań należy zarządzanie, scalanie i integracja wiedzy o regionie, wyszukiwanie i zbieranie opracowań i badań społecznych, ekonomicznych i przestrzennych realizowanych dla regionu przez inne podmioty (np. uczelnie wyższe, instytuty badawcze, firmy consultingowe) w celu tworzenia zasobów informacji o województwie dla potrzeb analiz ekonomicznych, cyklicznych i doraźnych ocen oraz strategii rozwoju województwa.

Wykaz załączników

Z1. Diagnoza stanu rozwoju Bieszczad

Literatura

- Akcja Wisła 1947. Instytut Pamięci Narodowej. 2006. Warszawa-Kijów.
- Bieszczady. Przewodnik dla prawdziwego turysty. Oficyna Wydawnicza Rewasz. 2004. Pruszków
- Gruszczyński M., Krukar W., Kryciński S. 1996. Bieszczady słownik historyczno – krajoznawczy. Towarzystwo Karpackie Wydawnictwo Stanisław Kryciński. Warszawa.
- Darmochwał T., 2001. Bieszczady. Przewodnik. Agencja TD. Warszawa.
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności. Uchwała Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności Monitor Polski 121/2013. Warszawa.
- Diagnoza Sytuacji Społeczno - Gospodarczej Województwa Podkarpackiego. Aktualizacja Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013. Regionalne Obserwatorium Terytorialne. 2013. Rzeszów.
- Dzikowska E., 2011. Moje Bieszczady. Wydawnictwo Pascal. Warszawa.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komunikat Komisji KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, 3.3.2010 Bruksela.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Monitor Polski, 2012, poz. 252.
- Kondracki J., 2002. Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego – Regiony, Miasta, Obszary wiejskie. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. 13 lipca 2010 r. Warszawa.
- Plan gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego. Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego. Zarząd Województwa Podkarpackiego. 2012. Rzeszów.
- Plan ochrony Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Projekt Rozporządzenia Ministra Ochrony Środowiska w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Kramko spółka z o.o. 2011. Kraków
- Potaczała K., 2012. Bieszczady w PRL. Wydawnictwo Bosz. Olszanica.

- Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2012. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. 2012. Rzeszów
- Statystyczne Vademecum Samorządowca. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. 2012. Rzeszów.
- Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko. Perspektywa do 2020 r. Projekt z dnia 28 czerwca 2012r. Ministerstwo Gospodarki. 2012. Warszawa.
- Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki - Dynamiczna Polska 2020. Ministerstwo Gospodarki. Styczeń 2013. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 9 kwietnia 2013 r. Ministerstwo Obrony Narodowej. 2013. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Wrzesień 2012. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego. Projekt. Zespół Doradców Strategicznych Premiera. 2011. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego. Projekt. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 2012. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 30 grudnia 2008 r., uchwałą nr 278/08. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku). Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej. Styczeń 2013. Warszawa.
- Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007 – 2020. Podkarpackie 2020. Sierpień 2013. Samorząd Województwa Podkarpackiego. Rzeszów.
- Strategia Sprawne Państwo 2020. Uchwała Nr 17 Rady Ministrów z dnia 12 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia strategii „Sprawne Państwo 2020”. Monitor Polski 136/2013. Warszawa.
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybołówstwa. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. 2012. Warszawa.
- TRACC. Transport Accessibility at Regional/Local Scale and Patterns in Europe. Applied Research 2013/1/10. Interim Report | Version 21/02/2011. ESPON & Spiekermann & Wegener, Urban and Regional Research (S&W). 2001. Luxembourg.
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Dz. U. 2009 nr 203, poz. 1569.

- Umowa Partnerstwa. Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020. Projekt wstępny. 12 lipca 2013 r. (po pierwszych zmianach redakcyjnych wprowadzonych 19 lipca 2013 r.). Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityk rozwoju. Dz. U. 2006 nr 227 poz. 1658, z późniejszymi zmianami.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko. Dz. U. 2008 nr 199, poz. 1227, z późniejszymi zmianami.
- Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski. Dokument przyjęty na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 27 kwietnia 2009 r. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego we współpracy z Kancelarią Rady Ministrów i Zespołem Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów. Kwiecień 2009. Warszawa.
- Zmieniony wniosek. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego objętych zakresem wspólnych ram strategicznych oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i Funduszu Spójności, oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006. Komisja Europejska COM(2012) 496 final. 2011/0276 (COD) Bruksela. 11 września 2012.

